

МВС УКРАЇНИ

**ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кафедра конституційного та міжнародного права

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Навчально-методичний посібник

Напрямок підготовки: 6.030401 “Правознавство”

Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр.

Форма навчання: денна

Одеса
ОДУВС
2012

УДК34(477)(075.8)
ББК Х9(4Укр)300я73 + Х9(4Укр)я73
К65

Протокол методичної ради ОДУВС № 17 від 15 червня 2011 р.

Укладачі:

О. В. Мошак - кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного та міжнародного права ОДУВС;

М. М. Юрченко - кандидат політичних наук, доцент, професор кафедри конституційного та міжнародного права ОДУВС.

Рецензенти:

В. П. Марущак - доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор;

С. В. Резніченко - кандидат юридичних наук, професор.

Конституційне право України : навч.-метод. пос. / уклад.
К65 О. В. Мошак, М. М. Юрченко. — Вид. 3-тє, змін. та доповн.
Одеса : ОДУВС, 2012 — 176 с.

УДК 34(477)(075.8)
ББК Х9(4Укр)300я73 + Х9(4Укр)я73

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.....	7
ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН КУРСУ.....	18
БЛОК НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КУРСУ.....	20
ГЛОСАРІЙ.....	168

ВСТУП

Конституційне право України - це провідна (базова) галузь національного права, яка становить собою систему нормативних положень, що закріплюють та регулюють повновладдя народу, правовий статус людини і громадянина, організацію і діяльність органів державної влади та держави в цілому, засади місцевого самоврядування тощо.

Як навчальна дисципліна, конституційне право України вивчається у всіх юридичних вузах. Ця навчальна дисципліна покликана допомогти студентам здобути комплекс знань про зміст конституційного права, зокрема про поняття, предмет, методи, норми цієї галузі, правовідносини, джерела, систему конституційного права, про пріоритет людини, її прав і свобод, про засади конституційного ладу, принципи державного ладу, про форми народного волевиявлення. Особлива увага приділяється питанням організації та здійснення державної влади та місцевого самоврядування. Значна увага приділяється питанням судової системи України і, зокрема місцю та ролі Конституційного Суду України і ін. Ознайомлення студентів-юристів з національним конституційним законодавством відіграє суттєву роль у процесі формування у них демократичного світогляду, патріотичного ставлення до правової системи своєї держави, а також розширює політичний світогляд. Опанування даної навчальної дисципліни необхідне для набуття широкого професійного світогляду, без якого не може бути повноцінного фахівця у сфері юриспруденції. Вивчення конституційного права України – важливий напрямок юридичної освіти. Цей предмет розвиває загальну політичну культуру юриста і дає глибокі знання прикладного характеру, які знадобляться кожному громадянину України як у професійній діяльності так і поза нею.

Цьому сприяють лекції викладачів, робота на семінарських заняттях, індивідуальна робота з викладачем, вивчення наукових праць, написання курсових та контрольних робіт. Методика викладання конституційного права України побудована на оптимальному співвідношенні теоретичних і практичних знань, що створює всі підстави для отримання студентами глибоких теоретичних знань та практичних вмінь і навичок. Забезпечується впровадження до навчального процесу останніх конституційно-правових документів, найновіших відомостей з основ конституційного права України та зарубіжних країн.

Поточний контроль засвоєння знань студентами здійснюється на кожному семінарському занятті у формі усного опитування, заслухову-

вання реферативних повідомлень, а також проведення тестування після вивчення кожного змістовного модулю дисципліни.

Курс "Конституційне право України" викладається на другому курсі впродовж двох семестрів, у третьому семестрі складається залік, у четвертому виконується курсова робота і складається іспит, метою якого є перевірка знань та вмінь, набутих студентами.

Метою навчальної дисципліни конституційного права є ознайомлення студентів з основними поняттями, якими оперує наука конституційного права, розкриття положень вчення про конституцію та аналіз особливостей національного конституційного процесу.

Завданнями дисципліни є вивчення та засвоєння фундаментальних положень науки конституційного права, без яких неможливе повноцінне становлення юриста, а саме:

- зміст галузі конституційного права;
- основні положення вчення про конституцію;
- засади конституційного ладу та розподіл влад в Україні;
- правовий статус людини і громадянина в Україні;
- виборче право, виборча система та форми здійснення народо-владдя в Україні;
- конституційні принципи територіального устрою України;
- конституційно-правові засади організації та функціонування місцевого самоврядування в Україні.

Після вивчення даної навчальної дисципліни студенти повинні:

Знати:

- еволюцію, сучасний стан й основні тенденції розвитку конституційного права України як провідної галузі національної системи права;
- предмет і метод конституційно-правового регулювання;
- основні джерела конституційного права України;
- основні конституційно-правові поняття й терміни;
- сутність і зміст засад конституційного ладу України;
- державні символи України;
- основи правового становища особи та інститутів громадянського суспільства, конституційні форми безпосередньої демократії в Україні;
- конституційно-правовий статус органів державної влади та місцевого самоврядування в Україні;
- державний та адміністративно-територіальний устрій України, правовий статус адміністративно-територіальних одиниць у складі України.

Уміти:

- будувати професійну діяльність та стосунки з оточуючими на конституційних принципах (державний суверенітет, верховенство права, законність, пріоритет прав людини тощо);
- за необхідності застосовувати приписи чинної Конституції України безпосередньо, без залучення деталізуючих норм;
- здійснювати конституційно-правову кваліфікацію подій і явищ, що відбуваються у різних сферах суспільного життя;
- оцінювати власні вчинки та вчинки колег-професіоналів з точки зору відповідності приписам конституційного законодавства України;
- давати конституційно-правову оцінку правових актів, що складаються у процесі професійної діяльності або надходять від інших органів та посадових осіб;
- давати фахову оцінку подій і явищ у суспільно-політичному житті України та зарубіжних країн, про які йдеться у засобах масової інформації;
- скеровувати перебіг подій у конституційно-правове русло;
- аналізувати чинне конституційне законодавство України з точки зору конституційно-правової теорії;
- аргументовано відстоювати власну позицію з позицій науки конституційного права та чинного конституційного законодавства.

I. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ»

Тема № 1. Конституційне право України – провідна галузь національного права і юридична наука

Поняття конституційного права України. Конституційне право України як галузь права, наука і навчальна дисципліна. Місце і роль конституційного права в національній системі права України. Предмет конституційно-правового регулювання і конституційно-правових відносин в Україні.

Метод конституційно-правового регулювання в Україні. Класифікація способів правового регулювання, що складають предмет конституційного права України. Імперативний і диспозитивний способи правового регулювання. Уповноважування, зобов'язання та заборона. Субординація і координація в конституційно-правовому регулюванні.

Поняття конституційно-правових відносин, їх особливості і види. Суб'єкти та об'єкти конституційно-правових відносин: поняття, ознаки, види. Система конституційного права України. Поняття та види інститутів конституційного права України. Конституційно-правові норми, їх особливості та види.

Джерела конституційного права України: нормативно-правові акти, нормативні договори, конституційно-правові звичаї. Ознаки джерел конституційного права України як галузі права. Нормативно-правові акти як основне джерело конституційного права України. Види нормативно-правових актів як джерел конституційного права

Тема № 2. Конституція України як Основний Закон суспільства і держави

Поняття і сутність конституції. Поняття та загальна історія світового конституціоналізму. Юридична і фактична конституція. Предмет регулювання конституції. Конституція як суспільна цінність. Юридичні властивості конституції. Найвища юридична сила конституції. Політико-правовий та установчий характер конституції. Особливий порядок розробки і прийняття конституції. Підвищена стабільність конституції, особливий порядок внесення змін до конституції.

Функції конституції. Поняття і види функцій конституції. Історія українського конституціоналізму. Основні етапи новітнього конституційного процесу в Україні, їхній зміст та значення. Юридична характеристика чинної Конституції України. Конституція України 1996 р. як конституція четвертого покоління. Форма і структура чинної Конституції України. Зміст Конституції України 1996 р. Новели чинної Кон-

ституції. Форма держави та основи правового статусу особи за чинною Конституцією України. Порядок внесення змін до Конституції України 1996 р. Політична та конституційна реформи в Україні на сучасному етапі: зміст, спрямованість і взаємозв'язок.

Тема № 3. Засади конституційного ладу в Україні

Поняття конституційного ладу, його ознаки та умови. Взаємозв'язок між конституційним ладом і суспільним ладом та політикою держави. Закріплення конституційного ладу в Конституції та чинному законодавстві України. Конституційне закріплення політичної системи України. Політичний плюралізм (багатоманітність) як основа політичної системи України.

Економічна система України та її конституційно-правове регулювання. Україна як держава з ринковою економікою. Економічний плюралізм (багатоманітність) як основа економічної системи України.

Соціальна система і соціальна структура українського суспільства, тенденції їх розвитку. Україна як соціальна держава. Конституційно-правові основи духовно-культурних відносин: освіта, наука, культура, релігія. Конституційно-правові основи міжнаціональних відносин. Мовна політика в Україні та її конституційне закріплення. Ідеологічний плюралізм (багатоманітність) як основа духовно-культурних відносин в Україні.

Поняття та ознаки засад конституційного ладу. Система та зміст принципів, що становлять засади конституційного ладу України. Людина, її права і свободи, честь і гідність як найвища соціальна цінність. Народний і державний суверенітет: поняття і взаємозв'язок. Принцип поділу влади як системоутворюючий принцип організації та діяльності державного механізму України. Принцип визнання та гарантування місцевого самоврядування як основа територіальної організації влади в Україні. Принципи республіканізму, унітаризму та демократизму як визначальні для форми Української держави. Принцип визнання міжнародно-правових стандартів, його роль у входженні України у світове співтовариство та процесах євроінтеграції. Державні символи України. Державний Герб. Державний Прапор. Державний Гімн.

Тема № 4. Конституційно-правова відповідальність як вид юридичної відповідальності

Поняття конституційно-правової відповідальності. Конституційно-правова відповідальність як галузевий вид юридичної відповідальності. Співвідношення конституційно-правової з іншими видами юридичної відповідальності та з політичною відповідальністю. Політико-правовий характер конституційно-правової відповідальності.

Дві концепції конституційно-правової відповідальності („вузька” і „широка”). Проблема співвідношення „позитивної” і „ретроспективної” конституційно-правової відповідальності.

Конституційно-правовий делікт як підстава „ретроспективної” конституційно-правової відповідальності. Склад конституційно-правового делікту.

Суб’єкти конституційно-правової відповідальності. Загальна характеристика суб’єктів конституційно-правової відповідальності. Неможливість притягнення до конституційно-правової відповідальності колективних суб’єктів. Особливості конституційно-правової відповідальності індивідів та організацій

Заходи „ретроспективної” конституційно-правової відповідальності. Їх організаційно-правовий характер. Класифікація конституційно-правових санкцій. Принцип взаємної відповідальності особи і держави.

Тема № 5. Громадянство України

Поняття та ознаки громадянства. Громадянство як особливий правовий стан. Політико-правовий характер громадянства. Стабільність громадянства. Взаємний характер відносин громадянства. Загальні та спеціальні принципи громадянства України. Законодавство України з питань громадянства.

Категорії осіб, що належать до громадянства України. Документи, які засвідчують належність до громадянства України. Набуття громадянства України. Підстави набуття громадянства України. Набуття громадянства України за народженням чи територіальним походженням. Вимоги до осіб, що приймаються до громадянства України. Категорії осіб, які не можуть бути прийняті до громадянства України. Поновлення у громадянстві України та інші підстави набуття громадянства України.

Припинення громадянства України. Вихід з громадянства України. Втрата громадянства України. Підстави втрати громадянства України, що можуть бути передбачені міжнародними договорами України.

Система органів, що беруть участь у вирішенні питань громадянства України, їх компетенція. Повноваження Президента України у справах з питань громадянства України. Процедури з питань громадянства України.

Тема № 6. Основи правового статусу громадян України

Поняття основ правового статусу особи та його елементи. „Вузьке” і „широке” тлумачення основ правового статусу особи. Проблема прав людини в конституційно-правовій теорії та практиці.

Міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини. Загальна декларація прав людини 1948 р. Міжнародні пакти про права людини 1966 р. Європейська Конвенція про захист прав та основних свобод 1950 р.

Загальні та спеціальні принципи правового статусу особи в Україні, їх відображення у Конституції та чинному законодавстві. Основні (конституційні) права і свободи: поняття, ознаки, види. Непорушність, невід’ємність і невідчужуваність основних прав і свобод людини. Особисті (громадянські), політичні, економічні, соціальні, культурні та екологічні права та свободи. Позитивні й негативні права людини. Права людини і права громадянина. Еволюція конституційних прав і свобод. Суб’єкти конституційних прав і свобод. Основні (конституційні) обов’язки громадян України. Поняття, ознаки та класифікація основних обов’язків.

Гарантії реалізації основних прав і свобод громадян України. Загальні та спеціальні гарантії. Стан додержання основних прав і свобод в Україні. Проблема соціально-економічних гарантій прав людини і громадянина в Україні.

Тема № 7. Основи правового статусу іноземців та осіб без громадянства в Україні

Загальна характеристика Закону України „Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства в Україні”. Поняття „іноземець” та „особа без громадянства”. Невизнання за громадянами України належності до іноземного громадянства. Категорії іноземців та осіб без громадянства. Особливості правового статусу іноземців та осіб без громадянства, які мають дипломатичний чи консульський імунітет. Підстави перебування іноземців та осіб без громадянства на території України.

Принципи правового статусу іноземців та осіб без громадянства в Україні. Національний режим іноземців та осіб без громадянства в Україні. Основні (конституційні) права та свободи іноземців та осіб без громадянства в Україні. Особливості правового статусу іноземців та осіб без громадянства, які постійно проживають в Україні, а також тих, які тимчасово перебувають на її території. Особисті права іноземців та осіб без громадянства. Політичні права та свободи іноземців та осіб без громадянства в Україні. Економічні, соціальні та культурні права іноземців та осіб без громадянства в Україні.

Основні обов’язки іноземців та осіб без громадянства в Україні. Юридична відповідальність іноземців та осіб без громадянства в Україні. Персона „нон грата”.

Поняття „біженець”. Підстави та порядок набуття статусу біженця в Україні. Особливості правового статусу біженців в Україні. Права та обов’язки біженців. Підстави та юридичні наслідки припинення статусу біженця.

Тема № 8. Референдуми в Україні

Поняття і соціальна роль референдуму. Відмінність референдуму від виборів та інших форм безпосередньої демократії. Загальна характеристика Закону України „Про всеукраїнський та місцеві референдуми”. Види референдумів в Україні. Всеукраїнський референдум, референдум Автономної Республіки Крим, місцеві референдуми. Обов’язковий і факультативний референдуми. Нормативний і конституційний референдуми. Практика референдумів в Україні та їх оцінка.

Предмет референдуму в Україні. Питання, які можуть бути вирішені виключно ляхом референдуму. Питання, які не можуть вноситися на референдум. Юридичні наслідки проведення референдуму з виходом за межі встановленого предмету.

Порядок підготовки і проведення референдуму, його основні стадії. Порядок ініціювання та призначення референдуму. Особливості референдуму за народною ініціативою. Матеріально-фінансове забезпечення референдуму. Порядок формування та повноваження комісій з підготовки і проведення референдуму. Порядок голосування на референдумі та визначення його результатів. Дострокове голосування. Юридичні наслідки проведення референдуму.

Консультативний референдум (дорадче опитування громадян): поняття та відмінність від соціологічного опитування.

Тема № 9. Виборче право України

Поняття і види виборів в Україні, їх конституційно-правове регулювання. Соціальні функції виборів. Періодичність виборів. Виборче законодавство України.

Поняття виборчого права і його основні принципи. Виборче право в об’єктивному розумінні. Суб’єктивне виборче право. Загальне виборче право. Пряме й рівне виборче право. Таємне голосування: мета і способи. Активне і пасивне виборче право. Виборчі цензи в Україні. Абсентеїзм в Україні, його причини і оцінка.

Виборча система в Україні. Виборчі комісії в Україні, їх система, порядок формування та повноваження. Центральна виборча комісія, виборча комісія Автономної Республіки Крим, територіальні, окружні та дільничні виборчі комісії.

Виборчий процес, його основні принципи та стадії. Суб'єкти виборчого процесу в Україні. Роль політичних партій у виборчому процесі. Виборча застава. Передвиборна агітація, її строки і форми реалізації. Порядок голосування. Порядок визначення результатів голосування. Порядок розподілу мандатів. „Загороджувальний бар'єр” в Україні, його значення та оцінка. Повторні вибори і повторне голосування. Визнання виборів недійсними. Відповідальність за порушення виборчого законодавства.

Тема № 10. Конституційна система органів державної влади України

Конституційно-правове регулювання питань організації і діяльності органів державної влади. Проблема меж її здійснення та форма організації державної влади в Україні. Поняття та риси органу державної влади.

Види органів державної влади. Закріплення системи органів державної влади в Конституції України. Принцип поділу влади та механізм “стримувань та противаг” в конституційній системі України. Принципи організації та діяльності органів державної влади, їх конституційне закріплення. Конституційний статус органів законодавчої, виконавчої та судової влади.

Тема № 11. Конституційно-правовий статус Верховної Ради України

Верховна Рада України як єдиний орган законодавчої влади. Поняття парламенту і парламентаризму. Соціальне призначення і політична роль парламенту, як органа всенародного представництва. Фактори, які визначають провідну роль парламенту в державному механізмі України.

Порядок формування Верховної Ради України та її структура. Правовий статус керівництва Верховної Ради України та її органів (Погоджувальної Ради, комітетів, тимчасових комісій, депутатських фракцій). Соціальний і партійний склад Українського парламенту.

Функції та компетенція Верховної Ради України. Конституційно-правові основи взаємовідносин Верховної Ради України з Президентом України, органами виконавчої та судової „гілок влади”. Парламентські процедури. Законодавчий процес в Україні та його основні стадії. Право законодавчої ініціативи в Українському парламенті. Бюджетний процес. Форми парламентського контролю за діяльністю уряду: вотум недовіри, депутатські запити і звернення, спеціальні і слідчі комісії. Акти Верховної Ради України.

Правове становище народних депутатів України. Особливості мандату народних депутатів України. Несумісність депутатського мандату з іншими видами діяльності. Права і обов'язки народних депутатів України. Основні гарантії депутатської діяльності. Підстави і порядок дострокового припинення депутатських повноважень.

Конституційно-правовий статус Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Порядок його обрання, принципи діяльності. Функції та компетенція Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Акти реагування Уповноваженого на факти порушення прав людини. Підстави і порядок дострокового припинення повноважень Уповноваженого.

Тема № 12. Конституційно-правовий статус Президента України

Соціальне призначення, політична роль глави держави в системі вищих органів держави. Президент України як одноосібний глава держави. Президент України в системі вищих органів державної влади.

Порядок заміщення посади глави держави. Юридичні вимоги до кандидатів на пост Президента України. Загальна характеристика законодавства про вибори Президента України. Інавгурація Президента України. Символи президентської влади.

Функції та компетенція Президента України. Взаємовідносини глави Української держави з парламентом, урядом, державним апаратом. Повноваження глави держави у сфері вищого представництва в державі і поза нею. Роль глави держави у законодавчому процесі. Президент України як Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України. Акти глави держави. Контрасигнатура актів глави держави.

Гарантії діяльності Президента України. Підстави та порядок дострокового припинення повноважень Президента України. Відповідальність глави держави (імпічмент). Підстави і порядок здійснення імпічменту.

Апарат Президента України, його політико-правова роль. Адміністрація Президента України. Рада національної безпеки і оборони України. Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим. Інші допоміжні органи при Президентові України.

Тема № 13. Конституційно-правовий статус Кабінету Міністрів України

Кабінет Міністрів України – уряд – як вищий орган в системі органів виконавчої влади. Соціальне призначення і політико-правова роль уряду. Місце уряду в системі вищих органів державної влади. Порядок формування Кабінету Міністрів України та його взаємовідносини з

Президентом і Верховною Радою України. Програма діяльності уряду, її політико-правове значення.

Функції та компетенція Кабінету Міністрів України. Уряд як колегіальний орган загальної компетенції. Розподіл повноважень між членами уряду. Роль Прем'єр-міністра України в організації роботи уряду. Повноваження уряду у сфері зовнішньої та внутрішньої політики. Роль Кабінету Міністрів України у законодавчому та бюджетному процесі. Взаємовідносини Кабінету Міністрів України з центральними та місцевими органами виконавчої влади.

Порядок роботи Кабінету Міністрів України. Регламент Кабінету Міністрів України. Порядок проведення засідань Кабінету Міністрів України. Акти Кабінету Міністрів України.

Парламентська відповідальність уряду. Підстави та порядок дострокового припинення повноважень кабінету Міністрів України. Урядовий апарат. Завдання та функції Секретаріату Кабінету Міністрів України.

Тема № 14. Конституційно-правовий статус органів судової влади в Україні

Поняття судової влади і правосуддя. Засади організації судової влади в Україні. Універсальна юрисдикція судів. Судочинство в Україні. Засади здійснення правосуддя в Україні. Конституційні принципи судочинства.

Судоустрій в Україні. Порядок утворення судів. Суди загальної юрисдикції. Спеціалізація судів загальної юрисдикції. Місцеві суди. Апеляційні суди. Загальні суди. Спеціалізовані суди. Вищі спеціалізовані суди. Верховний Суд України – найвищий судовий орган в системі судів загальної юрисдикції. З'їзд суддів України. Вища Рада юстиції. Кваліфікаційні комісії суддів.

Конституційно-правовий статус суддів. Порядок призначення і обрання суддів. Припинення повноважень судді. Підстави і порядок припинення повноважень суддів. Права та обов'язки суддів. Гарантії незалежності суддів. Дисциплінарна відповідальність суддів.

Поняття конституційної юрисдикції та конституційного контролю. Види конституційного контролю в Україні. Порядок формування Конституційного Суду України. Правовий статус суддів Конституційного Суду України. Підстави та порядок дострокового припинення повноважень суддів Конституційного Суду України.

Функції та повноваження Конституційного Суду України. Фактори, що обумовлюють необхідність тлумачення Конституції та законів України. Офіційне тлумачення. Підстави визнання правового акту не-

конституційним та його юридичні наслідки. Конституційність міжнародних договорів України. Роль Конституційного Суду України у процедурі внесення змін до Конституції України та у процедурі імпичменту.

Конституційне провадження, його форми і стадії. Суб'єкти і предмет конституційного подання і конституційного звернення. Акти Конституційного Суду України, їх правова природа і значення для політико-правової теорії та практики.

Тема № 15. Конституційний статус прокуратури в Україні

Поняття, мета і завдання контролю та нагляду як частини управління. Форми контролю та нагляду і відмінності між ними. Конституційні основи діяльності контрольно-наглядових органів, їх відповідність міжнародним стандартам

Прокуратура, її завдання, функції та структура. Конституційні засади організації та функціонування прокуратури в Україні. Роль та місце прокуратури в забезпеченні конституційної законності. Конституційний статус Генерального прокурора України, строк повноважень, порядок призначення та звільнення з посади, компетенція. Підстави дострокового припинення повноважень Генерального прокурора.

Тема № 16. Територіальний устрій України

Поняття територіального устрою держави. Державний та адміністративно-територіальний устрій України. Фактори, що впливають на територіальний устрій України. Україна як унітарна держава. Принципи адміністративно-територіального устрою України. Система адміністративно-територіальних одиниць України. Порядок вирішення питань, пов'язаних із територіальним устроєм України. Адміністративно-територіальна реформа в Україні.

Особливості конституційно-правового статусу АРК у складі України. Конституція Автономної Республіки Крим 1998 р. Причини і зміст кримської автономії. Особливості конституційно-правового статусу міст Києва і Севастополя у складі України. Загальна характеристика Закону України „Про столицю України – місто-герой Київ”.

Тема № 17. Конституційно-правовий статус центральних та місцевих органів виконавчої влади в Україні

Поняття і види центральних органів виконавчої влади. Порядок створення, реорганізації та ліквідації центральних органів виконавчої влади. Види центральних органів виконавчої влади: міністерства, державні служби, центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом. Загальна система центральних органів виконавчої влади.

Функції та компетенція центральних органів виконавчої влади. Структура центральних органів виконавчої влади: керівництво, колегія, урядові органи державного управління, патронатні служби, центральний апарат, територіальні підрозділи, науково-технічні ради, робочі та консультативні органи.

Конституційно-правовий статус місцевих державних адміністрацій. Функції та компетенція місцевих державних адміністрацій. Взаємодія місцевих державних адміністрацій з органами виконавчої влади вищого рівня та місцевим самоврядуванням.

Тема № 18. Конституційно-правовий статус органів влади Автономної Республіки Крим

Верховна Рада Автономної Республіки Крим як представницький орган автономії. Порядок формування і структура Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Функції та повноваження Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Правовий статус постійних комісій Верховної Ради Автономної Республіки Крим та їх роль у здійсненні повноважень представницького органу автономії.

Правовий статус депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Права та обов'язки депутатів, гарантії депутатських повноважень.

Конституційно-правовий статус Ради міністрів Автономної Республіки Крим, її склад та порядок формування. Функції та повноваження Ради міністрів Автономної Республіки Крим. Підстави і порядок дострокового припинення повноважень Ради Міністрів Автономної Республіки Крим. Правовий статус центральних органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим. Республіканські міністерства, республіканські комітети та республіканські органи виконавчої влади зі спеціальним статусом.

Тема № 19. Конституційно-правові основи місцевого самоврядування в Україні

Поняття місцевого самоврядування, його соціальне призначення і політична роль. Основні концепції місцевого самоврядування. Принцип визнання і гарантування місцевого самоврядування як одна з основ конституційного ладу України. Принципи місцевого самоврядування в Україні.

Система місцевого самоврядування в Україні. Територіальна громада як первинний суб'єкт місцевого самоврядування.

Порядок організації, функції та повноваження органів місцевого самоврядування. Поєднання представницької і безпосередньої демократії

на місцевому рівні. Місцеві вибори і референдуми, громадські слухання і місцеві ініціативи. Питання місцевого значення як предмет місцевого самоврядування.

Правовий статус депутатів місцевих рад. Імперативний мандат депутатів місцевих рад. Права та обов'язки депутатів місцевих рад. Гарантії діяльності депутатів місцевих рад.

Конституційно-правовий статус органів місцевого самоврядування. Представницькі органи місцевого самоврядування. Питання, що можуть бути вирішені тільки на сесії місцевої ради.

Виконавчі органи місцевих рад, їх система, склад і порядок формування. Виконавчі комітети місцевих рад. Управління і відділи місцевих рад. Роль керівництва місцевих рад в організації їхньої діяльності. Служба в органах місцевого самоврядування.

Взаємовідносини органів місцевого самоврядування з органами виконавчої влади. Власні і делеговані повноваження. Форми і способи контролю з боку центральної влади. Відповідальність місцевого самоврядування.

І. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН КУРСУ

№	Назва розділів і тем	Години з викладачем					Сам./Індивід. робота	Всього годин за планом
		Всього годин	З них					
			лекції	семінарські заняття	практичні заняття	контр. роб.		
Модуль 1								
Змістовний модуль 1.1.								
1	Т. 1. Конституційне право України – провідна галузь національного права і юридична наука.	6	4	2			4/4	10
2	Т. 2. Конституція України як Основний Закон суспільства і держави.	4	2	2			4/2	10
3	Т. 3. Засади конституційного ладу України.	4	2	2			2/2	8
4	Т. 4. Конституційно-правова відповідальність як вид юридичної відповідальності.	4	2	2			2/2	8
Змістовний модуль 1.2.								
5	Т. 5. Громадянство України.	4	2	2			2/2	8
6	Т. 6. Основи правового статусу громадян України.	4	2	2			4/2	10
7	Т. 7. Основи правового статусу іноземців та осіб без громадянства в Україні.	2	2				2/2	6
8	Т. 8. Референдуми в Україні.	4	2	2			2/2	8
9	Т. 9. Виборче право України.	4	2	2			2/2	8
Всього по модулю 1		36	20	16		2	24/20	80
Форма підсумкового контролю - залік.								
Модуль 2								

<i>Змістовний модуль 2.1.</i>								
10	Т. 10. Конституційна система органів державної влади України.	4	2	2			1/2	7
11	Т. 11. Конституційно-правовий статус Верховної Ради України.	8	4	4			1/4	13
12	Т. 12. Конституційно-правовий статус Президента України.	4	2	2			1/2	7
13	Т. 13. Конституційно-правовий статус Кабінету Міністрів України.	4	2	2			1/2	7
14	Т. 14. Конституційно-правовий статус органів судової влади в Україні.	6	4	4			3/2	13
15	Т. 15. Конституційний статус прокуратури в Україні.	4	2	2			1/2	7
<i>Змістовний модуль 2.2.</i>								
16	Т. 16. Територіальний устрій України.	4	2	2			2/2	8
17	Т. 17. Конституційно-правовий статус центральних та місцевих органів виконавчої влади в Україні.	4	2	2			4/2	10
18	Т. 18. Конституційно-правовий статус органів влади АРК.	4	2	2			4/2	10
19	Т. 19. Конституційно-правові основи місцевого самоврядування в Україні.	8	4	4			4/4	16
20	Колоквіум з самостійної роботи			2				2
Всього по модулю 2		50	26	28		2	22/24	100
<i>Форма підсумкового контролю - екзамен.</i>								
	ВСЬОГО	90	46	44		4	46/44	180

III. БЛОК НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ «КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ»

Плани семінарських занять та завдання для самостійної роботи

Тема № 1. Конституційне право України – провідна галузь національного права і юридична наука. (2 год.)

Питання для обговорення

1. Поняття та предмет галузі конституційного права. Місце та роль конституційного права в системі національного права України.
2. Конституційно-правові норми та їхня специфіка. Підстави для класифікації конституційно-правових норм.
3. Поняття та специфіка конституційно-правових відносин. Суб'єкти та об'єкти конституційно-правових відносин.
4. Поняття та система джерел конституційного права України.
5. Предмет та система науки конституційного права. Джерела науки конституційного права.

Самостійна робота

Творчо-аналітичне завдання № 1

На основі навчального матеріалу заповніть таблицю:

	Конституційне право	Адміністративне право	Цивільне право	Кримінальне право
Предмет галузі права				
Джерела галузі права				
Суб'єкти правових відносин				

Творчо-аналітичне завдання № 2

Визначте в наведених нормах з Конституції України їхні складові частини (гіпотезу, диспозицію і санкцію):

1. "Ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів." (частина перша ст. 44).
2. "Громадянам, які належать до національних меншин відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою або на вивчення

рідної мови у державних та комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства". (частина 5 ст. 53).

3. "Особа вважається невинуватою у злочині і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду". (частина 1 ст. 62).

Теми рефератів:

1. Види конституційно-правових норм.
2. Актуальні проблеми науки конституційного права України на сучасному етапі.

Методичні рекомендації

Підготовку до семінарського заняття слід розпочати зі з'ясування суті конституційного права, його місця та ролі в системі національного права, поняття і предмета цієї дисципліни, її основних завдань.

Конституційне право України – це провідна галузь права, яка становить сукупність правових норм, що закріплюють і регулюють основу соціально-економічної структури суспільства, його політичну систему, правовий статус особи з метою забезпечення умов для здійснення державної влади в країні.

Суспільні відносини, що регулюються нормами галузі права, називаються її предметом

Предметом конституційного права є конституційно-правові відносини, що регулюються нормами конституційного права. До них належать два види суспільних відносин, які виникають:

- 1) з приводу устрою держави й організації державної влади в країні;
- 2) між людиною і державою і стосуються основоположних принципів правового статусу особи, зокрема наділення громадян конституційними правами й обов'язками та реалізації ними прав і демократичних свобод.

Провідна роль конституційного права України зумовлена такими чинниками:

1. Предметом конституційного права є особливе коло суспільних відносин, що мають важливе значення для суспільства, держави і особи. Ці

відносини стосуються всіх найважливіших сфер суспільного життя: економіки, політики, ідеології, соціальних відносин.

2. Конституція як Основний Закон держави визначає найважливіші засади організації суспільства, є основою правової системи держави. Норми Конституції є вихідними для всіх інших галузей права.

3. Конституційне право закріплює основоположні принципи конституційного ладу, визначає основні права і свободи людини і громадянина, встановлює принципи державно-територіального устрою, засновує систему органів державної влади і місцевого самоврядування та наділяє їх відповідною компетенцією.

4. Конституційне право регулює сам процес утворення права, визначає види правових актів і становить правову базу національного законодавства України.

5. Конституційне право, базуючись на Конституції України, закріплює принцип верховенства права, який означає, що Конституція має найвищу юридичну силу, а її норми є нормами прямої дії.

Конституційно-правові відносини – це суспільні відносини, які врегульовано нормою конституційного права і змістом яких є юридичний зв'язок між суб'єктами у формі взаємних прав і обов'язків, передбачених даною правовою нормою.

Слід зазначити, що конституційно-правові відносини складаються із суб'єктів, між якими виникають зазначені правові відносини, об'єкта і змісту, тобто суб'єктивних юридичних прав і обов'язків. В загальному вигляді можна сказати, що:

суб'єкти конституційно-правових відносин – особи (фізичні та юридичні), на яких конституційно-правові норми покладають певні обов'язки і кому надають права.

До суб'єктів конституційно-правових відносин відносяться фізичні особи (громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства); спільноти людей (народ, який є джерелом влади в Україні); держава та її складові частини (наприклад, Автономна Республіка Крим); органи державної влади та місцевого самоврядування, депутати, політичні партії та масові громадські організації.

Об'єктом цих правовідносин є політична влада, державна територія, майнові цінності (об'єкти власності), дії (голосування під час виборів),

особисті немайнові блага (недоторканність особи, таємниця листування). Конституційно-правові відносини дуже різноманітні за своїм змістом і виникають між різними суб'єктами (між органами державної влади, між громадянами та органами влади і місцевого самоврядування тощо).

Конституційно-правові норми – це встановлені або санкціоновані державою загальнообов'язкові правила поведінки, які регулюють конституційно-правові відносини та становлять предмет галузі конституційного права.

Від норм інших галузей права конституційно-правові норми відрізняються:

змістом, який залежить від тієї сфери суспільних відносин, яку ці норми регулюють,

джерелами, в яких вони виражені,

установчим характером приписів, що в них містяться,

специфічним характером суб'єктів, на регулювання відносин між якими означені норми направлені (народ, нація, держава). В конституційному праві переважають загально-регулятивні норми (норми-принципи, норми-дефініції),

Норми конституційного права мають також такі особливості:

вони здебільшого складаються тільки з диспозиції;

характеризуються відсутністю санкцій, що передбачені в інших галузях права;

гіпотеза в цих нормах рідко має словесне вираження.

Норми конституційного права за своїм змістом об'єднуються в певні групи. Одна група норм регулює питання громадянства, інша – організацію і порядок проведення виборів, третя – порядок організації, внутрішню структуру і компетенцію Верховної Ради України. Така сукупність норм близьких за характером називається інститутами права, а в даному разі – інститутами конституційного права.

Інститут конституційного права – це система норм, що регулює однорідні й органічно пов'язані між собою конституційно-правові відносини в межах даної галузі права.

У конституційному праві України розрізняють такі правові інститути: основ соціально-економічної системи, правового статусу особи, форми держави, виборчого права, парламенту, президентства, місцевого самоврядування та ін. Поділ конституційного права на окремі інститути

визначає систему конституційного права України. *Під системою конституційного права розуміється науково обґрунтоване об'єднання норм конституційного права в окремі групи відповідно до їх змісту і врегульованих ними суспільних відносин.*

Норми конституційного права знаходять своє вираження в різноманітних формах, які зазвичай називаються джерелами. В загальній теорії права розрізняють поняття *джерела права в матеріальному і в формальному, юридичному змістах.*

В першому значенні під джерелом права розуміються ті фактори, які визначають сам зміст права. До них прийнято відносити матеріальні умови життя людей і суспільства.

В юридичному ж змісті в якості джерела права розглядаються юридичні форми, способи вираження правових норма. Отже,

джерела конституційного права – нормативно-правові акти, за допомогою яких встановлюються і отримують юридичну силу державно-правові норми.

Джерела конституційного права утворюють дві основні сфери: позитивне право і природне право, що розуміється як природно притаманні людині (від природи) стан свободи й певні невід'ємні права.

Основним джерелом позитивного конституційного права є Конституція України. Вона містить у собі найважливіші конституційні норми, які регулюють основні сфери суспільних відносин, що виникають у процесі здійснення державної влади. До джерел конституційного права України також належать: Декларація про державний суверенітет України, Закони України, Укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, Конституція та нормативні акти Автономної Республіки Крим, рішення органів місцевого самоврядування, які містять певні норми конституційного права, регламенти Рад. До джерел конституційного права слід віднести рішення Конституційного Суду України, який дає офіційні тлумачення Конституції України та законів України, визнає ті чи інші акти невідповідними Конституції України. Ст. 9 Конституції України передбачає, що чинні міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, а отже, належать до джерел конституційного права України.

Становлення України як суверенної правової держави потребує вивчення широкого кола державно-правових проблем з урахуванням

вітчизняного державотворення та зарубіжного досвіду регулювання конституційно-правових відносин.

Наука конституційного права – це складова частина юридичної науки України, головна особливість якої полягає в тому, що вона розкриває закономірності й тенденції конституційного регулювання суспільних відносин у державі, становлення конституціоналізму, конституційної законності, формулює основний понятійний апарат, наукові категорії, що їх застосовує, аналізує чинне конституційно-правове законодавство, роль, функції та призначення конституційно-правових інститутів.

Наука конституційного права належить до системи галузевих наук. До її предмета відносять не тільки норми й інститути цієї галузі права, а й аналіз державно-правових відносин, їх специфіки, основи їх виникнення, розвитку та припинення. Аналіз ефективності дії конституційно-правових норм та інститутів, пропозицій щодо підвищення їх результативності – найважливіше завдання цієї науки.

Наука конституційного права України – цілісна система знань. Це означає, що в її складі є відносно відокремлені комплекси теоретичних положень, теорій, концепцій, які базуються на основі пізнання сутності суспільних відносин, тенденцій їх розвитку в конституційно-правовому полі. Вони тісно між собою зв'язані, оскільки одні теоретичні висновки і положення є основою для інших. Тому *система науки конституційного права України являє собою підпорядковану сукупність відносно самостійних комплексів теоретичних положень, їх логічний взаємозв'язок визначається насамперед системою конституційного права України як галузі права*. Вона відображає закономірності самої галузі, бо має обслуговуючий характер, і тому кожному елементу системи права відповідає самостійний розділ конституційно-правової теорії.

Контрольні запитання

1. Які групи суспільних відносин складають предмет конституційного права України?
2. Назвіть основні види джерел конституційного права.
3. Охарактеризуйте особливості конституційно-правових норм.
4. Яка роль конституційного права України в розвитку державності та демократії?
5. Що таке система конституційного права України?
6. За якими критеріями класифікують конституційно-правові норми?
7. Наведіть приклади конституційно-правових інститутів.

8. Назвіть суб'єкти конституційно-правових відносин.
9. Як співвідносяться конституційне та інші галузі права України?
10. Охарактеризуйте предмет науки конституційного права.
11. Які елементи включає в себе система науки конституційного права?

Рекомендована література до теми

Основна література:

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 31. – Ст. 429.
3. Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 38. – Ст. 502.
4. Конституція Автономної Республіки Крим від 21 жовтня 1998 р., затверджена Законом України від 23 грудня 1998 р. № 350-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 5-6. – Ст. 43.

Навчальна та науково-монографічна література:

1. Конституційне право України: підручник / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко. – 2-ге вид., переробл. – К.: Прав. єдність, 2010. – 432 с.
2. Конституційне право України: Хрестоматія / Упоряд. В.С. Журавський, Ю.М. Тодика. – К.: Ін Юре, 2003.
3. Кравченко В.В. Конституційне право України. Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2000. – С. 5-39.
4. Кравченко В.В. Конституційне право України: навч. посібник. – Вид. 6-е, виправл. та доповн. – К.: Атіка, 2009. – С. 5-42.
5. Майданник О. О. Конституційне право України: Навч. посіб. – К.: Алерта, 2011. – 380 с.
6. Фрицький О.Ф. Конституційне право України Підручник. – 3-є видання, перероблене і доповнене. – К.: Юрінком-Інтер, 2006. – 512 с.
7. Шляхтун П.П. Конституційне право України: підручник. – 2-ге вид. – К.: Освіта України, 2010. – 525 с.
8. Шляхтун П.П. Конституційне право: словник термінів: довід. вид. – К.: Либідь, 2005. – 568 с.

Додаткова література:

1. Бабенко К.А. Конституційне регулювання основ суспільного ладу як предмет дослідження науки конституційного права // Держава і право. Юрид. і політ. науки: Зб. наук. пр. – 2007. – Вип. 35. – С. 172-

179.Богданова Н.А. Система науки конституционного права: Монография. – М.: Юристъ, 2001. – 228 с.

3. Джерела конституційного права України: монографія / Ю. С. Шемшученко, Н. М. Пархоменко, О. В. Скрипнюк, О. І. Ющик, В. М. Шаповал; Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. – К.: Наукова думка, 2010. – 711 с.

4. Заморська Л.І. Конституційно-правові норми як специфічний вид правових норм у сучасній теорії права // Держава і право: зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К., 2010. – Вип. 48. – С. 3-9.

5. Коломієць Т.В. Теоретичні засади конституціоналізму // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2002. – № 10. – С. 135-140.

6. Косенко О.В. Категорія "інститут конституційного права" в сучасній конституційно-правовій науці // Держава і право. Юрид. і політ. науки: Зб. наук. пр. – 2006. – № 34. – С. 198-205.

7. Кутафин О.Е. Предмет конституционного права. – М.: Юристъ, 2001. – 444 с.

8. Ніколайченко Г. М. Основні чинники, що зумовлюють розвиток конституційно-правових норм на сучасному етапі державотворення // Форум права. – 2010. – № 2. – С. 334-338. [Електронний ресурс]. – Режим дост.: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-2/10ngmced.pdf>

9. Поваляєва М. Інститути конституційного права України: поняття, ознаки та критерії розмежування // Право України. – 2000. – № 5. – С. 20-24.

10. Погорілко В., Федоренко В. Конституційно-правові відносини в Україні: поняття,види структура // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2005. – № 7. – С. 28-47.

11. Погорілко В., Федоренко В. Об'єкти конституційного права України: поняття,ознаки та види // Право України. – 2004. – № 2. – С. 9-16.

12. Погорілко В., Федоренко В. Суб'єкти конституційно-правових відносин: поняття,ознаки, види // Право України. – 2002. – № 10. – С. 3-11.

13. Скрипнюк О.В. Конституційно-правові відносини і принципи: визначення галузевої специфіки конституційного права // Держава та регіони. Серія Право. – 2010. – Вип. 4. – С. 49-53.

14. Федоренко В. Поняття системи конституційного права України // Право України. – 2000. – № 7. – С. 12-16.

15. Шаповал В.М. Конституція як форма (джерело) конституційного права України (питання теорії) // Право України. – 1999. – № 6. – С. 5-10.

16. Шаповал В. Суб'єкти конституційного права України: постановка проблем теоретичного визначення // Право України. – 2000. – № 8. – С. 18 - 22.

Тема № 2. Конституція України як Основний Закон суспільства і держави. (2 год).

Питання для обговорення

1. Поняття, сутність, юридичні властивості конституції. Види конституцій.
2. Функції конституції.
3. Історія українського конституціоналізму. Новітній конституційний процес в Україні.
4. Юридична характеристика чинної Конституції України. Конституційна реформа в Україні.

Самостійна робота

Творчо-аналітичне завдання № 1.

Випишіть із тексту чинної Конституції України 3-4 статті, що характеризують політичну, економічну та соціальну функції Основного закону.

Творчо-аналітичне завдання № 2.

На основі знань з історії держави та права України й вивчення рекомендованої літератури, заповніть таблицю.

Етапи конституційного розвитку України (назвати Конституції України та роки їх прийняття)	Юридичні властивості Конституції

Теми рефератів:

1. Конституційні проекти періоду визвольних змагань 1917-1920 рр. як історичні джерела формування українського конституціоналізму.
2. Основні етапи конституційного процесу в Україні.

Методичні рекомендації

Вивчаючи цю тему, треба звернути увагу в першу чергу на те, що конституція – це політико-правовий документ, оскільки саме в конституції закріплюються вихідні положення, на яких ґрунтуються найголовніші форми життя суспільства. Вона закладає підвалини організації та функціонування держави і громадських структур, формулює основи правового статусу особи, є базисом усієї правотворчої діяльності.

Конституція – це Основний Закон держави, що об'єднує у собі групу норм із вищою юридичною силою, які закріплюють основи державного ладу, права, свободи та обов'язки особи і громадянина, систему та принципи організації державної влади, територіальної організації держави.

Сутність конституції – це найбільш важливі якості і властивості, які визначають всі структурні та функціональні характеристики основного закону суспільства й держави, що знаходять свій предметний вираз у його змісті.

Юридичні властивості конституції - це такі її ознаки, що характеризують конституцію як Основний Закон держави та суспільства.

Класифікацію конституцій можна проводити за такими чинниками:

1. За формою виразу конституції бувають писані, неписані і змішані.

Писана конституція – це один або декілька документів (законів), які визначені власне як конституція держави, – найпоширеніший вид Основного Закону сучасної держави. Якщо конституція складається з декількох окремих, але змістовно узгоджених між собою документів, то її називають писаною, кодифікованою. *Неписана конституція* – група політико-правових уявлень, концепцій, доктрин стосовно організації державного життя у суспільстві. *Змішана конституція* – Основний Закон держави, який органічно поєднує у собі як елементи писаної, так і неписаної конституцій. Прикладом може служити те, що сьогодні прийнято називати Конституцією Великобританії – зібрання великої групи законів, конституційних звичаїв, правових прецедентів, доктрин тощо.

2. За порядком прийняття конституції бувають даровані, народні та договірні. *Даровані конституції*, як звичайно, підготовлені і введені в дію одноособовим актом монарха, диктатора, хунти. *Народні конституції* – це ті, що прийняті загальноувизнаними демократичними способами. Вони поділяються на конституції, прийняті парламентом, через референдум, конституційною асамблеєю (зборами). *Договірна конституція* – Основний Закон, прийнятий через укладання відповідної угоди між різними суб'єктами конституційного процесу.

3. За порядком внесення змін і доповнень конституції поділяються на конституції гнучкі і жорсткі. *Гнучка конституція* – це такий Основний Закон, зміни й доповнення до якого вносять за порядком, встановленим для будь-якого іншого закону. Внесення змін та доповнень до *жорсткої* конституції передбачає наявність особливої, відмінної від внесення змін і доповнень до звичайних законів процедури. Ця особливість може полягати, наприклад, у залученні до внесення змін і доповнень спеціального суб'єкта чи у вимозі підтримання внесених змін кваліфікованою більшістю голосів парламентаріїв (2/3, тоді як зміни до звичайного закону приймають більшістю у 1/2 голосів парламентаріїв).

4. За часом дії конституції поділяються на тимчасові і постійні. *Постійна конституція* – основний закон, який прийнято (затверджено, даровано) на невизначений строк. Конституції, що їх приймають на

певний термін чи до настання певної події, називають *тимчасовими*.

5. За характеристикою форми державного устрою країни конституції поділяються на федеративні (федеральні), конституції суб'єктів федерації і конституції унітарних держав.

Функції конституції обумовлені її змістом, тією роллю, яку вона виконує в регулюванні суспільних відносин, задоволенні соціальних потреб. Функції конституції розкривають її сутність стосовно тих завдань, які стоять перед суспільством на конкретному етапі його розвитку, при чому не рідко одне й те ж завдання вирішується за допомогою кількох функцій. Функції конституції поширюються на всі сфери суспільного життя, про що свідчить зміст Основного Закону, на ті суспільні відносини, які охоплюються дією конституції.

За місцем і роллю конституції в суспільному житті її основні функції поділяються на соціальні і нормативно - правові. Соціальними функціями є: політична, економічна, соціальна, культурна (ідеологічна) та інші. Правові функції: установча, правотворча, регулятивна, інтеграційна, системоутворююча, охоронна тощо.

Зміст *економічної* функції полягає в тому, що конституція фіксує основоположні суспільні відносини, які складають економічні устрій суспільства, базу, на якій функціонують всі інші інститути. Зміст і особливості *політичної функції* визначається тим, що конституція – не тільки правовий але й політичний документ, який закріплює основні засади політики в різноманітних сферах суспільства й держави. Політична функція конституції полягає в тому, що вона формує найсуттєвіше в політиці, а саме - належність влади в країні, внутрішню і зовнішню політику, державний лад. Конституція також формує певний тип суспільної свідомості, невід'ємною частиною якої є правосвідомість. Це сприяє формуванню позитивних установок, подоланню антигромадських мотивів. З цих позицій можна стверджувати про наявність у конституції *ідеологічної (культурної)* функції.

Установча функція спрямована на здійснення первинного юридичного оформлення найважливіших соціальне - економічних і політичних інститутів суспільства. *Правотворча* функція конституції реалізує себе за допомогою норм, які визначають основу правового статусу суб'єктів конституційних відносин: громадян, державних і громадських органів. *Регулятивна* функція полягає в тому, що конституція регулює відносини у суспільстві, є основою соціальної стабільності. *Правоохоронна* функція конституції полягає у забезпеченні належної дії інститутів і норм Основного Закону, що досягається за допомогою специфічного механізму відповідальності. В основі такого механізму лежать консти-

туційні санкції: визнання поведінки неконституційною, скасування чи призупинення дії актів державних органів тощо. Сутність *інтеграційної* функції в тому, що Конституція відіграє роль своєрідного інструменту який об'єднує всі ланки правової системи в одне ціле, при чому таке об'єднання - не механічне, безсистемне, а ґрунтується на основі відповідних вимог і принципів. Типовими в цьому відношенні є конкретні норми Конституції про економічну систему які визначають вихідні положення для цивільного, земельного, господарського та інших галузей права. *Системоутворююча* функція Конституції пов'язана із забезпеченням цілісності й збалансованість правової системи, її динамізму і стабільності. Конституція визначає принципові вимоги щодо призначення, змісту й методів галузей права, окреслює єдині засади правотворчості і застосування права, законності і правопорядку, слугує своєрідним нормативним орієнтиром.

Процес зародження в Україні ідей та поглядів, близьких до конституційних, в багатьох аспектах є подібним до аналогічних процесів в інших європейських народів. Особливу роль в цьому процесі відіграла національно-визвольна війна українського народу під проводом Б.Хмельницького та спроба створення на етнічних українських землях держави нового демократичного типу (свого роду прообразу пізніших національних держав) як наслідку цієї війни. Зміст, причин та шляхи, історична роль появи таких відомих документів свого часу, як Зборівська угода (1649), Переяславські (Березневі) статті (1654), Гадяцький договір Івана Виговського (1658), Коломацькі статті Івана Мазепи (1687), ряд інших “договорів” та “статей” можна вважати не тільки договірними формами регулювання державно-владних відносин, а й своєрідними державними актами передконституційного характеру. Особливе місце в процесі ствердження в Україні перших політико-правових ідей та поглядів конституційного характеру займає документ “Правовий уклад та Конституції відносно прав і вольностей Війська Запорозького” 1710 р., відомий як Конституція Пилипа Орлика.

Першим актом, який безпосередньо започаткував національне конституційне право України, можна вважати IV Універсал Української Центральної Ради (1918). Він політико-правовим чином сформував, проголосив Україну як незалежну, самостійну і суверенну державу. На основі Універсалу було розроблено цілий ряд документів українського ренесансу, зокрема Конституцію УНР 1918 р., яка хоч і не була введена в дію, однак стала своєрідним акумулятором традицій надбань українського правничого досвіду. Проте цей період розвитку тривав недовго та був перерваний затвердженням Конституції УРСР 1919 року, яка була

певною мірою дублікатом Конституції РРФСР 1918 р., у сукупності з якою вона стала основним джерелом українського радянського державного права. Панування радянської концепції конституціоналізму було припинено з прийняттям в 1990 р. Декларації про державний суверенітет та Акта проголошення незалежності України в 1991 р. Ці документи стали віхою, яка започаткувала народження нового українського права.

Конституційний процес у нашій державі складається з декількох визначальних етапів:

- прийняття Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 р. та Акту проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р.;
- проведення Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р., що підтвердив Акт про державну незалежність;
- підписання Конституційного Договору між Верховною Радою та Президентом України 8 червня 1995 р., який визначив основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України;
- прийняття Конституції України 28 червня 1996 р.
- прийняття Закону України “Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004 року;
- прийняття Конституційним Судом України 30 вересня 2010 р. рішення щодо неконституційності змін до Основного Закону, ухвалених у 2004 р. та відновлення дії Конституції в редакції 1996 р.

Юридичними властивостями чинної Конституції України є:

1. Нормативність. Конституція - це, насамперед, закон, тобто акт виключної ваги і значення.

2. Юридичне верховенство, найвища юридична сила. Всі закони та інші нормативно-правові акти повинні відповідати Конституції України. Акт, який не відповідає Конституції, є неконституційним і або скасовується, або приводиться у відповідність до неї.

3. Установчий характер. У Конституції закріплюються найважливіші права, свободи та обов'язки громадян, система, принципи діяльності органів публічної влади.

4. Програмний характер. Конституція визначає перспективи розвитку держави і суспільства, тенденції та напрями їх розвитку, основні цілі соціального прогресу, є орієнтиром розвитку всієї правової системи держави. Конституція є основою розвитку галузевого законодавства, яке розвивається відповідно до конституційних положень.

5. Особлива юридична природа. Конституція має свій особливий предмет правового регулювання, унормовує найважливіші суспільні

відносини, а саме: основи правового статусу людини і громадянина, територіальний устрій, виборчу систему.

6. Підвищена стабільність. Нестабільність Конституції зумовлює необхідність внесення значних змін та доповнень до чинного законодавства, скасування багатьох актів і прийняття нових, що не завжди є доцільним. Конституція -- Основний Закон, і вона повинна бути стабільною.

7. Підвищений ступінь охорони з боку держави. Конституція містить у собі норми, за допомогою яких забезпечується непорушність Основного Закону. В Україні функціонує Конституційний Суд України, який забезпечує відповідність Конституції України інших правових актів, насамперед законів.

8. Особливий порядок прийняття і зміни Конституції. Приймати і змінювати Конституцію України мають право Верховна Рада України, а також народ України через всеукраїнський референдум. Парламент України приймає зміни та доповнення до Конституції не менш як двома третинами від конституційного складу (ст. 155, 156 Конституції України).

9. Правонаступництво. Конституція зумовлює безперервність процесу історичного розвитку Української держави. У преамбулі Конституції України зазначено, що ця Конституція приймається з урахуванням багатовікової історії українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім українським народом права на самовизначення.

Контрольні запитання

1. Що таке конституція?
2. Коли з'явилися перші конституції в сучасному розумінні цього слова?
3. Проаналізуйте Конституцію України і визначте її основні характерні риси та юридичні властивості.
4. Як розуміти положення “конституція – основний закон держави” та “конституція – закон, який має підвищений ступінь стабільності”?
5. Як слід розуміти положення “конституція – документ прямої дії”?
6. Які є види конституцій?
7. Що таке договірні конституції?
8. Як приймаються конституції?
9. Назвіть та охарактеризуйте основні етапи новітнього конституційного процесу в Україні.
10. Проаналізуйте Конституцію України і визначте її основні функції.
11. Чому в Конституції України передбачені прикінцеві та перехідні положення?

Рекомендована література до теми
Основна література:

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 31. – Ст. 429.
3. Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 38. – Ст. 502.
4. Закон України “Про правонаступництво України” від 12 вересня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 46. – Ст. 617.

Навчальна та науково-монографічна література:

1. Конституційне право України: підручник / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко. – 2-ге вид., переробл. – К.: Прав. єдність, 2010. – 432 с.
2. Конституційне право України: Хрестоматія / Упоряд. В.С. Журавський, Ю.М. Тодика. – К.: Ін Юре, 2003.
3. Кравченко В.В. Конституційне право України: навч. посібник. – Вид. 6-е, виправл. та доповн. – К.: Атіка, 2009. – С. 43-72.
4. Кравченко В.В. Конституційне право України. Навч. посібник. – К.: Атіка, 2000. – С. 26-46.
5. Майданник О. О. Конституційне право України: Навч. посіб. – К.: Алерта, 2011. – 380 с.
6. Фрицький О.Ф. Конституційне право України: підручник. – 3-є вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком-Інтер, 2006. – 512 с.
7. Шляхтун П.П. Конституційне право України: підручник. – 2-ге вид. – К.: Освіта України, 2010. – 525 с.
8. Шляхтун П.П. Конституційне право: словник термінів: довід. вид. – К.: Либідь, 2005. – 568 с.

Додаткова література:

1. Бабенко К. Конституція України як фактор стабілізації та розвитку правового і політичного життя суспільства // Вісник Конституційного суду України. – 2007. – № 1. – С.38 – 44.
2. Головатий С. Конституція України в системі європейського конституціоналізму // Право України. – 1997. – № 8. – С. 3-8.
3. Коломієць Т.В. Теоретичні засади конституціоналізму // Вісник Національного університету вн. справ. – 2002. – № 10. – С. 135-140.
4. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В.Я. Тацій (голова редкол.), О.В. Петришин (відп. секретар), Ю.Г. Барабаш

та ін.; Національна академія правових наук України. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2011.

5. Конституційні акти України 1917-1920.: Невідомі конституції України / Відп. ред. Ю.Д. Прилюк. – К.: Філософська і соціальна думка, 1992. – 272 с.

6. Орзих М. Конституция Украины и современные перспективы конституционных преобразований // Юридичний вісник. – 2011. – № 1. – С. 4-11.

7. Погорілко В. Роль і значення Конституції в українському правотворенні і розбудові держави // Вісник Національної академії наук України. – 2005. – № 12. – С. 23-33.

8. Рудик П.А. Декларація про державний суверенітет України - початок новітнього конституціоналізму в Україні // Держава і право. Юрид. і політ. науки: Зб. наук. пр. – 2007. – Вип. 35. – С. 132-139.

9. Савенко М.Д. Принципи конституції // Наукові записки НаУКМА. – 2006. – Т. 53. – Юридичні науки. – С. 13-16.

10. Селіванов В. Демократичний вимір конституційної реформи в Україні: обумовленість та необхідність // Право України. – 2003. – № 8. – С. 17-25.

11. Скрипнюк О. Конституційний процес як фактор демократизації суспільних відносин в Україні // Вісник КСУ. – 2007. – № 2. – С. 65-70.

12. Скрипнюк О. Поняття функцій конституції та теоретико-методологічні проблеми їх класифікації // Право України. – 2006. – № 2. – С. 21-26.

13. Тесленко М. Юридична природа правової охорони конституції // Вісник КСУ. – 2006. – № 3. – С. 24-31.

14. Шаповал В.М. Конституція як форма (джерело) конституційного права України (питання теорії) // Право України. – 1999. – № 6. – С. 5-10.

15. Шаповал В. „Соціалізація” як особливість сучасного конституційного регулювання // Вісник Конституційного Суду України. – 2004. – № 3 – С. 28-48.

Тема № 3. Засади конституційного ладу України. (2 год).

Питання для обговорення

1. Поняття і структура конституційного ладу.
2. Основні принципи і гарантії конституційного ладу.
3. Поняття і конституційні засади державного ладу України.
4. Поняття і конституційні засади суспільного ладу України.
5. Державні символи України.

Самостійна робота

Творчо - аналітичне завдання № 1:

Користуючись текстом Конституції України та Декларацією про державний суверенітет, визначте суверенні права України. Складіть відповідну таблицю.

Творчо - аналітичне завдання № 2:

Дайте відповідь на наступне запитання: Проголошуючи 24 серпня 1991 року державну незалежність, Україні створила чи відновила її? Чи можна говорити про те, що сьогоднішня Українська Держава є також і правонаступницею Української Народної Республіки?

Теми рефератів:

1. Конституційне закріплення народного суверенітету та форми здійснення народовладдя.
2. Закріплення принципу верховенства права в Конституції України.

Методичні рекомендації

Вивчаючи цю тему, треба з'ясувати сутність конституційного ладу, його основні засади. Слід звернути увагу на те, що Декларація про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.) визначила, а Конституція України закріпила загальні засади конституційного ладу України.

Поняття «конституційний лад» являє собою широку, багатогранну категорію, що має різні аспекти – від закріплення основ соціально-економічного і політичного устрою держави, вибору напряму її державно-правового розвитку до визначення юридичних норм і методів вирішення поставлених завдань.

Конституційний лад характеризує устрій суспільства в усій багатоманітності пануючих у ньому суспільних відносин, які охоплюють, зокрема, організацію і функціонування форм економічної, політичної, соціальної і духовної сфер суспільного життя. Отже,

конституційний лад України – це закріплена в Конституції форма організації держави і система суспільних відносин, яка охоплює багатогранні аспекти її соціально-економічного, духовного, політичного розвитку.

Важливе значення в плані конституційного закріплення має положення про те, що Україна є демократичною, правовою і соціальною державою з республіканською формою правління. З одного боку, це означає, що для правової держави характерний високий рівень організації влади, який виявляється в народному представництві, у підзакон-

ності влади, обмеженої створеними нею законами, у суворому контролі за всіма діями влади і повній свободі критики, у принципі розподілу влади. А з іншого боку, визнання держави не тільки правовою, а й соціальною, свідчить про соціальні обов'язки держави щодо суспільства, передбачає захист прав і свобод людини, забезпечує кожному члену суспільства належні умови життя на засадах свободи і справедливості.

Конституційний лад України базується на таких **принципах**:

1. **Народовладдя.** У Конституції України зафіксовано, що вся влада в Україні належить народові, який є носієм суверенітету, єдиним джерелом влади. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Жодна політична партія, громадська організація, інше угруповання чи окрема особа не можуть присвоювати право здійснювати державну владу і діяти від імені всього народу. Народ України є господарем своєї долі і реалізує право власності на землю, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси в межах території України та її континентального шельфу. Повновладдя народу України здійснюється на основі Конституції України через дві форми прояву: представницьку і безпосередню демократію.

Представницька демократія – це така форма, при якій державна влада здійснюється через представницькі органи – систему Рад народних депутатів.

Безпосередня (пряма) демократія – це пряме волевиявлення народу, яке реалізується шляхом референдумів, всенародного обговорення законопроектів, участі у виборах, проведенні загальних зборів громадян, через накази виборців, відкликання депутатів. Ці форми прояву повновладдя тісно взаємопов'язані і доповнюють одна одну.

2. **Розподіл влади на законодавчу, виконавчу і судову.** Суть теорії розподілу влади полягає в тому, що кожна з трьох гілок влади відповідно до своєї природи, характеру функцій та призначення має зайняти визначене місце в системі органів влади і здійснювати свої владні повноваження у відповідних їм формах і межах, належним шляхом і засобами. Важливо не тільки забезпечити чітке розмежування компетенції між органами держави, а й створити механізм їх взаємодії, систему взаємних стримувань і противаг.

Законодавча влада в Україні належить Верховній Раді України, яка має право видавати закони і виступати як представник народного суверенітету.

Виконавча влада підзвітна, підконтрольна і відповідальна перед представницькою владою. Вищим органом виконавчої влади в Україні є Кабінет Міністрів України.

Судова влада здійснюється незалежними від інших органів влади

судами. Суди у своїй діяльності керуються тільки законами України і здійснюють правосуддя з метою захисту законних прав і інтересів від будь-яких порушень.

3. Державний суверенітет. Державний суверенітет України являє собою верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади в державі в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах. Проголошення державного суверенітету України пов'язується з недоторканністю і цілісністю території України, самостійним визначенням і здійсненням зовнішньої і внутрішньої політики, верховенством Конституції та законів України на всій її території.

4. Верховенство права. В Україні конституційно закріплено принцип верховенства права, на якому ґрунтується і сама Конституція. Конституція має найвищу юридичну силу. Її норми – прямої дії і суб'єкти суспільних відносин зобов'язані безумовно виконувати відповідні конституційні положення. Закони та інші правові акти не повинні суперечити Конституції та конституційним законам України. Діяльність органів державної влади завжди пов'язана із законом. Державні органи, органи місцевого самоврядування, посадові особи здійснюють повноваження за принципом «Забороняється все, крім того, що прямо дозволяється законом». Пріоритет закону в регулюванні найважливіших суспільних відносин є головною ознакою правової держави.

5. Політичний, економічний та ідейний плюралізм. Суспільне життя в Україні базується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Конституція України забезпечує утвердження реальної багатопартійності та легалізацію опозиційної діяльності. Громадянам і громадським об'єднанням гарантується рівне право на участь у державних справах і політичному житті. Економічну організацію суспільства становить багатоукладна економіка з різноманітними формами власності, з регульованими ринковими відносинами. Чинне законодавство гарантує рівний захист усіх форм власності і видів господарювання, соціальну спрямованість економіки.

У суспільстві створені умови для існування різних світоглядних позицій, переконань і поглядів. Жодна ідеологія не повинна обмежувати свободу переконань, поглядів, думок і не може визнаватися державою як обов'язкова.

6. Пріоритет прав людини. У Конституції України закріплено правовий статус людини і громадянина, пріоритет особи в її відносинах з державою. Причому Основний Закон не тільки фіксує права і свободи громадян, питання забезпечення їх соціальної захищеності та особистої безпеки, а й гарантує їм громадянські, політичні, соціальні права і сво-

боди, належні умови існування. Важливою гарантією є рівний захист прав громадян України законом і судовий захист усіх прав і свобод людини і громадянина. Тепер права людини мають вищу цінність і відіграють важливішу роль у суспільстві порівняно з державним механізмом. Наша держава є основним гарантом непорушності прав людини і створює необхідні умови для формування та вільного розвитку особи, розкриття її здібностей та обдарувань.

7. *Взаємозв'язок правової держави і громадянського суспільства і пріоритет його перед державою.* Важливе значення в Основному Законі мають питання взаємовідносин держави і громадянського суспільства, регулювання основних сфер життєдіяльності громадянського суспільства. Це проблеми власності, підприємництва, екологічної безпеки, сім'ї, діяльності громадських об'єднань, свободи інформації тощо.

Громадянське суспільство ґрунтується на засадах свободи і рівноправності людей, самоорганізації і саморегулювання. Держава підпорядковується служінню громадянському суспільству і спрямовує свою діяльність на забезпечення рівних можливостей для всіх як основи соціальної справедливості. Правове регулювання в громадянському суспільстві здійснюється у визначених Конституцією України межах і спрямоване на забезпечення інтересів людини. З огляду на похідний характер державної влади від громадянського суспільства, допоміжну роль держави, наголошується на пріоритеті громадянського суспільства, встановлюються межі здійснення державної влади і гарантується демократичний розвиток суспільства і його структур.

8. *Пріоритет загальнолюдських цінностей і загальновизнаних принципів міжнародного права.* Серед норм конституційного регулювання важливим є положення про те, що Україна визнає пріоритет загальнолюдських цінностей і дотримується загальновизнаних принципів міжнародних документів. Саме цінності, вироблені в процесі розвитку цивілізації, досвід країн з розвинутими демократичними інститутами спроможні інтегрувати наше суспільство у світове співтовариство і спрямувати активність його різних соціальних, політичних структур на досягнення загальних цілей соціально-історичного прогресу. Конституція України визначає місце Української держави в міжнародному співтоваристві, закріплює основні цілі та принципи зовнішньої політики України, які мають бути вільними від ідеологічних стереотипів минулого і базуватися на загальновизнаних і загальнообов'язкових засадах міжнародного спілкування. Зовнішня політика України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом розвитку взаємовигідного співробітництва із членами міжнародного співтовариства на основі неухильного додержання принци-

пів поваги до державного суверенітету і суверенної рівності; незастосування сили чи погрози силою; непорушності кордонів і територіальної цілісності держави; невтручання у внутрішні справи; поваги до прав і основних свобод людини; сумлінного виконання міжнародних зобов'язань; мирного врегулювання спорів.

Для забезпечення дотримання Україною міжнародних стандартів необхідно, щоб належним чином ратифіковані або схвалені й офіційно опубліковані міжнародні договори України становили частину її законодавства і були обов'язковими для виконання.

У розд. 1 Конституції України також закріплено вихідні положення щодо забезпечення національної безпеки і зовнішньо-політичної діяльності нашої держави. Ст. 17 Конституції України містить важливі положення про захист суверенітету і територіальної цілісності, забезпечення економічної та інформаційної безпеки України. Невід'ємним елементом суверенної держави є державні символи.

Державні символи – це встановлені Конституцією або спеціальними законами особливі розпізнавальні знаки конкретної держави, які відображають її суверенітет, а в деяких випадках сповнені й певного історичного або ідеологічного змісту.

Вивчаючи державні символи, потрібно з'ясувати їх поняття і значення, організаційно-правовий механізм їхнього застосування. Державним символам нашої держави присвячена ст. 20 Конституції України.

Державний Прапор України – стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів.

Великий Державний Герб України встановлюється з урахуванням малого Державного Герба України та герба Війська Запорізького законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України. Головним елементом великого Державного Герба України є Знак Княжої Держави Володимира Великого (малий Державний Герб України).

Державний Гімн України – національний гімн на музику М. Вербицького із словами, затвердженими законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

Опис державних символів України та порядок їх використання встановлюються спеціальним законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

Столиця України – місто Київ, який є адміністративно-політичним центром та місцем перебування вищих органів державної влади України. Статус міста Києва визначено Законом України від 15 січня 1999 р. «Про столицю України — місто-герой Київ».

Контрольні запитання

1. Що ви розумієте під поняттям “конституційний лад”?
2. Що означають положення “Україна – суверенна держава”, “Україна – правова держава”?
3. Як Ви розумієте положення “Україна – соціальна держава”?
4. Що означає положення “Україна – демократична держава”?
5. Яку роль відіграє механізм “противаг і стримувань” в організації державної влади?
6. Які властивості державного суверенітету ви знаєте?
7. Охарактеризуйте поняття та види державних символів.
8. Які основні складові елементи соціальної структури суспільства Ви знаєте?
9. Назвіть систему державних органів України.
10. Яку форму має Українська держава за Конституцією України?
11. Яка відмінність існує між поняттями "національна держава", "націоналістична держава", "нацистська держава"?
12. Як забезпечується охорона конституційного ладу України ?

Рекомендована література до теми

Основна література:

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 31. – Ст. 429.
3. Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 38. – Ст. 502.

Навчальна та науково-монографічна література:

1. Конституційне право України: підручник / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко. – 2-ге вид., переробл. – К.: Прав. єдність, 2010. – 432 с.
2. Конституційне право України: Хрестоматія / Упоряд. В.С. Журавський, Ю.М. Тодика. – К.: Ін Юре, 2003.
3. Конституційно-правові засади становлення української державності: Моногр. / За ред. В.Я. Тація, Ю.М. Тодики. – Х.: Право, 2003. – 336 с.
4. Кравченко В.В. Конституційне право України: навч. посібник. – Вид. 6-е, виправл. та доповн. – К.: Атіка, 2009. – С. 73-108.
5. Кравченко В.В. Конституційне право України. Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2000. – С. 47-72.
6. Майданник О. О. Конституційне право України: Навч. посіб. – К.:

Алерта, 2011. – 380 с.

7. Тодыка Ю.Н. Основы конституционного строя Украины: Учеб. пос. – Х.: Факт, 1999. – 320 с.

8. Фрицький О.Ф. Конституційне право України: підручник. – 3-є вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком-Інтер, 2006. – 512 с.

9. Шляхтун П.П. Конституційне право України: підручник. – 2-ге вид. – К.: Освіта України, 2010. – 525 с.

10. Шляхтун П.П. Конституційне право: словник термінів: довід. вид. – К.: Либідь, 2005. – 568 с.

Додаткова література:

1. Бабенко К.А. Конституційне регулювання основ суспільного ладу як предмет дослідження науки конституційного права // Держава і право. Юр. і політ. науки: Зб. наук. пр. – 2007. – Вип. 35. – С. 172-179.

2. Власов Ю.Л. Проблеми реалізації конституційного принципу верховенства права // Правова держава: Щорічник наукових праць. – 2006. – Вип. 17. – С. 81-86.

3. Коломієць Т.В. Теоретичні засади конституціоналізму // Вісник Національного університету вн. справ. – 2002. – № 10. – С. 135-140.

4. Прієшкіна О. Конституційний лад України: Актуальні теоретико-методологічні аспекти дослідження // Юридичний вісник. – 2011. – № 1. – С. 12-18.

5. Савчин М.В. Конституційні засади демократичного ладу та верховенство права // Держава і право. Юрид. і політ. науки: Зб. наук. пр. – 2007. – Вип. 35. – С. 179-180.

6. Семикрас В.В. Народний суверенітет – основа організації державної влади в Україні // Держава і право. Юрид. і політ. науки: Зб. наук. пр. – 2007. – Вип. 35. – С. 216-220.

7. Стецюк П. Державні символи України: конституційно-правова характеристика // Вісник Конституційного Суду України. – 2004. – № 6. – С. 103-115.

8. Стецюк П. Офіційна назва держави: конституційно-правова характеристика // Правова держава. – К., 2004. – Вип. 24. – С. 147-154.

9. Телешун С. Поняття державного устрою України: проблеми теорії і практики // Право України. – 2000. – № 6. – С. 14-19.

10. Шаповал В. Конституційна категорія соціальної держави // Право України. – 2004. – № 5. – С. 15-20.

11. Шаповал В. „Соціалізація” як особливість сучасного конституційного регулювання // Вісник Конституційного Суду України. – 2004. – № 3. – С. 28-48.

Тема № 4. Конституційно - правова відповідальність
як вид юридичної відповідальності. (2 год.)

Питання для обговорення

1. Поняття конституційно-правової відповідальності, її особливості.
2. Співвідношення конституційно-правової відповідальності з іншими видами юридичної відповідальності.
3. Підстави конституційно-правової відповідальності. Поняття конституційно-правового делікту, його склад.
4. Суб'єкти конституційно-правової відповідальності. Держава як суб'єкт конституційно-правової відповідальності.
5. Конституційно-правові санкції, особливості і види.

Самостійна робота

Творчо-аналітичне завдання:

Проаналізувавши норми Конституції України, визначте та запишіть особливості конституційно-правової відповідальності:

- 1) Президента України;
- 2) Кабінету Міністрів України;
- 3) Народних депутатів України

Теми рефератів

1. Імпічмент як форма конституційно-правової відповідальності глави держави: український та зарубіжний досвід.
2. Конституційно-правова відповідальність за правопорушення у сфері виборчого права.

Методичні рекомендації

При підготовці до семінарського заняття необхідно звернути на те, що інститут конституційної (державно-правової) відповідальності є однією із системоутворюючих, кваліфікаційних ознак конституційного права.

Конституційно-правова відповідальність – самостійний, встановлений в нормах конституційного права України вид юридичної відповідальності, спрямований на забезпечення правової охорони Конституції України, який передбачає необхідність для суб'єктів конституційного правопорушення відповідати за свою юридична значиму поведінку, що реалізується у сфері конституційно-правових відносин.

Це – особливий вид юридичної відповідальності. Її зміст і особливості зумовлені місцем і роллю конституційного права в системі національного права України. З іншими видами відповідальності конституційну відпові-

дальність споріднюють такі ознаки, як санкції і можливість у необхідних випадках застосувати такий спонукальний чинник, як примус.

У той же час конституційно-правовій відповідальності властиві також і *специфічні характерні ознаки*, основними серед яких, є:

- конституційно-правова відповідальність спрямована на правову охорону Конституції та виступає як одна з найважливіших складових механізму гарантування реалізації положень Конституції;

- розглядуваний вид юридичної відповідальності часто тісно межує з політичною відповідальністю, зокрема, за суб'єктами, підставами її настання, негативними наслідками, проте не ототожнюється з нею.

- в багатьох випадках вона детально не конкретизується.

Підставою конституційно-правової відповідальності є конституційний делікт. Конституційному делікту властиві усі загальні ознаки правопорушення, які характерні й для інших видів правопорушень: суспільна небезпечність, протиправність, винність, караність. Він також є діянням (дією або бездіяльністю), яке вчинене деліктоздатним суб'єктом. Проте дані ознаки у конституційному делікті мають свої *особливості*, які свідчать про своєрідність його як самостійного виду правопорушення. Зокрема:

- оскільки конституційний делікт посягає на цінності, які знаходяться у сфері організації та здійснення публічної влади та у сфері взаємовідносин держави і особи, а загальним об'єктом конституційної деліктності є конституційний лад України, ступінь його суспільної небезпечності є досить великим. Конституційні делікти посягають на порядок організації і функціонування публічної влади, права і свободи людини і громадянина тощо та можуть призвести до серйозних порушень окремих моментів життєдіяльності держави та суспільства. Разом з тим ступінь суспільної небезпечності різних видів конституційних деліктів відрізняється між собою і залежить від об'єкту посягання конкретного конституційного делікту;

- більшість складів конституційних деліктів є формальними. Це пов'язано з тим, що самі діяння, які визнаються конституційними деліктами, незалежно від конкретизації їх наслідків мають досить велику суспільну небезпечність, адже прямо чи опосередковано посягають на конституційний лад України. Тому для кваліфікації діяння як конституційного делікту встановлення наслідків та причинного зв'язку не є обов'язковим;

- в конституційному законодавстві відсутній чітко сформульований склад багатьох правопорушень.

Протиправність конституційного делікту виражається в порушенні конституційно-правових норм. Юридичні склади конституційних делі-

ктів закріплюються як нормами Конституції України та законів України, так і нормативно-правовими актами різних органів державної влади та органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб.

Об'єктом правопорушення, за конституційним правом, є ті відносини, які регламентуються нормами цієї галузі права.

Суб'єктом правопорушення, який має нести юридичну відповідальність, може бути деліктоздатна фізична особа чи організація, посадові особи, державні та суспільні інституції.

Сукупність суб'єктів конституційно-правової відповідальності можна об'єднати у такі групи:

- органи і особи, уповноважені на здійснення публічної влади, на прийняття рішень, що стосуються і торкаються інтересів всього суспільства, держави в цілому або її окремого регіону;
- фізичні особи;
- політичні партії, рухи, інші об'єднання громадян політичного характеру; громадські організації.

На основі названих груп можна виділити відповідні **види конституційно-правової відповідальності**. Це, по-перше, відповідальність держави – органів та посадових осіб, що її уособлюють, – депутатів, а також – органів місцевого самоврядування; по-друге, відповідальність фізичних осіб; по-третє, відповідальність об'єднань громадян – політичних партій, рухів, а також громадських організацій.

Конституційно-правову відповідальність найчастіше прийнято також розглядати у двох аспектах – позитивному та ретроспективному. Залежно від цього виділяються відповідно два її види – позитивна та ретроспективна конституційно-правова відповідальність.

Позитивною прийнято вважати відповідальну поведінку, відповідальне ставлення суб'єкта конституційно-правових відносин до своїх обов'язків, належне їх виконання, підставами такої відповідальності є належне здійснення суб'єктом конституційних правовідносин певних функцій. Ретроспективною вважається конституційно-правова відповідальність за протиправні дії або бездіяльність, які мали місце в минулому, її підставою є вчинення конституційного правопорушення.

Окремі конституційно-правові норми містять санкції, що їх можна поділити на дві групи:

- а) бланкетні санкції, в яких не встановлюються конкретні форми відповідальності, і які для вирішення питання про притягнення до юридичної відповідальності відсилають до кримінального, адміністратив-

ного, цивільного чи іншого галузевого законодавства, як-от: «За віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу настає юридична відповідальність» (ст. 60 Конституції України), «Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки» (ст. 66 Конституції України);

б) санкції, що передбачають конкретні форми відповідальності.

Саме в останньому випадку мова йде про *конституційно-правову відповідальність*. Конкретні форми конституційно-правової відповідальності передбачаються санкціями конституційно-правових норм і можуть бути класифіковані за різними підставами:

- за *суб'єктами відповідальності* (індивідуальні санкції, санкції, що застосовуються до колективного суб'єкта);
- *залежно від того, який суб'єкт застосовує конституційно-правові санкції* (Президент України, Верховна Рада України, територіальна громада тощо);
- за *метою і наслідками санкцій* (право-відновні, попереджувальні, санкції, спрямовані на припинення конституційного правопорушення, санкції-стягнення).

На нашу думку, пріоритетне значення має класифікація форм конституційно-правової відповідальності за *характером негативних наслідків санкцій*. Аналіз Конституції України та інших джерел конституційного права України, що містять норми, які передбачають конституційно-правову-відповідальність, дозволяє зробити висновок, що цією підставою конкретні форми конституційно-правової відповідальності можна систематизувати таким чином:

1. Дострокове припинення повноважень органів публічної влади та їхніх посадових осіб.
2. Скасування, зупинення актів органів публічної влади та їхніх посадових осіб, накладання на них вето.
3. Встановлення обмежень щодо реалізації окремих конституційних прав і свобод відповідними суб'єктами конституційного права.

Контрольні запитання

1. В чому полягає сутність поняття «конституційно-правова відповідальність»?
2. Які особливості має конституційно-правова відповідальність у порівнянні з іншими видами юридичної відповідальності?
3. Як співвідносяться поняття «конституційно-правова відповідальність» та «конституційна відповідальність»?
4. В чому полягає політичний характер конституційно-правової відповідальності?

5. Чи можна вважати конституційно-правову відповідальність інститутом конституційного права?
6. Що таке конституційно-правовий делікт?
7. Визначте особливості позитивної та ретроспективної конституційно-правової відповідальності.
8. Що таке конституційно-правова санкція?
9. Які види конституційно-правових санкцій ви знаєте?
10. Чи може держава бути суб'єктом конституційно-правової відповідальності?

Рекомендована література до теми

Основна література:

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

Навчальна та науково-монографічна література:

1. Євграфов П.Б. Конституція України: коментар змін (2004-2007). Теоретичні та практ. аспекти. – К.: Правова єдність, 2007. – 204 с.
2. Конституційне право України: Підручник / За ред. В.Ф. Погорілка, В.Л. Федоренко. – 2-ге вид., переробл. – К.: Прав. єдність, 2010. – 432 с.
3. Конституційне право України: Хрестоматія / Упоряд. В.С. Журавський, Ю.М. Тодика. – К.: Ін Юре, 2003.
4. Кравченко В.В. Конституційне право України: навч. посібник. – Вид. 6-е, виправл. та доповн. – К.: Атіка, 2009. – С. 26-33.
5. Кравченко В.В. Конституційне право України. Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2000. – С. 13-17.
6. Майданник О. О. Конституційне право України: Навч. посіб. – К.: Алерта, 2011. – 380 с.
7. Тодыка Ю.Н. Основы конституционного строя Украины: Учеб. пос. – Х.: Факт, 1999. – 320 с.
8. Фрицький О.Ф. Конституційне право України: підручник. – 3-є вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком-Інтер, 2006. – 512 с.
9. Шляхтун П.П. Конституційне право України: підручник. – 2-ге вид. – К.: Освіта України, 2010. – 525 с.
10. Шляхтун П.П. Конституційне право: словник термінів: довід. вид. – К.: Либідь, 2005. – 568 с.

Додаткова література:

1. Барабаш Ю. Парламентська відповідальність Уряду в конституційній практиці країн ЄС та України // *Право України*. – 2007. – № 4. – С. 12-16.
2. Кафарський В.І. Політична і конституційно-правова відповідальність суб'єктів державно-політичних відносин // *Держава і право: зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки*. – К., 2010. – Вип. 48. – С. 124-131.
3. Книш В.В. Методологічні проблеми визначення дефініції «конституційно-правова відповідальність суб'єктів державно-політичних відносин» // *Держава і право: зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки*. – К., 2010. – Вип. 48. – С. 131-137.
4. Книш В.В. Проблеми формування юридичних дефініцій у процесі дослідження конституційно-правової відповідальності суб'єктів державно-політичних відносин // *Держава і право: зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки*. – К., 2010. – Вип. 47. – С. 132-137.
5. Козюбра М.І. Конституційно-правова відповідальність: ознаки, підстави, суб'єкти // *Право України*. – 2001. – № 2. – С. 92-95.
6. Красникова А. Конституционная ответственность в современном украинском конституционализме // *Юридический вестник*. – 2001. – № 2. – С. 90-93.
7. Кривенко Л. Конституційна відповідальність глави держави // *Віче*. – 2001. – № 10. – С. 3-18.
8. Кресіна І.О., Коваленко А.А., Балан С.В. Інститут імпідменту: порівняльно-правовий аналіз. – К.: Ін-т Корецького, 2004. – 176 с.
9. Наливайко Л. Проблеми визначення поняття, специфічних ознак та функцій конституційної відповідальності у сучасній конституційній теорії // *Право України*. – 1999. – № 10. – С. 45-50.
10. Майданик О. Конституційно-правова відповідальність: ознаки, підстави, суб'єкти // *Право України*. – 2001. – № 2. – С. 92-96.
11. Пащенко А.О. Конституційна відповідальність: проблема «позитивного» та «негативного» аспекту (загальнотеоретичні питання) // *Вісник Національного університету вн. справ*. – 2000. – № 12. – С. 93-97.
12. Селіванов А. Політика і право в рішеннях Верховної Ради України та конституційна відповідальність посадових осіб // *Право України*. – 2005. – № 3. – С. 4 -9.
13. Слободян Н.М. Теоретичні проблеми суб'єктивної сторони конституційних деліктів // *Правова держава: Щорічник наук. пр.* – 2006. – Вип. 17. – С. 140-148.

Тема № 5. Громадянство України (2 год.)

Питання для обговорення

1. Поняття і принципи громадянства України.
2. Набуття громадянства України.
3. Припинення громадянства України.
4. Система органів, що беруть участь у вирішенні питань громадянства України. Процедури з питань громадянства України.

Самостійна робота

Творчо-аналітичне завдання № 1

Користуючись текстом Закону “Про громадянство України”, визначте та схематично зобразіть умови набуття громадянства дітьми.

Творчо-аналітичне завдання № 2

Канадський громадянин українського походження М. Зінчук звернувся до комісії з питань громадянства при Президенті України з проханням прийняти його до громадянства України. Який порядок вирішення цього питання?

Теми рефератів

1. Прийняття до громадянства: український та зарубіжний досвід.
2. Реалізація норм міжнародного права у законодавстві України про громадянство.

Методичні рекомендації

Розпочинаючи вивчення даної теми необхідно в першу чергу засвоїти, що громадянство є важливою передумовою для встановлення правового статусу особи в державі.

Громадянство – це політична і правова приналежність особи до конкретної держави. Це особливий зв’язок між державою й особою, що базується на юридичному визнанні державою цієї особи своїм громадянином і набутих ним, у зв’язку з цим, прав і обов’язків.

Як наслідок, на громадянина поширюється суверенітет держави, він користується всіма правами, свободами і перебуває під захистом держави як усередині країни, так і за її межами. У свою чергу громадянин додержується законів і виконує встановлені обов’язки перед державою.

Громадянство України передбачає постійний зв’язок особи й Української держави, що виявляється в їх взаємних правах та обов’язках. Право на громадянство є невід’ємним правом людини і ніхто не може бути позбавлений громадянства і права на вихід з громадянства. Питання громадянства

ва в Україні регулюються Конституцією України, Законом України “Про громадянство України” та іншими нормативними актами.

У законі про громадянство зазначено, що **в Україні встановлено єдине громадянство**, а також передбачені підстави для належності особи до громадянства України. Громадянами України є:

1. Усі громадяни колишнього СРСР, які на момент проголошення незалежності України (24 серпня 1991 р.) постійно проживали на території України.

2. Особи, які на момент набрання чинності Законом України «Про громадянство України» (13 листопада 1991 р.) постійно проживали в Україні, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних чи інших ознак, і які не є громадянами інших держав.

3. Особи, які народилися або постійно проживали на території України, а також їх нащадки (діти, онуки), якщо вони на 13 листопада 1991 р. проживали за межами України, не перебувають у громадянстві інших держав і до 31 грудня 1999 р. подали у встановленому законом порядку заяву про визначення своєї належності до громадянства України.

4. Особи, які набули громадянство України відповідно до цього Закону.

Законом передбачені також **правові підстави для набуття громадянства України** (ст. 11 Закону «Про громадянство України»). Громадянство України набувається: за народженням; з походження; через прийняття до громадянства України (натуралізація); унаслідок поновлення в громадянстві України; на інших підставах, передбачених цим Законом (наприклад, у результаті оптації – вибору особою громадянства), а також на підставах, передбачених міжнародними договорами, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України. Важливою підставою для набуття громадянства України є народження. При визначенні громадянства за народженням застосовуються такі принципи: принцип «права крові» – громадянами держави є всі особи, що народилися від громадян цієї держави, або принцип «права ґрунту» – громадянами даної держави є всі особи, що народилися на її території. В Україні застосовується принцип «права крові» при набутті громадянства в силу народження.

Чинне законодавство передбачає набуття громадянства України іноземними громадянами та особами без громадянства з їх власної волі, вираженої у відповідному клопотанні, на підставі рішення Президента України. У таких випадках умовами надання громадянства України є: неперебування в іноземному громадянстві; безперервне проживання на законних підставах на території України протягом останніх п’яти років

(це правило не поширюється на осіб, які виявили бажання стати громадянами України, за умови, якщо вони народилися чи довели, що хоча б один з їхніх батьків, дід чи баба народилися на її території); володіння українською мовою в обсязі, достатньому для спілкування; наявність законних джерел існування; визнання і виконання Конституції України та її законів.

Припинення громадянства України означає втрату постійного зв'язку особи з Українською державою.

Громадянство України припиняється:

- а) унаслідок виходу з громадянства України;
- б) унаслідок втрати громадянства України;
- в) на підставах, передбачених міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Ст. 20 Закону України «Про внесення змін до Закону України “Про громадянство України” визначає *підстави втрати громадянства України*:

1. Якщо громадянин України добровільно набув громадянства іншої держави.

2. Унаслідок вступу особи на військову службу, в службу безпеки, правоохоронні органи, органи юстиції або органи державної влади іноземної держави без згоди на те державних органів України та за поданням відповідних державних органів України.

3. Якщо громадянство України набуто внаслідок подання умисно неправдивих відомостей або фальшивих документів.

За громадянами України не визнається належність до іноземного громадянства до прийняття рішення про втрату громадянства України.

Законом детально врегульовані питання визначення громадянства дітей при зміні громадянства батьків і в разі усиновлення. Так, у разі зміни громадянства батьків, унаслідок якої обоє стають громадянами України або обоє виходять з громадянства України, відповідно змінюється громадянство їх дітей, які не досягли 16 років. Зміна громадянства дітей віком від 16 до 18 років у разі зміни громадянства їх батьків, а також у разі усиновлення може відбуватися тільки за згодою дітей.

Вирішення питань громадянства України належить до компетенції Президента України, який видає укази з питань прийняття, поновлення і виходу з громадянства України. Оформлення документів з питань громадянства України та виконання рішень із цих питань щодо осіб, які постійно проживають в Україні, провадиться органами внутрішніх справ, а щодо осіб, які постійно проживають за кордоном – відповідними дипломатичними представництвами або консульськими установами України.

Контрольні запитання

1. Чому громадянство визначається як “стійкий правовий зв’язок особи і держави”?
2. На яких принципах побудовано громадянство України?
3. Чому в конституційному законодавстві України запроваджено принцип єдиного громадянства?
4. Які документи підтверджують приналежність до громадянства України?
5. Які органи приймають заяви про вступ до громадянства України?
6. В яких випадках втрачається громадянство України?
7. Для кого встановлено спрощений порядок набуття громадянства України?
8. Які органи державної влади уповноважені вирішувати питання щодо надання громадянства України?
9. Чому законодавство України не визнає автоматичної втрати громадянства?

Рекомендована література до теми

Основна література

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Закон України “Про правонаступництво України” від 12 вересня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 46. – Ст. 617.
3. Закон України „Про громадянство України” від 18 січня 2001 р. № 2235-III (із змін.) // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 13. – Ст. 65; 2005. – № 30. – Ст. 408.
4. Закон України “Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні” від 11 грудня 2003 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 1. – Ст. 4.

Навчальна та науково-монографічна література:

1. Конституційне право України: підручник / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко. – 2-ге вид., переробл. – К.: Прав. єдність, 2010. – 432 с.
2. Конституційне право України: Хрестоматія / Упоряд. В.С. Журавський, Ю.М. Тодика. – К.: Ін Юре, 2003.
3. Кравченко В.В. Конституційне право України: навч. посібник. Вид. 6-е, виправл. та доповн. – К.: Атіка, 2009. – С. 109-177.
4. Кравченко В.В. Конституційне право України. Навч. посібник. – К.: Атіка, 2000. – С. 73-107.

5. Майданник О. О. Конституційне право України: Навч. посіб. – К.: Алерта, 2011. – 380 с.

6. Фрицький О.Ф. Конституційне право України: підручник. – 3-є вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком-Інтер, 2006. – 512 с.

7. Шляхтун П.П. Конституційне право України: підручник. – 2-ге вид. – К.: Освіта України, 2010. – 525 с.

8. Шляхтун П.П. Конституційне право: словник термінів: довідкове видання. – К.: Либідь, 2005. – 568 с.

Додаткова література

1. Копиленко О. Щодо Закону про громадянство України // Право України. – 2001. – № 10. – С. 13-19.

2. Лотюк О. Принципи громадянства України відповідно до Конституції України // Право України. – 1998. – № 7. – С. 9-14.

3. Майданник О. Про інститут громадянства України: [Коментар до законод.] // Право України. – 1999. – № 2. – С. 70-75.

4. Максименко С. Шенгенська конвенція і право людини на вільне пересування та вибір місця проживання // Право України. – 2000. – № 5. – С. 14-16.

5. Подима Я.В. Конституційно-правовий принцип єдиного громадянства України // Держава і право. Юрид. і політ. науки: Зб. наук. пр. – 2007. – Вип. 35. – С. 239-245.

6. Суржинський М. І. Інститут громадянства України: конституційно-правовий аспект: [моногр.]. – К. : Наукова Думка, 2011. – 214 с.

7. Суржинський М. І. Конституційно-правове регулювання громадянства України // Держава і право. Юрид. і політ. науки: Збірник наукових праць. – 2007. – № 3 (37). – С. 189-195.

8. Суржинський М.І. Подвійне (множинне) громадянство: світова практика // Держава і право. Юрид. і політ. науки: Зб. наук. пр. – 2005. – Вип. 27. – С. 229-236.

9. Суржинський М.І. Система державних органів, які беруть участь у вирішенні питань громадянства пострадянських країн: порівняльний аналіз // Держава і право: зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К., 2010. – Вип. 48. – С. 156-162.

10. Тодыка Ю.Н. Гражданство Украины: конституционно-правовой аспект/ Нац. юрид. академия Украины им. Ярослава Мудрого; Академия правовых наук Украины. – Х.: Факт, 2002. – 254 с.

Тема № 6. Основи правового статусу громадян України. (2 год.)

Питання для обговорення:

1. Поняття основ правового статусу громадян України та його елементи.
2. Принципи правового статусу громадян України.
3. Основні конституційні права і свободи громадян України.
4. Основні (конституційні) обов'язки громадян України.
5. Гарантії реалізації основних прав і свобод громадян України.

Самостійна робота

Творчо-аналітичне завдання № 1

Користуючись текстом Конституції, визначте класифікацію прав та свобод людини та громадянина. Заповніть відповідну таблицю.

Творчо-аналітичне завдання № 2

Проаналізувавши законодавство України, визначте, які нормативно-правові акти деталізують положення ст. 36 Конституції України.

Теми рефератів

1. Конституційно-правовий статус національних меншин в Україні.
2. Забезпечення міжнародних стандартів прав і свобод людини в Україні.

Методичні рекомендації

Вивчаючи цю тему, слід мати на увазі, що вона є однією з основних у курсі конституційного права. Людина, її життя, здоров'я і гідність визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а тому вивченню цих питань необхідно приділити особливу увагу.

У правовій державі важливого значення набуває проблема конституційного закріплення основ взаємовідносин особи і держави, пріоритету громадянського суспільства, визначення прав людини та їх гарантованості.

Під **правами людини** розуміються права індивіда як члена суспільства; права особи, які включають всю сукупність прав особи незалежно від її громадянства.

Права людини відбивають суть суспільного та політичного ладу, соціальне становище всіх верств і груп населення. Наявність і реальність здійснення прав і свобод особи є важливим критерієм оцінки діяльності будь-якої держави і свідчить про її демократичний характер.

У всіх сферах суспільного життя особа є суб'єктом відповідних прав, свобод і обов'язків, які визначають її суспільне становище, тобто показують, яке місце посідає людина у виробництві й розподілі суспільних благ, в управлінні державними і суспільними справами, у системі

суспільних відносин загалом. Сукупність найважливіших прав, свобод і обов'язків особи, які з огляду на їх значення потребують правового регулювання і відповідного захисту з боку держави, називають правовим статусом особи. Отже,

правовий статус особи — це сукупність законодавчо закріплених прав, свобод і обов'язків громадянина, які визначають фактичне становище людини в суспільстві та державі.

Центральне місце в правовому статусі особи належить основам правового становища громадянина, оскільки вони закріплені в Конституції України і визначають найважливіші права, свободи й обов'язки, які випливають з приналежності до громадянства України.

Основи правового статусу громадянина України складаються з таких трьох елементів:

1. *Наявність громадянства*, тобто правова приналежність до Української держави і регулювання відносин з приводу громадянства. Приналежність особи до громадянства є важливою умовою, яка необхідна для поширення на громадянина прав і свобод, установлених державою для захисту особи як усередині країни, так і за її межами.

2. *Основоположні принципи правового статусу громадян*. Вони покладені в основу користування правами і свободами, виконання обов'язків і є вихідними, тобто поширюються на всі сфери реалізації прав громадян незалежно від того, яка галузь права регулює ці суспільні відносини. До них належать: рівноправність конституційних прав і свобод громадян України, а також рівність їх перед законом; органічна єдність прав і обов'язків особи; захист прав і свобод громадян державою; невідчужуваність та непорушність прав і свобод особи, що не допускає їх обмеження чи позбавлення; невичерпність, гарантованість і нескасованість конституційних прав; недопустимість звуження змісту та обсягу конституційних прав у поточному законодавстві. Ці принципи закріплені в Конституції України та розвинуті в положеннях чинного законодавства.

3. *Основні права, свободи й обов'язки громадян України*. Вони складають ядро правового статусу громадян і є не тільки найважливішими, а й основоположними для інших їх прав і обов'язків, що випливають з норм різних галузей права.

Найважливіше значення для кожного громадянина в життєдіяльності суспільства і держави мають **основні права, свободи і обов'язки громадян**, які у своїй сукупності становлять самостійний інститут кон-

ституційного права і визначають місце людини в суспільстві, закріплюють фундамент його правового статусу.

Основні права, свободи й обов'язки закріплені в Конституції України і відбивають найважливіші зв'язки між державою й особою та мають особливу цінність для суспільства. Права, свободи й обов'язки громадян також розвиваються і конкретизуються в різних галузях права – адміністративному, цивільному, трудовому, фінансовому, сімейному.

Важливе значення для застосування основних прав, свобод і обов'язків у практиці має їх класифікація. Найпоширенішою є *класифікація прав і свобод громадян* залежно від характеру відносин, що виникають між громадянином і державою, а також від всебічного і повного прояву соціальних якостей особи. Відповідно до цього права і свободи громадян України поділяються на такі групи:

1. Громадянські права. До них відносяться такі права: на життя (ст. 27); свободу та особисту недоторканність, недоторканність житла (ст. 29, 30); таємниця листування, телефонних розмов (ст. 31); на свободу пересування і вільного вибору місця проживання (ст. 33); на свободу думки і слова (ст. 34); на інформацію та її розповсюдження, на особисте і сімейне життя та захист його від свавільного втручання (ст. 32); на правову допомогу (ст. 59); на повагу до своєї гідності (ст. 28); на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями (ст. 56) та ін.

2. Політичні права і свободи. До них належать такі права громадян: брати участь в управлінні державними справами, вільно обирати і бути обраними (ст. 38); на об'єднання в політичні партії та громадські організації (ст. 36); збиратися на мирні збори, походи і демонстрації (ст. 39); на звернення (ст. 40); на участь у професійних спілках (ст. 36).

3. Економічні права. Вони містять у собі права: на приватну власність і можливість користуватися природними та іншими об'єктами суспільної власності (ст. 41); на підприємницьку діяльність (ст. 42); на страйк (ст. 44); на працю та своєчасне одержання винагороди за працю (ст. 43); на відпочинок (ст. 45).

4. Соціальні права. Це права: на охорону здоров'я (ст. 49); на безпечне для життя і здоров'я дозвілля (ст. 50); на соціальний захист (ст. 46); на житло (ст. 47); на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (ст. 48); на вільній згоді громадян на шлюб, а також захист материнства, батьківства і дитинства (ст. 51).

5. Культурні права. До них належать права: доступу громадян України до духовних цінностей; на освіту (ст. 53); на свободу творчої

діяльності; на захист інтелектуальної власності; на результати інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 54).

Конституцією України передбачено та закріплено значний комплекс **гарантій прав та свобод людини і громадянина**, які умовно можна поділити на такі групи: 1) загальносуспільні; 2) юридичні; 3) організаційні.

У свою чергу, серед загальносуспільних гарантій розрізняють: політичні, економічні, соціальні та духовні (культурні) гарантії. Політичними, економічними, соціальними і духовними (культурними) гарантіями є відповідні суспільні системи – політична, економічна, соціальна, культурна (духовна), які склались і функціонують у нашому суспільстві. Наприклад, економічними гарантіями прав свобод є існуюча система форм власності і ринкових відносин, духовними гарантіями – існуюча система освіти, науки, культури.

*Юридичними гарантіями прав і свобод особи є насамперед певні норми – **принципи правового статусу особи**, які містить Конституція України. Це, зокрема, такі:*

- принцип вільності і рівності людей у своїй гідності та правах (ст. 21);
- принцип невідчужуваності й непорушності прав і свобод людини, який означає, що закріплені Конституцією України права і свободи людини є незворотними (ст. 21);

- принцип невичерпності прав і свобод людини й громадянина, закріплених Конституцією, відповідно до якого коло прав і свобод людини й громадянина, закріплених цією Конституцією, може розширюватися (ст. 22);

- принцип гарантованості і довічності прав і свобод, за яким конституційні права і свободи не можуть бути скасовані (ст. 22);

- принцип права на вільний розвиток особистості, який означає, що кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших осіб, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості (ст. 23);

- принцип рівності конституційних прав і свобод громадян та їх рівності перед законом, згідно з яким не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (ст. 24);

- принцип права громадянства і його зміни, який означає, що громадянин України не може бути позбавлений громадянства й права на зміну громадянства (ст. 25);

– принцип національного режиму для іноземців і осіб без громадянства, який означає, що іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються такими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України (ст. 26).

Крім цих конституційно-правових принципів статусу людини і громадянина, які закріплені в Конституції як пріоритетні, Основним Законом передбачається й ряд інших, зокрема процесуальних принципів, що належать до юридичних гарантій:

– принцип права на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, який означає, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності цих органів або осіб (ст. 55);

– принцип відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, що завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень (ст. 56);

– принцип права на інформацію щодо своїх прав і обов'язків, який означає, що кожному гарантується право знати свої права й обов'язки; що закони та інші нормативно-правові акти, які визначають права й обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення в порядку, встановленому законом, і що закони та інші нормативно-правові акти, які визначають права й обов'язки громадян, але не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними (ст. 57);

– принцип недопустимості зворотної дії закону, згідно з яким закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи, і що ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення (ст. 58);

– принцип права на правову допомогу, який означає, зокрема, що кожний є вільним у виборі захисника своїх прав і що у випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно (ст. 59);

– принцип необов'язковості виконання явно злочинного розпорядження чи наказу (ст. 60);

– принцип недопустимості подвійного притягнення до юридичної відповідальності одного виду (кримінальної, адміністративної тощо) за одне й те саме правопорушення (ст. 61);

– принцип (презумпція) невинності особи, який означає, зокрема, що особа вважається невинною у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду, і що ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину (ст. 62);

– принцип звільнення від відповідальності за відмову давати показання або пояснення, відповідно до якого особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів своєї сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом (ст. 63);

– принцип недопустимості обмеження конституційних прав і свобод, за яким конституційні права та свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України (ст. 64).

Поряд з юридичними гарантіями, які містять Конституція і закони України, надзвичайно важливу роль відіграють також організаційні гарантії.

Основними *організаційними гарантіями прав і свобод людини й громадянина* за Конституцією України є:

1. Парламент – Верховна Рада України, яка визначає виключно законами України права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод, основні обов'язки громадян.

2. Президент України.

3. Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади. Зокрема, Кабінет Міністрів України вживає заходи щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

4. Місцеві державні адміністрації, які на відповідній території забезпечують додержання прав і свобод громадян.

5. Суди, які захищають права і свободи людини й громадянина.

6. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

7. Прокуратура, яка здійснює представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом.

8. Органи місцевого самоврядування.

9. Адвокатура, яка діє з метою забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах.

10. Політичні партії і громадські організації, які здійснюють і захищають права й свободи громадян, що об'єднуються в них.

11. Міжнародні судові установи та відповідні органи міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Гарантом прав і свобод людини й громадянина є також держава в цілому, оскільки відповідно до ст. 3 Конституції України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, яка відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження та забезпечення прав і свобод людини є основним обов'язком держави.

Українська правова держава багато уваги приділяє не тільки забезпеченню прав і свобод громадян, а й суворому додержанню всіма громадянами покладених на них обов'язків перед суспільством. Основні обов'язки громадянина України – неухильно дотримуватися Конституції і законів України; не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ст. 68); сплачувати встановлені податки і збори (ст. 67); захищати Вітчизну, її незалежність та територіальну цілісність, шанувати її державні символи (ст. 65); зобов'язання батьків утримувати дітей до їхнього повноліття, а повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків (ст. 51); не заподіювати шкоди природі, охороняти історико-культурну спадщину, відшкодовувати завдані ними збитки (ст. 66).

У реальному житті всі права, свободи й обов'язки громадян тісно взаємопов'язані, що сприяє найповнішому втіленню в життя принципів демократизму, справжньої свободи особи. Передбачені Конституцією України права і свободи людини й громадянина мають відповідати міжнародним стандартам правового статусу людини, передбаченого міжнародними документами з прав людини.

Чинне законодавство України про права і свободи людини й громадянина відбиває рекомендації таких загальновизнаних міжнародних актів, як Загальна декларація прав людини, Міжнародні пакти про громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права, Європейська конвенція про захист прав та фундаментальних свобод людини тощо.

Важливе значення для парламентського контролю за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина має передбачений Конституцією України інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (ст. 85, п.17, ст. 101). До Уповноваженого ВРУ з прав людини можуть звертатися громадяни України, іноземці, народні депутати, коли порушуються конституційні норми в цій важливій сфері правовідносин між державою та людиною. Водночас Уповноважений ВРУ з прав людини має право звертатися до Конституційного Суду України, якщо прийнятий закон або нормативні акти, видані Президентом України чи Кабінетом Міністрів України, суперечать правам і свободам людини. Отже, Уповноважений ВРУ з прав людини не тільки здійснює парламентський контроль за додержанням конституційних

прав і свобод людини, а й пильнує за станом дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні.

Контрольні запитання

1. Що включає в себе поняття “правовий статус особи”?
2. Які основоположні принципи покладено в основу правового статусу громадян?
3. Який критерій покладено в основу класифікації прав та свобод громадянина?
4. Які конституційні права і свободи особи в Україні Ви знаєте?
5. Які основні обов’язки громадян передбачені Конституцією України?
6. Що розуміється під свободою слова?
7. В чому полягає зміст поняття “свобода совісті”?
8. Які органи здійснюють в Україні захист прав і свобод людини і громадянина?
9. Які Ви знаєте гарантії реалізації громадянами України конституційних прав і свобод?
10. Хто здійснює парламентський контроль за додержанням конституційних прав та свобод людини і громадянина в Україні?

Рекомендована література до теми

Основна література

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Декларація прав національностей України від 1 листопада 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 53. – Ст. 799.
3. Закон України „Про національні меншини в Україні” від 25 червня 1992 р. № 2494-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 36. – Ст. 529.
4. Закон України “Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні” від 11 грудня 2003 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 1. – Ст. 4.
5. Закон України „Про об’єднання громадян” від 16 червня 1992 р. № 2460-XII (із змін.) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 504.
6. Закон України „Про політичні партії в Україні” від 5 квітня 2001 р. № 2365-III (із змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 23. – Ст. 118.
7. Закон України „Про молодіжні та дитячі громадські організації” від 1 грудня 1998 р. № 281-XIV (із змін.) // Відомості Верховної Ради

України. – 1999. – № 1. – Ст. 2.

8. Закон України „Про свободу совісті та релігійні організації” від 23 квітня 1991 р. № 987-XII (із змін.) // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 25. – Ст. 283.

9. Закон України „Про інформацію” від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII (із змін.) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.

10. Закон України „Про всеукраїнський та місцеві референдуми” від 3 липня 1991 р. № 1286-XII (із змін.) // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 33. – Ст. 443.

11. Закон України “Про звернення громадян” від 2 жовтня 1996 р. (зі змінами) № 393/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47. – Ст. 256.

12. Закон України „Про вибори народних депутатів України” від 17 листопада 2011 р. № 4061-VI // Офіційний вісник України. – 2011. – № 97.– Ст. 3526.

13. Закон України „Про вибори Президента України” від 5 березня 1999 р. № 474-XIV в ред. Закону від 18 березня 2004 р. № 1630-IV (зі змін.) // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 20-21. – Ст. 291.

14. Закон України „Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів” від 10 липня 2010 р. № 2487-VI (зі змін.) // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 35-36. – Ст. 491

15. Закон України “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” від 23 грудня 1997 р. №776/97-ВР (зі змін.) // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 20. – Ст. 99.

Навчальна та науково-монографічна література:

1. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права людини і громадянина в Україні: Навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 336 с.

2. Конституційне право України: підручник / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко. – 2-ге вид., переробл. – К.: Прав. єдність, 2010. – 432 с.

3. Конституційне право України: Хрестоматія / Упоряд. В.С. Журавський, Ю.М. Тодика. – К.: Ін Юре, 2003.

4. Кравченко В.В. Конституційне право України. Навч. посібник. – К.: Атіка, 2002. – С. 81-108.

5. Кравченко В.В. Конституційне право України: навч. посібник. Вид. 6-е, виправл. та доповн. – К.: Атіка, 2009. – С. 120-177.

6. Майданник О. О. Конституційне право України: Навч. посіб. – К.: Алерта, 2011. – 380 с.

7. Фрицький О.Ф. Конституційне право України: підручник. – 3-є вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком-Інтер, 2006. – 512 с.

8. Шляхтун П.П. Конституційне право України: підручник. – 2-ге вид. – К.: Освіта України, 2010. – 525 с.

9. Шляхтун П.П. Конституційне право: словник термінів: довід. вид. – К.: Либідь, 2005. – 568 с.

Додаткова література:

1. Авдюгін Р.Г. Конституційно-правові засоби забезпечення прав людини в Україні // Держава і право: зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К., 2010. – Вип. 47. – С. 147-151.

2. Білоскурська О. Загальнотеоретичні дослідження конституційних обов'язків людини і громадянина в Україні на сучасному етапі розвитку правової держави // Юридичний вісник. – 2010. – № 1. – С. 37-39.

3. Білоскурська О. Щодо поняття конституційних обов'язків // Право України. – 2004. – № 10. – С. 85-88.

4. Бородін І. Права та свободи громадян, їх класифікація, гарантії реалізації // Право України. – 2001. – № 12. – С. 32-34.

5. Гладких В.И. Социальные права граждан Украины: конституционно-правовой аспект: Моногр. – Х.: Факт, 2005. – 368 с.

6. Пашенко О. Європейські стандарти у галузі прав людини: реалії та перспективи українського законодавства // Право України. – 2006. – № 4. – С. 32-35.

7. Савенко М. Конституційний Суд і омбудсмен у державному механізмі захисту прав та свобод людини і громадянина // Вісник Конституційного Суду України. – 2000. – № 1. – С. 68-84.

8. Старобор О. Конституційні принципи правового статусу людини і громадянина в Україні // Право України. – 2007. – № 4. – С. 30-32.

9. Тесленко М. Обов'язки людини і громадянина як складова конституційного механізму забезпечення правової охорони Конституції // Вісник КСУ. – 2007. – № 2. – С. 70-76.

10. Тодыка Ю.Н., Тодыка О.Ю. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине: Монография. – К.: Ін Юре, 2004.

11. Француз-Яковець Т.А. Гарантії забезпечення конституційно-правового статусу особи: Україна на шляху реалізації ідеалу правової, демократичної держави // Бюлетень Мін. юст. України. – 2004. – № 4. – С. 97-107.

12. Француз-Яковець Т. А. Поняття конституційно-правового статусу людини і громадянина (теоретико-методологічний аналіз) // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: Зб. наук. статей. – Івано-Франківськ, 2004. – Вип. 12. – С. 41-49.

13. Шаповал В., Шаповал Т. Загальні характеристики конституційних статусів людини і громадянина в Україні // Право України. – 2006. – № 9. – С. 47-52.

Тема № 7. Основи правового статусу іноземців та осіб без громадянства в Україні. (2 год.)

Самостійна робота

Творчо-аналітичне завдання.

Користуючись текстом Конституції та Закону “Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства в Україні” визначити права, свободи та обов’язки громадян України, іноземців, осіб без громадянства та біженців. Заповніть порівняльну таблицю.

Основні права та обов’язки	Громадяни України	Іноземці	Особи без громадянства	Біженці
Громадянські права				
Політичні права				
Соціально-економічні права				
Культурні права				
Обов’язки				

Реферати за темами:

1. Інститут притулку в міжнародному та національному праві.
2. Особливості забезпечення юридичної відповідальності іноземців в Україні.

Методичні рекомендації

Вивчаючи тему правового статусу особи, студенти повинні звернути увагу на такі категорії, як іноземні громадяни та особи без громадянства, що за своїм правовим статусом відрізняються від громадян України.

Іноземні громадяни – це особи, які не є громадянами України і мають докази своєї належності до громадянства іншої держави.

Особи без громадянства – це особи, які не мають прав громадянства в будь-якій державі.

В Україні правовий статус іноземців, осіб без громадянства та біженців визначається ст.26 Конституції України, Законами України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» та іншими актами.

За своїм правовим статусом усі іноземці в Україні діляться на:

- іноземних громадян, які на законних підставах тимчасово проживають на території держави або іммігрували на постійне проживання.

Іноземці, які іммігрували на постійне проживання або для тимчасового працевлаштування, отримують посвідки відповідно на постійне або тимчасове проживання;

– іноземців, які перебувають в Україні на іншій законній підставі, вважають такими, що тимчасово перебувають в Україні.

Зазначені особи користуються такими ж правами й свободами і виконують такі самі обов'язки, що і громадяни України, якщо інше не передбачено Конституцією України, іншими законами України, а також міжнародними договорами України. Іноземцям в Україні, таким чином, надається національний режим, який передбачає, що іноземці не тільки зрівняні в правах з громадянами України, за винятком політичних прав, а й на них покладаються певні обов'язки.

Так, іноземці в Україні мають широке коло соціально-економічних прав і свобод (право на трудову і підприємницьку діяльність, на відпочинок і охорону здоров'я, на соціальний захист, на майнові та особисті немайнові права, на освіту, на участь в об'єднаннях громадян, свободу совісті, користування досягненнями культури, права в шлюбних і сімейних відносинах та ін.). Подібна практика повністю відповідає міжнародно-правовим документам в галузі прав людини, соціального захисту.

У деяких випадках правоздатність іноземців обмежена, вони не можуть обирати та бути обраними до органів влади, служити в армії, не можуть бути членами політичних партій України; існують обмеження на право займатися деякими професіями. В Україні іноземні громадяни зобов'язані поважати Конституцію України і закони України, а в разі скоєння правопорушень на території України підлягають відповідальності на загальних підставах з громадянами України (за винятком іноземців, які користуються дипломатичним імунітетом).

Закон “Про статус іноземців” передбачає можливості натуралізації іноземців, тобто набуття громадянства України за умов і підстав, визначених Законом України “Про громадянство України”.

Відповідно до Конституції України і Закону України “Про статус іноземців та осіб без громадянства” **іноземцям та особам без громадянства може бути надано притулок**. Також іноземці можуть набути статусу біженців за підстав і в порядку, передбачених Законом України “Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту”.

Біженець – це особа, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань пе-

ребуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань.

Означений Закон встановлює, що біженець чи особа, яка потребує додаткового захисту або якій надано тимчасовий захист, не може бути вислана або примусово повернута до країни, де їх життю або свободі загрожує небезпека за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань, а також з інших причин, що визнаються міжнародними договорами чи міжнародними організаціями, учасниками яких є Україна, як такі, що не можуть бути повернуті до країн походження.

Біженець чи особа, яка потребує додаткового захисту або якій надано тимчасовий захист, також не може бути висланий або примусово повернутий до країн, де він може зазнати катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, або з якої він може бути висланий або примусово повернутий до країн, де його життю або свободі загрожує небезпека внаслідок його раси, релігії, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або через політичні переконання.

У законі регламентується порядок надання, втрати і позбавлення статусу біженця. Так, особи, які мають намір набути статус біженця або особи, що потребує додаткового захисту і перетнули державний кордон України у порядку, встановленому законодавством України, повинні протягом п'яти днів звернутися до відповідного органу міграційної служби із заявою про надання їм статусу біженця (або особи, яка потребує додаткового захисту). Якщо такі особи намагалися незаконно перетнути або незаконно перетнули державний кордон України, то вони повинні без зволікань звернутися до відповідного органу міграційної служби через посадову особу Прикордонних військ України та зобов'язані надати цій посадовій особі пояснення про причини незаконного перетинання державного кордону України.

Статус біженця не надається особі:

- яка вчинила злочин проти миру, воєнний злочин або злочин проти людства і людяності, як їх визначено у міжнародному праві;
- яка вчинила злочин неполітичного характеру за межами України до прибуття в Україну з метою бути визнаною біженцем або особою,

яка потребує додаткового захисту, якщо таке діяння відповідно до Кримінального кодексу України належить до тяжких або особливо тяжких злочинів;

- яка винна у вчиненні дій, що суперечать меті та принципам Організації Об'єднаних Націй;

- яка до прибуття в Україну була визнана в іншій країні біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту;

- яка до прибуття в Україну з наміром бути визнаною біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, перебувала в третій безпечній країні. Дія цього абзацу не поширюється на дітей, розлучених із сім'ями, а також на осіб, які народилися чи постійно проживали на території України, а також їх нащадків (дітей, онуків).

Оформлення документів для вирішення питання щодо надання статусу біженця проводиться на підставі особистої заяви іноземця чи особи без громадянства або її законного представника, яка подається до органу міграційної служби в АР Крим, областях, містах Києві та Севастополі за місцем тимчасового перебування заявника. Рішення за заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, приймається спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань міграції протягом місяця з дня отримання особової справи заявника та письмового висновку органу міграційної служби, який розглядав заяву. Строк прийняття рішення може бути продовжено керівником спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань міграції, але не більш як до трьох місяців. Орган міграційної служби протягом семи робочих днів з дня отримання рішення про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, видає кожній особі, яка досягла шістнадцятирічного віку, посвідчення біженця чи посвідчення особи, яка потребує додаткового захисту. Посвідчення біженця чи посвідчення особи, яка потребує додаткового захисту, видається строком на п'ять років. Під час перереєстрації біженця або особи, яка потребує додаткового захисту, орган міграційної служби за місцем їх проживання продовжує дію посвідчення біженця або особи, яка потребує додаткового захисту.

Особа, згідно з Законом «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» може втратити статус біженця, або бути його позбавленою. Статус біженця втрачається, якщо особа:

- добровільно знову скористалася захистом країни громадянської належності;

- набула громадянство України або добровільно набула громадянство, яке мала раніше, або набула громадянство іншої держави і користується її захистом;

- добровільно повернулася до країни, яку вона залишила чи за межами якої перебувала внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань тощо.

Особа позбавляється статусу біженця, якщо вона займається діяльністю, що становить загрозу національній безпеці, громадському порядку, здоров'ю населення України.

Особи, яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, користуються тими самими правами і свободами, а також мають такі самі обов'язки, як і громадяни України, крім випадків, установлених Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Право на свободу пересування, вибір місця проживання, вільне залишення території України належить кожному, хто на законних підставах перебуває в Україні. Отже, цього права позбавлені особи, які проникли в країну внаслідок порушення візового режиму або законодавства про в'їзд. Закріплюючи це право, держава тим самим захищає територію країни, а також своїх громадян, котрі відповідно до своїх інтересів та без усяких перепусток можуть переїжджати з однієї місцевості в іншу й визначати собі місце проживання. Законодавство України передбачає відповідальність іноземців за вчинені злочини, адміністративні або інші правопорушення. Для іноземців, поряд з іншими видами відповідальності, передбачено скорочення терміну тимчасового перебування в Україні, а також видворення за межі України.

Ст. 33 Конституції України, у якій закріплене це право, повністю відповідає вимогам Загальної декларації прав людини (ст. 13), Міжнародного пакту про громадянські й політичні права (ст. 12). Це повністю стосується як свободи пересування, вибору місця проживання в межах країни, так і можливості залишати свою країну і повертатися до неї. Закріплення зазначених прав у конституційні норми має велике значення саме по собі, але воно ще й посилюється тією обставиною, що із свободою пересування і вибору місця проживання тісно пов'язана реалізація багатьох інших конституційних прав і свобод громадян, наприклад, права власності й спадкування, права на житло, працю, охорону здоров'я і медичну допомогу, виборчі права та ін.

Контрольні запитання

1. Хто такі іноземці та особи без громадянства?
2. Які особливості правового статусу іноземців Ви можете назвати?
3. Які особливості юридичної відповідальності іноземців та осіб без громадянства та території України?
4. Хто такі біженці?

5. Які умови набуття статусу біженця передбачає законодавство України?
6. Який орган державної влади приймає рішення про надання статусу біженця?
7. Назвіть підстави відмови у наданні статусу біженця за законодавством України.
8. Які підстави втрати або позбавлення статусу біженця?
9. Які особливості правового статусу біженця в Україні?

Рекомендована література до теми *Основна література*

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Закон України “Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства” від 22 вересня 2011 р. № 3773-VI // Голос України. – 2011. – 25 жовтня. - № 199.
3. Закон України “Про імміграцію” від 7 червня 2001 р. № 2491-III (із змін.) // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 41. – Ст. 197.
4. Закон України „Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту” від 8 липня 2011 р. № 3671-VI // Голос України. – 2011. – 3 серпня. – № 142.
5. Закон України “Про приєднання України до Конвенції про статус біженців та Протоколу щодо статусу біженців” від 10 січня 2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – №17.
6. Закон України “Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні” від 11 грудня 2003 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 1. – Ст. 4.
7. Закон України “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” від 23 грудня 1997 р. № 776/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 20. – Ст. 99.

Навчальна та науково-монографічна література:

1. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права людини і громадянина в Україні: Навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 336 с.
2. Конституційне право України: підручник / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко. – 2-ге вид., переробл. – К.: Прав. єдність, 2010. – 432 с.
3. Конституційне право України: Хрестоматія / Упоряд. В.С. Журавський, Ю.М. Тодика. – К.: Ін Юре, 2003.
4. Кравченко В.В. Конституційне право України: навч. посібник. Вид. 6-е, виправл. та доповн. – К.: Атіка, 2009. – С. 160-177.

5. Майданник О. О. Конституційне право України: Навч. посіб. – К.: Алерта, 2011. – 380 с.
6. Фрицький О.Ф. Конституційне право України: підручник. – 3-є вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком-Інтер, 2006. – 512 с.
7. Шляхтун П.П. Конституційне право України: підручник. – 2-ге вид. – К.: Освіта України, 2010. – 525 с.

Додаткова:

1. Заржицький О., Бандуристий Р. Працевлаштування іноземців та осіб без громадянства в Україні // Право України. – 2007. – № 2. – С. 40-44.
2. Максименко С. Шенгенська конференція і право людини на вільне пересування та вибір місця проживання // Право України. – 2000. - № 5. – С. 14-16.
3. Міжнародний пакт про політичні і економічні права // Права людини. Основні міжнародно-правові документи. – К., 1989.
4. Загальна декларація прав людини. – К., 1990.
5. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права // В кн.: Права людини. – К., 1989.
6. Москаль Г. Правовий статус закордонного українця – особливий (спеціальний) вид правового статусу іноземця // Право України. – 2004. – № 10. – С. 35-38.
7. Німченко В. Правовий статус іноземців і осіб без громадянства в Україні // Вісн. Конституційного Суду України. – 1999. – № 2. – С. 66-73.
8. Чехович С. Інститут права притулку як конституційно-правова гарантія захисту прав людини // Право України. – 2000. – № 4. – С. 14-17.

Тема № 8. Референдуми в Україні. (2 год.)

Питання для обговорення:

1. Поняття референдуму як форми безпосередньої демократії. Види референдумів.
2. Предмети всеукраїнського та місцевих референдумів.
3. Основні принципи і стадії проведення референдумів.
4. Відповідальність за порушення законодавства про референдуми.

Самостійна робота

Творчо-аналітичне завдання № 1

Розташуйте в хронологічному порядку та охарактеризуйте основні стадії референдуму. Заповніть відповідну таблицю.

Творчо-аналітичне завдання № 2

Вкажіть, які достоїнства та недоліки притаманні такій формі безпосередньої демократії, як референдум.

Теми рефератів.

1. Референдум як особливий вид правотворчості: зарубіжний досвід.
2. Референдне право України: основні етапи та тенденції становлення.

Методичні рекомендації

При вивченні цієї теми студенти повинні мати правильне уявлення про сутність і зміст народовладдя, такі форми його здійснення, як пряма і представницька демократія. Демократичність Української держави і суспільства виявляється насамперед у народовладді.

Під **народовладдям** розуміється широка й активна участь громадян в управлінні справами держави і суспільства та створення найсприятливіших умов для надання всієї повноти влади народу.

У ст. 5 Конституції України зазначається, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Він здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та місцевого самоврядування. Отже, народовладдя в Україні здійснюється у двох формах: а) *прямої (безпосередньої) демократії*, коли народ виражає свою волю у визначених Конституцією і законами процесуальних формах; б) *представницької демократії*, тобто через своїх представників, яких народ обирає до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

До інститутів прямої (безпосередньої) демократії, які забезпечують прийняття державного рішення прямим волевиявленням народу, належать: вибори депутатів, референдуми, відкликання депутатів, загальні збори громадян і трудових колективів, обговорення нормативних актів, звіти депутатів і виконавчих органів перед населенням, накази виборців.

Така форма безпосереднього народовладдя забезпечує участь усіх громадян держави в здійсненні державної влади, їх пряме волевиявлення при прийнятті загальнодержавних рішень.

У здійсненні народовладдя значну роль також відіграє представницька демократія. Її сутність полягає в тому, що важливі обов'язкові питання вирішуються не всіма громадянами держави, а лише їх певними групами. Представницька демократія – спосіб реалізації волі народу через обраних ним представників в органи влади або місцевого самоврядування. В Україні – це Верховна Рада України, Президент України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, місцеві Ради.

У здійсненні безпосереднього народовладдя важливе значення має інститут референдуму.

Референдум – це голосування населення всієї держави (загальнодержавний референдум) або певної його частини (місцевий референдум) з метою вирішення найважливіших питань державного і суспільного життя.

Референдум, як і вибори, здійснюється шляхом голосування, але відрізняється своїм предметом. Вибори проводяться для визначення особи, яка достойна обіймати певну виборну посаду. *Завдання референдуму полягає у вирішенні важливих питань, не пов'язаних із наданням юридичної сили мандатам певних осіб.* Це можуть бути затвердження, зміна чи скасування законів, вирішення проблем територіального устрою в межах держави тощо. Залежно від тих чи інших ознак референдуми поділяються на певні види. Розрізняють імперативний і консультативний, конституційний і законодавчий, обов'язковий і факультативний референдуми.

Імперативний і консультативний референдуми різняться за їхніми юридичними наслідками. Рішення ухвалене *імперативним референдумом*, має загальнообов'язкове значення і не потребує ніякого затвердження. Імперативним, наприклад, був референдум 1 грудня 1991 р., під час якого визначалося, бути чи не бути Україні незалежною державою. Результати *консультативного референдуму* юридичної сили не мають. Його призначення – з'ясувати думку виборців щодо певного питання.

Конституційним називається *референдум*, унаслідок якого змінюється, приймається або відхиляється конституція. Якщо ж ці питання вирішуються стосовно звичайного закону, то *референдум* називається *законодавчим*.

Обов'язковий референдум – це референдум, проведення якого є обов'язковим для вирішення визначених Конституцією проблем. Згідно зі ст. 73 Конституції України обов'язковим є всеукраїнський референдум для вирішення питань щодо зміни території України.

Факультативним називається референдум, коли ініціатива його проведення з того чи іншого питання залежить від законодавчого органу або волевиявлення уряду. Законом не визначено, в яких випадках і з яких питань може бути проведений факультативний референдум.

Відповідно до Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» розрізняють всеукраїнські референдуми, референдуми Автономної Республіки Крим та місцеві (у межах адміністративно-територіальних одиниць). Всеукраїнський референдум може призначатися Верховною Радою України або Президентом України. Так, Верховна Рада України уповноважена призначати всеукраїнський референдум щодо вирішення питань про зміну території держави. Президент України має право призначати референдум щодо законопроектів про

внесення змін до розділів I, III і XIII Конституції України, а також проголошує референдум за народною ініціативою.

Всеукраїнський референдум за ініціативою народу призначається Президентом за умови, якщо цього вимагають не менш як 3 млн громадян України, які мають право голосу. Крім того, для набуття чинності цієї вимоги має бути зібрано не менше як у двох третинах областей України і не менш як по 100 тис. підписів у кожній з них.

Шляхом всеукраїнського референдуму можна вирішувати всі питання, передбачені Конституцією України. Виключно всеукраїнським референдумом вирішуються питання про реалізацію права народу України на самовизначення та входження до державних федеративних і конфедеративних утворень або вихід із них. Слід також підкреслити, що в Україні не допускається проведення референдумів для затвердження законопроектів, що стосуються податків, бюджету та амністії.

На місцеві референдуми можуть виноситись питання, які віднесені законодавством до відання органів місцевого і регіонального самоврядування відповідних адміністративно-територіальних одиниць, а також питання дострокового припинення повноважень місцевої Ради. Виключно місцевим референдумом в областях, містах, селищах вирішуються питання про найменування сіл, селищ, міст, районів, їх перейменування, про об'єднання в одну одиницю однойменних територіальних одиниць. На місцеві референдуми не виносяться питання скасування рішень вищих органів, питання, пов'язані з обранням посадових осіб тощо.

Процедура референдуму складається з послідовних і взаємообумовлених стадій, які визначають порядок підготовки, організації і проведення всеукраїнського референдуму та порядок реалізації його рішень. Відповідно до значення кожної із стадій референдуму для процедури референдуму в цілому можна виділити його **підготовчу, основну та заключну стадії**.

Підготовча стадія референдуму передуює його призначенню (проголошенню) і передбачає ініціювання референдуму уповноваженими суб'єктами, інформування громадян про ініціювання референдуму, агітацію за чи проти винесення питання на референдум, а в окремих випадках – парламентські обговорення або всенародні обговорення питань, які мають бути винесеними на всеукраїнський референдум. Право ініціативи в збиранні підписів під вимогою про проведення всеукраїнського референдуму належить *громадянам*, які мають право на участь у референдумі, а під вимогою про призначення місцевого референдуму – громадянам України, які постійно проживають на відповідній території і мають право на участь у референдумі. Збір підписів організовують і здійснюють ініціативні групи референдуму.

Для проведення голосування і підрахунку голосів під час референдумів утворюються дільниці для голосування, комісії, складаються списки. Списки громадян подаються для загального ознайомлення за 10 днів до референдуму. Громадянам забезпечується можливість ознайомитися із списком і перевірити правильність його складення в приміщенні дільничної комісії з референдуму. Про час і місце голосування дільнична комісія з референдуму сповіщає громадян не пізніше як за 10 днів до референдуму.

Голосування триває від 7 до 20 год. На підставі протоколів встановлюється результат референдуму. Рішення вважається ухваленим громадянами, якщо за нього подано більшість голосів тих, хто взяв участь у референдумі. Референдум вважається таким, що не відбувся, якщо в ньому взяло участь менше половини громадян, внесених у списки для голосування, а референдум з питань дострокового припинення повноважень Верховної Ради України та Президента України визначається таким, що не відбувся, якщо в ньому взяло участь менше 2/3 громадян.

Повідомлення про результати референдуму публікуються відповідною комісією не пізніше як на десятий день після референдуму. У повідомленні вказується: загальна кількість громадян, які мають право брати участь у референдумі; кількість громадян, які взяли участь у голосуванні; кількість громадян, які голосували за схвалення винесеного на референдум проекту закону, рішення, і кількість громадян, які голосували проти його схвалення; кількість недійсних бюлетенів (ст. 41 Закону «Про всеукраїнський та місцеві референдуми»).

Контрольні запитання.

1. Проаналізуйте сутність народовладдя в Україні.
2. Яка, на Вашу думку, відмінність існує між поняттями “плебісцит”, “референдум”, “всенародне обговорення”?
3. За якими критеріями можлива класифікація референдумів?
4. Проаналізуйте роль і значення місцевих референдумів в утвердженні демократії.
5. Хто може бути ініціатором проведення референдуму?
6. Який порядок призначення референдуму передбачено конституційним законодавством України?
7. Які питання можуть вирішуватися на всеукраїнському та місцевих референдумах?
8. Які питання не можуть виноситись на всеукраїнський і місцеві референдуми?
9. Назвіть та охарактеризуйте стадії референдуму.
10. Як реалізуються рішення референдумів?

Рекомендована література до теми

Основна література:

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Закон України „Про всеукраїнський та місцеві референдуми” від 3 липня 1991 р. № 1286-XII (із змін.) // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 33. – Ст. 443.
3. Закон України „Про Центральну виборчу комісію” від 30 червня 2004 р. № 1932-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 36. – Ст. 448.

Навчальна та науково-монографічна література:

1. Конституційне право України: підручник / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко. – 2-ге вид., переробл. – К.: Прав. єдність, 2010. – 432 с.
2. Конституційне право України: Хрестоматія / Упоряд. В.С. Журавський, Ю.М. Тодика. – К.: Ін Юре, 2003.
3. Конституційно-процесуальне право України: навч. посіб. / О.В. Совгіря. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 536 с.
4. Кравченко В.В. Конституційне право України: навч. посібник. Вид. 6-е, виправл. та доповн. – К.: Атіка, 2009. – С. 232-268.
5. Кравченко В.В. Конституційне право України. Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2002. – С. 218-224.
6. Майданник О.О. Конституційне право України: навчальний посібник. – К.: Алерта, 2011. – 380 с.
7. Фрицький О.Ф. Конституційне право України: підручник. – 3-є вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком-Інтер, 2006. – 512 с.
8. Шляхтун П.П. Конституційне право України: підручник. – 2-ге вид. – К.: Освіта України, 2010. – 525 с.

Додаткова література:

1. Канигін К. Правове визначення референдуму як форми народо-владдя (проблеми теорії і практики) // Право України. – 2001. – № 11.
2. Канигін К. Референдум в Україні - головний прояв безпосередньої демократії // Вісник Академії правових наук. – 2001. – № 2. – С. 227-231.
3. Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні: проблеми теорії та практики / За ред. проф. В.Ф. Погорілка. – К.: 2001. – 356 с.
4. Кривенко Л.Т. Конституційні основи референдуму. Проблеми демократизації // Віче. – 2001. – № 2. – С. 78-95.

5. Крупчан О. Референдум: світовий досвід і сьогодення України // Право України. – 2003. – № 8.

6. Оніщук М. Категорія «безпосередня демократія» в конституційному праві України (теоретико-методологічні аспекти) // Право України. – 2006. – № 9. – С. 3-10.

7. Погорілко В.Ф., Федоренко В. Л. Референдуми в Україні: історія та сучасність: Монографія. – К.: Ін-т держ. і пр. НАН України, 2000. – 248 с.

8. Янчук А.О. Теоретичні засади референдумного процесу в Україні: монографія. – К.: Київський університет, 2010. – 207 с.

Тема № 9. Виборче право України. (2 год.)

Питання для обговорення:

1. Поняття та види виборів.
2. Принципи виборів в Україні.
3. Види виборчих систем.
4. Стадії виборчого процесу в Україні.

Самостійна робота

Творчо-аналітичне завдання № 1

Кандидат у депутати під час передвиборчої кампанії був підданий заходам адміністративного стягнення, що накладаються у судовому порядку. Чи діє в даному випадку принцип недоторканості кандидата в депутати? Вирішіть казус відповідно діючого законодавства.

Творчо-аналітичне завдання № 2

11 вересня 2010 року громадянин Сидоренко подав до міської територіальної виборчої комісії власну заяву та інші документи, визначені статтею 39 Закону України „Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів” (далі Закону), для реєстрації кандидатом на посаду міського голови від міської організації партії «Рух за добробут». Розглянувши подані документи, міська територіальна виборча комісія встановила, що вони відповідають вимогам статті 3 та пунктам 1-7 част. І статті 39 Закону, і прийняла рішення про реєстрацію гр. Сидоренка, що знайшло відображення у відповідній постанові цієї комісії.

Згодом, під час здійснення передвиборної агітації інші кандидати на посаду міського голови гр. Пилипенко і гр. Іванов подали скаргу до міської територіальної виборчої комісії на гр. Сидоренка як “кандидата”. У скарзі вони звинувачували Сидоренка у тому, що він як “кандидат” у своїй автобіографії (“трудова діяльність”) зазначив недостовірну інформацію: “З 2006 р працюю директором філії Міжрегіональної академії управління

персоналом (МАУП)”. Така філія МАУП не була зареєстрована як навчальний заклад у встановленому законом порядку, а тому поширення цієї недостовірної інформації гр. Сидоренком як “кандидатом” є грубим порушення п. 2 статті 6 Закону: “Застосування насильства, погроз, обману, підкупу чи будь-яких інших дій, що перешкоджають вільному формуванню та вільному виявленню волі виборця, забороняється”. Відповідно до вище сказаного, кандидати Пилипенко і Іванов вимагають скасування реєстрації гр. Сидоренка кандидатом на посаду міського голови.

Розглянувши скаргу, додані до неї докази недостовірності інформації, вказаної у автобіографії гр. Сидоренка, міська територіальна виборча комісія, посилаючись на недостовірність (неправильність) відомостей, зазначених у автобіографії гр. Сидоренка, прийняла рішення про скасування його реєстрації кандидатом на посаду міського голови.

Проаналізуйте викладені факти, дайте правову оцінку діям зазначених учасників виборчого процесу. Чи є можливим здійснення захисту та відновлення конституційного права бути обраним гр. Сидоренко? Відповідь обґрунтуйте.

Теми рефератів

1. Юридична відповідальність за порушення законодавства про вибори в Україні.
2. Тенденції розвитку виборчого права на сучасному етапі державного будівництва в Україні.
3. Конституційно-правовий статус Центральної виборчої комісії.

Методичні рекомендації

При підготовці до семінарського заняття необхідно передусім визначити місце виборів у системі народовладдя, забезпеченні реальної участі громадян в управлінні державою. В загальному вигляді,

вибори – це процес, унаслідок якого певна спільність людей шляхом голосування формує державний орган або заповнює вакантну виборну посаду.

Під **виборчою системою** України розуміється передбачений законодавством порядок формування представницьких органів у державі. Сукупність правових норм, що регламентують порядок виборів, становить **виборче право**.

Об'єктивне виборче право – це один із головних конституційно-правових інститутів, який складають норми, що регулюють суспільні відносини, пов'язані з формуванням представницьких та інших виборних органів публічної влади (державної влади і місцевого самоврядування).

Суб'єктивне виборче право – це закріплене Конституцією України і гарантоване державою право громадянина України вільно обирати та бути обраним до виборних органів публічної влади. Виділяють **активне і пасивне** виборче право.

Основними його джерелами є Конституція України, Закони України „Про вибори народних депутатів України”, „Про вибори Президента України”, „Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів”.

У цих законах сформульовані демократичні **принципи виборчого права**: загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні; вільного й рівноправного висунування кандидатів у депутати; гласності й відкритості; рівності можливостей для всіх кандидатів у проведенні виборчої кампанії; неупередженості до кандидатів з боку державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування; свободи агітації.

Принцип загальності означає, що право обирати мають усі громадяни України, яким на день голосування виповнилося 18 років. Це право називається **активним виборчим правом** і означає, що будь-які прямі або непрямі непередбачені цими законами пільги чи обмеження щодо виборчих прав громадян України залежно від походження, соціального й майнового стану, расової та національної належності, статі, освіти, ставлення до релігії, політичних переконань, роду й характеру занять забороняються.

Пасивне виборче право – це право бути обраним депутатом. Виборчим законодавством воно розглядається по-різному. Так, народним депутатом України може бути обраний громадянин України, який має право голосу, на день виборів досяг 21-річного віку і постійно проживає на території України протягом останніх п'яти років. Президентом України може бути обраний громадянин України, який досяг 35-річного віку, має право голосу, проживає в Україні протягом 10 останніх, перед днем виборів, років і володіє державною мовою. А депутатом місцевої ради народних депутатів може бути обраний громадянин України, який на день голосування досяг 18-річного віку, має виборчі права і постійно проживає або працює на території відповідної ради.

Принцип рівного і прямого виборчого права означає, що громадяни України беруть участь у виборах депутатів на рівних засадах і депутати обираються безпосередньо виборцями.

Таємність голосування на виборах означає, що ніякі форми контролю за волевиявленням виборців не допускаються, а саме: голосування відбувається у спеціально обладнаній для цього кабіні чи кімнаті. Під

час заповнення бюлетеня в кабіні для голосування може перебувати лише особа, яка голосує.

Гласність і відкритість виборчого права означає, що завжди підготовка і проведення виборів депутатів здійснюються відкрито і гласно.

Рівність можливостей для всіх кандидатів у проведенні виборчої кампанії як принцип виборчого права має розумітися так, що всім кандидатам після офіційної їх реєстрації надається можливість взяти участь у виборчій кампанії на рівних засадах, вони мають рівне право на використання державних засобів масової інформації на території України, у них рівні можливості щодо матеріально-технічного і фінансового забезпечення їх участі у виборчій кампанії з боку держави.

Принцип неупередженості до кандидатів з боку державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування зумовлює існування таких положень виборчого права, як звільнення кандидата від виробничих або службових обов'язків із збереженням за останні 3 місяці середньої заробітної платні (для кандидатів у депутати місцевих рад); кандидати під час виборчої кампанії не можуть бути звільнені з роботи, а також переведені на іншу роботу або посаду без їхньої згоди, притягнуті до кримінальної відповідальності, заарештовані або піддані заходам адміністративного стягнення, що накладається в судовому порядку без згоди Центральної виборчої комісії (стосовно кандидатів у народні депутати) і відповідної територіальної виборчої комісії (щодо кандидатів у місцеві ради).

До того ж, особи, які насильством, обманом, погрозами або в інший спосіб перешкоджають вільному здійсненню громадянином України права обирати та бути обраним, вести передвиборну агітацію, публічно закликають до бойкотування виборів, а також члени виборчих комісій, службові особи державних і громадських органів, які вчинили підробку виборчих документів, неправильно підраховували голоси, порушили таємницю голосування або допустили інше порушення виборчого законодавства, несуть відповідальність, передбачену чинним законодавством. До відповідальності притягуються також особи, які опублікували або в інший спосіб розповсюдили умисно неправдиві відомості про кандидата.

Принцип свободи агітації передбачає, що всі громадяни України, їхні об'єднання, трудові колективи, довірені особи кандидатів мають право вільно та безперешкодно обговорювати програми кандидатів, їхні особисті якості, а також платформи і програми тих партій, блоків, зборів, що їх висунули. При цьому дозволяється вести агітацію як за, так і проти кандидата в усіх засобах масової інформації. Кандидати також мають право на зустрічі з виборцями – як безпосередньо, так і че-

рез довірених осіб. Кандидати можуть здійснювати передвиборну агітацію в будь-яких формах і різними засобами.

Закон України «Про вибори народних депутатів України» передбачає, що всього до Верховної Ради України обирається 450 депутатів. Вибори народних депутатів здійснюються *за змішаною (пропорційно-мажоритарною) системою*: 1) 225 депутатів обираються за пропорційною системою у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі за виборчими списками кандидатів у депутати від політичних партій; 2) 225 депутатів обираються за мажоритарною системою відносною більшості в одномандатних виборчих округах.

Вибори депутатів Верховної Ради АР Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад теж проводяться *за змішаною (пропорційно-мажоритарною) виборчою системою*. Вибори депутатів сільських, селищних рад проводяться *за мажоритарною системою* відносною більшості в одномандатних виборчих округах, на які поділяється територія відповідно села (кількох сіл, жителі яких добровільно об'єдналися у сільську громаду), селища. Вибори сільських, селищних, міських голів проводяться *за мажоритарною системою* відносною більшості в єдиному одномандатному виборчому окрузі, межі якого збігаються з межами відповідно села (кількох сіл, жителі яких добровільно об'єдналися у сільську громаду), селища, міста згідно з існуючим адміністративно-територіальним устроєм (ст. 2 Закону України „Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів”).

Вітчизняним законодавством передбачено наступний порядок призначення виборів:

Верховна Рада України призначає:

- чергові, позачергові та повторні вибори Президента України;
- чергові та позачергові місцеві вибори.

Президент України призначає:

- позачергові вибори народних депутатів України (чергові вибори народних депутатів України проводяться у зв'язку з закінченням конституційного строку повноважень Верховної Ради України і не потребують окремого рішення про їх призначення).

Територіальна виборча комісія призначає:

- повторні вибори депутата місцевої ради в одномандатному окрузі, сільського, селищного, міського голови;
- проміжні вибори депутата місцевої ради в одномандатному окрузі.

Верховна Рада АРК, обласна, Київська, Севастопольська міські ради призначають:

- перші місцеві вибори.

Одним із основних елементів виборчої системи є виборчий процес, що забезпечує організацію проведення виборів у встановленому законом порядку.

Виборчий процес – це врегульована правовими та іншими соціальними нормами діяльність суб'єктів виборчого процесу з підготовки та проведення виборів до представницьких та інших виборних органів державної влади і місцевого самоврядування.

Суб'єкт виборчого процесу – це особа, орган або організація, наділені Конституцією та виборчим законодавством України правами й обов'язками стосовно організації та проведення виборів.

До суб'єктів виборчого процесу відносяться:

- виборці;
- виборчі комісії – спеціально утворені виборчі органи;
- партії (блоки), їхні місцеві організації, які висунули кандидатів;
- зареєстровані кандидати у депутати, кандидати на пост Президента України, кандидати на посаду сільського, селищного, міського голови;
  - уповноважені представники, довірені особи, офіційні спостерігачі від партій (блоків) – суб'єктів виборчого процесу, від кандидатів на пост Президента України, кандидатів у депутати або кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови.

Відповідно до чинного законодавства (ст. 11 Закону України «Про вибори народних депутатів України») передбачено наступні етапи виборчого процесу:

- 1) висування кандидатів у депутати;
- 2) утворення виборчих комісій (крім Центральної виборчої комісії);
- 3) реєстрація кандидатів у депутати;
- 4) проведення передвиборної агітації;
- 5) утворення спеціальних виборчих дільниць, що існують на тимчасовій основі;
- 6) складання списків виборців, їх перевірка та уточнення;
- 7) голосування;
- 8) підрахунок голосів виборців та встановлення підсумків голосування;
- 9) встановлення результатів депутатів та їх офіційне оприлюднення;
- 10) припинення повноважень окружних та дільничних виборчих комісій.

Чинне законодавство також передбачає гарантії здійснення виборчого права: організаційні та юридичні гарантії, тобто встановлення відповідальності за порушення виборчого законодавства України.

Контрольні запитання.

1. Визначте структуру конституційно-правового інституту виборчої системи в Україні.
2. Що таке вибори?
3. Охарактеризуйте принципи виборчого права України.
4. Які види виборів Ви знаєте?
5. За якою виборчою системою обирають народних депутатів, депутатів до органів місцевого самоврядування?
6. Назвіть правила підрахунків голосів, що застосовуються при існуванні різних виборчих систем. Користуючись виборчим законодавством України, знайдіть відповідні статті, що встановлюють ці правила.
7. Розкрийте зміст поняття “абсентеїзм”. Чи має місце абсентеїзм в Україні Аргументуйте свою відповідь.

Рекомендована література до теми

Основна література

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Закон України «Про внесення змін до Конституції України щодо проведення чергових виборів народних депутатів України, Президента України, депутатів Верховної Ради АР Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів від 1 лютого 2011 р. № 2952-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 10. – Ст. 68.
3. Закон України „Про Центральну виборчу комісію” від 30.06. 2004 р. № 1932-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 36. – Ст. 448.
4. Закон України „Про вибори народних депутатів України” від 17 листопада 2011 р. № 4061-VI // Офіційний вісник України. – 2011. – № 97. – С. 16. – Ст. 3526.
5. Закон України „Про вибори Президента України” від 5 березня 1999 р. № 474-XIV в ред. Закону від 18.03.2004 р. № 1630-IV (зі змін.) // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 20-21. – Ст. 291.
6. Закон України „Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів” від 10 липня 2010 р. № 2487-VI (зі змін.) // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 35-36. – Ст. 491.
7. Закон України «Про Державний реєстр виборців» від 22 лютого 2007 року № 698-V (зі змін.) // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 20. – Ст. 282.

Навчальна та науково-монографічна література:

1. Виборче право України: Навчальний посібник / За ред. В.Ф. Погорілка, М.І. Ставнійчук. – К.: Парламентське вид-во, 2003. – 234 с.
2. Конституційне право України: підручник / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко. – 2-ге вид., переробл. – К.: Прав. єдність, 2010. – 432 с.
3. Конституційне право України: Хрестоматія / Упоряд. В.С. Журавський, Ю.М. Тодика. – К.: Ін Юре, 2003.
4. Конституційно-процесуальне право України: навч. посіб. / О.В. Совгіря. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 536 с.
5. Кравченко В.В. Конституційне право України: навч. посібник. Вид. 6-е, виправл. та доповн. – К.: Атіка, 2009. – С. 178-238.
6. Кравченко В.В. Конституційне право України. Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2000. – С. 108-153.
7. Майданник О. О. Конституційне право України: Навчальний посіб. – К.: Алерта, 2011. – 380 с.
8. Фрицький О.Ф. Конституційне право України: підручник. – 3-є вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком-Інтер, 2006. – 512 с.
9. Шляхтун П.П. Конституційне право України: підручник. – 2-ге вид. – К.: Освіта України, 2010. – 525 с.

Додаткова література:

1. Ковальчук О. Стадії виборчого процесу в Україні // Вісник Луганського інст. внутр. спр. МВС України. – 2001. – № 2. – С. 89-97.
2. Ковриженко Д., Чабаненко О. Якість виборів: Україна у вимірі міжнародних демократичних стандартів // Часопис Парламент. – 2007 – № 2. – С. 4-27.
3. Кодекс належної практики у виборчих справах (Європейська Комісія за демократію через право (Венеціанська комісія), 2002 рік) // Вибори і демократія. – 2006. – № 4 (10). – С. 87–112.
4. Козюбра М.І. Виборчий процес, право, правосуддя // Вибори та демократія. – 2005. – № 2. – С. 4-10.
5. Кошіль Н. Систематизація виборчого законодавства України // Юридичний вісник. – 2011. – № 1. – С. 30-37.
7. Лихова С. Етапи розвитку законодавства про охорону виборчих прав громадян // Право України. – 2003. – № 1. – С. 120-123.
8. Марцеляк О. Вітчизняне і зарубіжне виборче законодавство: стан та перспектива розвитку // Вибори і демократія. – 2006. – № 4 (10). – С. 53 – 59.
9. Самсоненко В. Проблеми застосування кримінальної відповідальності за порушення особою законодавства України про вибори // Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. – 2004. – № 2. – С. 355-360.
10. Пилипишин В.П. Виборчі системи та універсальність принципів виборчого права // Держава і право. Юрид. і політ. науки: Зб. наук. пр. –

2006. – Вип. 32. – С. 164-172.

11. Федоренко В. Виборче право і виборчий процес як складники системи сучасного конституційного права України //Вибори і демократія. – 2007. – № 4 (14). – С. 22-28.

12. Фрицький Ю. Пропорційна система виборів до Верховної Ради України - оцінюючий аспект // Право України. – 2006. – № 4. – С. 104-107.

Тема № 10. Конституційна система органів державної влади України.
(2 год.)

Питання для обговорення:

1. Поняття та основні ознаки державних органів України.
2. Конституційні основи організації державної влади в Україні.
3. Система державних органів України.
4. Принципи організації і діяльності державних органів України та їх закріплення в Конституції України.

Самостійна робота

Творчо-аналітичне завдання № 1

Заповніть таблицю, яка в загальному вигляді характеризує систему вищих органів державної влади України.

Орган державної влади	Порядок формування	Термін повноважень	Повноваження
Президент України			
Верховна Рада України			
Кабінет Міністрів України			
Верховний суд України			
Конституційний суд України			

Творчо-аналітичне завдання № 2

Використовуючи положення чинної Конституції України, складіть схему взаємних векторів механізму "стримувань і противаг" між органами законодавчої, виконавчої та судової влади України. При виконанні завдання зазначте статтю (частину статті) Конституції України, на основі якої ви виробите свої висновки.

Теми рефератів

1. Адміністративна реформа в Україні як засіб підвищення ефективності взаємодії органів державної влади.
2. Статус державного службовця: зарубіжний та вітчизняний досвід.

Методичні рекомендації

При вивченні питань, присвячених органам Української держави, студенти повинні вивчити розділи IV—VIII, XI—XII Конституції України, особливо звернути увагу на єдність системи органів держави, на засади розподілу державної влади в Україні.

Державна влада — це політичне керівництво суспільством за допомогою спеціальних органів (державного апарату) для реалізації важливих повноважень держави. Причому, державна влада має бути верховенствующою, повною і єдиною публічною владою в суспільстві, яка здійснюється від імені народу і представляє інтереси всього суспільства.

Державний орган (орган держави) являє собою організаційно і структурно обмежену частину державного механізму, яка наділена у встановленому Конституцією України порядку державно-владними повноваженнями, правовими і матеріально-фінансовими засобами для здійснення задач і функцій державної влади Української держави.

Конституція України регулює наступні основні сторони організації і діяльності органів Української держави:

- закріплюється загальне призначення органів державної влади як засобів, інструментів здійснення народовладдя, народного суверенітет;
- встановлюються основні принципи організації і діяльності державних органів (розподіл влади, участь громадян в управлінні держави, законність діяльності);
- визначається характер взаємовідносин між державними органами і органами виконавчої влади на місцях;
- закріплюється структура державних органів і їх правовий статус (Верховної Ради України, Президента, Уряду, Конституційного Суду і ін.).

Сукупність названих норм основного закону створює відповідний конституційний інститут — основи системи державних органів України.

Усі органи Української держави мають такі загальні ознаки:

1. Кожний орган держави є складовою частиною державного апарату і становить єдину систему.
2. Кожний орган держави призначений для здійснення окремих завдань і функцій держави.
3. Кожний орган держави діє від імені держави і наділений державно-владними повноваженнями. Останні передбачають можливість державного органу:

- безпосередньо вирішувати конкретні питання державного і суспільного життя;

- приймати індивідуальні і нормативні правові акти, які мають обов'язкову юридичну силу для інших державних органів, посадових осіб, суспільних організацій і громадян;

- здійснювати інші дії, які мають юридичне значення (видача документів, засвідчення юридичних фактів, реєстрація суспільних об'єднань і т. ін.);

- шляхом використання організаційних, матеріально-фінансових важелів, методів переконання і примусу, забезпечувати виконання рішень, що приймаються, здійснювати контроль за їх реалізацією.

4. Усі органи держави створюються і діють в установленому законом порядку.

5. Ознакою кожного державного органу є його структура, внутрішня організація, яка також закріплюється у конституції, інших нормативних актах. Структура – устрій державного органу – похідна від виконуваних ним функцій, обсягу повноважень, компетенцій. Структура державного органу може бути дуже простою (прокурор району) або складною (парламент, комісії, комітети). Чим вище місце органу у вертикальній ієрархії, тим, як правило, складніше його структура.

6. Органи держави уповноважені приймати рішення в межах їх компетенції, які мають загальнообов'язковий характер і підлягають безумовному виконанню іншими органами, громадянами і посадовими особами.

Компетенція - наділення кожного державного органу відповідними правами (які частіше усього одночасно є для нього і обов'язками), встановлення сфери застосування даних прав (предмета ведення) і територіальних меж їх використання. *Компетенція* є юридичним виразом функцій державного органу.

7. Органи держави наділяються правом у передбачених законом випадках вживати заходи державного примусу.

Сукупність усіх органів держави, взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою у ході здійснення державної влади, утворює **систему державних органів України**.

Принцип організації і діяльності органів державної влади – це основоположні вихідні положення, на яких базується побудова та функціонування органів державної влади.

Принципи організації і діяльності органів державної влади отримали закріплення в Конституції та в законах України і їх можна поділити на дві групи:

– універсальні – притаманні всім видам органів державної влади, державному апарату України в цілому;

– спеціальні – такі, що визначають побудову і функціонування лише окремих видів органів державної влади і пов'язані зі специфікою здійснення відповідних видів державної діяльності.

Система органів держави формується для реалізації основних функцій державної влади та обумовлюється, зокрема, як функціями, так і видами державної діяльності. Органи державної влади можна класифікувати за наступними критеріями (табл. 1):

Табл. 1

Функції	Спосіб формування	Територіальний масштаб діяльності	Характер компетенції	Порядок вирішення питань, віднесених до їх компетенції
<i>законодавчі</i>	<i>виборні</i> (Президент України, Верховна Рада України)	<i>вищі</i> (Президент України, Верховна Рада України, КМ України, Конституційний Суд України, Верховний Суд України) і <i>центральні</i> (міністерства, державні служби)	<i>загальної компетенції</i> (Президент України, Верховна Рада України, КМ України, місцева державна адміністрація)	<i>колегіальні</i> (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України)
<i>виконавчі</i>	<i>такі, що призначаються</i> (КМ України, органи прокуратури)	<i>місцеві</i> (місцеві державні адміністрації, місцеві суди загальної юрисдикції)	<i>галузевої компетенції</i> (Міністерство енергетики та вугільної промисловості, Державна авіаційна служба)	<i>одноосібні</i> (Президент України)
<i>судові.</i>			<i>міжгалузевої компетенції</i> (Міністерство соціальної політики)	
			<i>Внутрішньогалузевої компетенції</i> (місцеві органи галузевих міністерств)	

Контрольні запитання.

1. Визначте поняття та особливості державної влади.
2. Як співвідносять поняття “орган держави” та орган державної влади”?
3. Охарактеризуйте основні ознаки органу державної влади.
4. Визначте сутність поняття “система органів державної влади”.
5. В чому полягає зміст принципу стримувань і противаг?
6. Яке значення має конституційне закріплення принципу стримувань і противаг для формування системи органів державної влади?
7. Охарактеризуйте елементи системи органів державної влади.
8. Визначте та охарактеризуйте конституційні принципи організація органів державної влади.

Рекомендована література до теми

Основна література:

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 р. № 1861-VI (зі змін.) // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 14-15; 16-17. – Ст.133.
3. Закон України «Про Кабінет Міністрів України» від 7.10.2010 р. № 2591-VI (зі змін.) // Голос України. – 2010. – 13 жовтня. – № 191.
4. Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» від 3 березня 2011 р. . № 3166-V /Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 38. – С. 1696. – Ст. 385.
5. Закон України “Про місцеві державні адміністрації” від 9 квітня 1999 р. № 586-XIV (зі змін.) // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 20-21. – Ст. 190.
6. Закон України “Закон України “Про державну службу” від 16.12.1993 р. (зі змін.) // Відомості Верховної Ради. – 1993. – № 52. – Ст. 490.
7. Указ Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 9.12.2010 р. № 1085/2010 // Офіційний вісник Президента України. – 2010. – 9 грудня. – № 32. – С. 3. – Ст. 1026.
8. Указ Президента України “Деякі питання організації роботи міністерств, інших центральних органів виконавчої влади” від 24 грудня 2010 р. № 1199/2010 // Офіційний вісник Президента України. – 2010. – 24 грудня. – № 34 / Спеціальний випуск/. – С. 3. – Ст. 1087.

Навчальна та науково-монографічна література:

1. Конституційне право України: підручник / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко. – 2-ге вид., переробл. – К.: Прав. єдність, 2010. – 432 с.

2. Конституційне право України: Хрестоматія / Упоряд. В.С. Журавський, Ю.М. Тодика. – К.: Ін Юре, 2003.
3. Конституційно-процесуальне право України: навч. посіб. / О.В. Совгіря. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 536 с.
4. Кравченко В.В. Конституційне право України: навч. посібник. Вид. 6-е, виправл. та доповн. – К.: Атіка, 2009. – С. 239-250.
5. Кравченко В.В. Конституційне право України. Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2002. – С. 154-166.
6. Майданник О. О. Конституційне право України: Навчальний посіб. – К.: Алерта, 2011. – 380 с.
7. Фрицький О.Ф. Конституційне право України: підручник. – 3-є вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком-Інтер, 2006. – 512 с.
8. Шляхтун П.П. Конституційне право України: підручник. – 2-ге видання. – К.: Освіта України, 2010. – 525 с.
9. Шляхтун П.П. Конституційне право: словник термінів: довід. вид. – К.: Либідь, 2005. – 568 с.

Додаткова література:

1. Бульба О. Деякі аспекти реформування моделі поділу влади в Україні // Право України. – 2004. – № 4 – С. 28-30.
2. Жукова Т. Конституційна реформа - шлях до підвищення ефективності роботи державних органів влади України // Політологічний вісник. – К., 2005. – № 18. – С. 159-167.
3. Заєць А. Принцип розподілу влад в новітній українській практиці // Вісник Академії правових наук. – 1998. – № 2. – С. 40-50.
4. Іващенко В.І. Правосуддя в системі розподілу державної ладі // Південноукраїнський правничий часопис. – 2010. – № 2. – С. 14-15.
5. Козюбра М. Державна влада: межі здійснення та форма організації (політико-правові аспекти) // Укр. право. – 1995. – №1. – С. 4-13.
6. Органи державної влади України / За ред. В.Ф. Погорілка: Монографія. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2002. – 248 с.
7. Сало І.С. Шляхи забезпечення балансу влади в Україні в межах чинної конст. моделі // Стратегічні пріоритети. – 2010. – № 1. – С. 60-65.
8. Скрипнюк В. М. Розвиток системи державної влади в Україні: конституційно-правові аспекти: монографія. – К.: Логос, 2010. – 504 с.
9. Шаповал В. Ідея розподілу влад в конституційній теорії та практиці України (історико-правовий аспект) // Вісник Академії правових наук України. – Харків, 1994. – № 2. – С. 29-37.

Тема № 11. Конституційно-правовий статус Верховної Ради України. (4 год.)

Заняття перше (2 год.)

Питання для обговорення

1. Поняття та сутність парламенту. Парламент та парламентаризм. Становлення парламентаризму в Україні.
2. Конституційні основи порядку формування та припинення діяльності Верховної Ради України (загальна характеристика).
4. Конституційний склад і структура Верховної Ради України (загальна характеристика).
5. Функцій парламенту України.
6. Компетенція Верховної Ради України.

Самостійна робота

Творчо-аналітичне завдання № 1

Орган законодавчої влади прийняв рішення, яким втрутився в оперативну діяльність органів виконавчої влади. Президент України звернувся з листом до Голови парламенту і зажадав перегляду прийнятого рішення. На що парламент відреагував повторенням попереднього рішення. Посилаючись на принцип розподілу влади, Президент України оголосив вищезгадане рішення парламенту таким, що прийняте з порушенням Конституції і тому не чинним. Чи правильно діяв Президент України? Якщо так (ні), то чому?

Творчо-аналітичне завдання №2

Яка стаття чинної Конституції України закріплює повноваження Верховної Ради України? Систематизуйте повноваження відповідно до функцій Верховної Ради. Ваші висновки оформіть у вигляді таблиці.

Теми рефератів

1. Конституційно-правовий статус Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.
2. Конституційно-правовий статус комітетів Верховної Ради України.

Методичні рекомендації

При підготовці до семінарського заняття необхідно звернути увагу на те, що в демократичному суспільстві парламент є виразником інтересів і волі народу (нації), тобто усієї сукупності громадян даної держави, а отже, є загальнонаціональною представницькою установою.

Сучасна концепція національного (народного) представництва у загальному вигляді може бути викладена як сукупність *наступних принципів*:

- національне (народне) представництво установлюється конституцією;
- нація (народ) як носій суверенітету уповноважує парламент здійснювати від його імені законодавчу владу;

– з цією ціллю нація (народ) вибирає в парламент своїх представників – депутатів, сенаторів і т.п.;

– член парламенту – представник всієї нації, а не тих, хто його обрав, і тому не залежить від виборців і не може бути ними відкликаний.

У системі органів державної влади в Україні важливе місце займає національний парламент - Верховна Рада України, яка є єдиним органом законодавчої влади в Україні.

Законодавча влада – це делегована народом своїм представникам у парламенті (конгресі, сеймі тощо) влада (виключне право) видавати закони, тобто нормативні акти, які мають вищу юридичну силу.

Верховна Рада України розглядає та вирішує найважливіші питання державного і суспільного життя держави, що потребують законодавчого регулювання, а також здійснює установчі, фінансові та контрольні функції, передбачені Конституцією України.

Верховна Рада України є однопалатним представницьким органом законодавчої влади, до складу якої входять 450 народних депутатів, які обираються на підставі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років.

Народні депутати України здійснюють свої повноваження на постійній основі і не можуть бути на державній службі або мати інший представницький мандат.

Відповідно до Конституції України Верховна Рада України може здійснювати свої повноваження лише тоді, коли обрано не менше двох третин від їх конституційного складу (тобто не менш як 300 народних депутатів), і працює сесійно.

Сесії Верховної Ради України можуть бути *черговими*, тобто такими, що починають свою роботу у встановлені Конституцією України строки (перший вівторок лютого і перший вівторок вересня кожного року), і *позачерговими*, які можуть скликатися Головою Верховної Ради України на вимогу не менш як третини (150) народних депутатів або на вимогу Президента України. У разі введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні Верховна Рада України збирається у дводенний строк без скликання. Усі свої рішення парламент приймає виключно на пленарних засіданнях (загальних зборах депутатів) шляхом голосування, яке здійснюється народними депутатами особисто.

Засідання Верховної Ради України проводяться відкрито, тобто на них дозволяється присутність журналістів і запрошених осіб, а самі за-

сідання можуть транслюватися по радіо, телебаченню тощо. Але при розгляді деяких питань, наприклад зв'язаних з національною безпекою, за рішенням більшості від конституційного складу Верховної Ради України можливе проведення її закритих засідань. Верховна Рада України приймає закони, постанови та інші акти простою більшістю від її конституційного складу (не менш як 226 голосів народних депутатів), крім випадків, прямо передбачених Конституцією України.

Для керівництва своєю роботою Верховна Рада України обирає **Голову, Першого заступника і заступника Голови Верховної Ради України**. Ці посадові особи обираються зі складу депутатів парламенту і в разі потреби можуть бути відкликані. Для здійснення законопроектних робіт, підготовки і попереднього розгляду питань, що належать до повноважень парламенту, утворюються **комітети Верховної Ради України**, які працюють постійно. Їх перелік затверджується, а голови обираються Верховною Радою України.

Основними *функціями* комітетів є:

- законопроектна робота;
- збір, вивчення, дослідження інформації з питань, що належать до їхньої компетенції;
- здійснення контролю за дотриманням Конституції та Законів;
- участь в складанні, прийнятті, контролі за виконанням державного бюджету;
- попередній розгляд та підготовка висновків і пропозицій щодо міжнародних договорів, проектів перспективних програм економічного і соціально-культурного розвитку України;
- попереднє обговорення кандидатур посадових осіб, які призначаються або затверджуються Верховною Радою України, та підготовка для розгляду Президією та Верховною Радою України відповідних висновків щодо цих кандидатур.

Комітети подають на розгляд Верховної Ради України свої *висновки, рекомендації* та підготовлені ними *законопроекти*. Для підготовки і попереднього розгляду питань, що мають тимчасовий характер або не належать до тих, які підлягають розгляду в уже існуючих комітетах, парламент може створювати **тимчасові спеціальні комісії**. Для проведення розслідування з питань, що становлять суспільний інтерес, створюються **тимчасові слідчі комісії**. Для їх створення необхідно, щоб за це проголосувало не менш як одна третина від конституційного складу Верховної Ради України (не менш ніж 150 народних депутатів). Слід мати на увазі, що такі комісії не входять до системи органів правосуддя. Їх висновки не є вирішальними для слідства й суду, а є визначаль-

ними для формування відповідних рішень політичного характеру.

У законодавчому механізмі Верховної Ради України важливе значення мають *фракції та депутатські групи*. Відповідно до Регламенту Верховної Ради України фракції та депутатські групи реєструються на першій сесії Верховної Ради України нового скликання до початку розгляду питань про обрання Голови Верховної Ради України й утворення органів Верховної Ради України.

Фракції є групами депутатів, які сформовані на основі партійної приналежності депутатів.

Депутатські групи – це групи депутатів, які об’єднуються на підставі спільних цілей, як на партійній, так і на позапартійній основі.

Депутатські групи (фракції) мають право на пропорційне представництво у всіх органах Верховної Ради та офіційних парламентських делегаціях.

Порядок діяльності Верховної Ради України та її органів визначається її Регламентом. Робочим органом Верховної Ради України є апарат Верховної Ради України, який здійснює організаційне, правове, інформаційне, методичне і матеріально-технічне забезпечення.

Функції Верховної Ради України пов’язані з особливостями її конституційно-правового статусу як парламенту змішаного типу. Відповідно можна виділити такі її основні функції: законодавчу, установчу та контрольну.

Конституція України (ст. 85) закріплює широкі повноваження Верховної Ради України, які визначають її місце та роль у державі.

Закріплені Конституцією України предмети відання та повноваження, необхідні для реалізації функцій Верховної Ради України, складають її **компетенцію**.

Серед питань, що належать до компетенції Верховної Ради України, важливе значення має *визначення основних напрямів внутрішньої політики України*, зокрема затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку і реалізація їх через фінансування з бюджету, який також затверджує Верховна Рада України і контролює його виконання. Парламент в рамках визначення основних засад внутрішньої політики розглядає Програму діяльності Кабінету Міністрів України і приймає рішення щодо їх схвалення, а потім здійснює контроль за діяльністю Ка-

бінету Міністрів по виконанню ним Програм діяльності; затверджує рішення про надання позик та допомоги Україною іноземним державам, а також одержання її від іноземних держав, міжнародних організацій і здійснює контроль за їх виконанням; затверджує перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації, та визначає правові засади вилучення об'єктів права приватної власності, здійснює законодавче регулювання відносин власності, підприємницької діяльності соціального і культурного розвитку, митної, податкової, фінансово-юридичної системи, державної політики оплати праці, ціноутворення, охорони довкілля, використання природних ресурсів та інших сторін суспільного та державного життя.

Верховна Рада України *регулює і контролює забезпечення конституційних прав і свобод, обов'язків громадян*, виходячи з конституційного принципу про недопустимість обмеження прав, свобод людини і громадянина. Верховна Рада України має широкі повноваження щодо *формування органів влади* місцевого і регіонального самоврядування і здійснення контролю за їх діяльністю. Так, Верховна Рада України призначає вибори Президента України та може усунути його з посади в порядку особливої процедури – імпічменту, достроково припиняє повноваження Верховної Ради Автономної Республіки Крим за наявності висновку Конституційного Суду України про порушення нею Конституції України або законів; призначає позачергові вибори Верховної Ради Автономної Республіки Крим, чергові і позачергові вибори до органів місцевого самоврядування.

У *галузі захисту державного суверенітету* і недоторканості кордонів України затверджує структуру, чисельність, визначає функції Збройних Сил, Служби безпеки України та інших військових формувань. Крім того, Верховна Рада затверджує протягом двох днів з моменту звернення Президента укази про введення військового чи надзвичайного стан в Україні або в окремих її місцевостях, про загальну або часткову мобілізацію. За поданням Президента оголошує стан війни і укладає мир, схвалює рішення Президента України про використання Збройних Сил у разі збройної агресії проти України.

Великий блок становлять повноваження Верховної Ради України у *кадровій політиці*. До них, зокрема, відносяться:

- повноваження щодо надання згоди на призначення Президентом України передбачених Конституцією України посадових осіб (Прем'єр-міністра України, Голови Антимонопольного комітету України, Голови Фонду державного майна України, Голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України та Генерального прокурора України);

- повноваження щодо призначення на посаду та звільнення з посади відповідних посадових осіб на власний розсуд (Голови та інших членів Рахункової палати, половини складу Ради Національного банку України, половини складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, Уповноваженого з прав людини, третини складу Конституційного Суду України);

- повноваження щодо призначення на посаду за поданням Президента України (Голови національного банку України, членів Центральної виборчої комісії України);

- повноваження з обрання посадових осіб (обрання суддів безстроково).

У галузі *зовнішньої політики* Верховна Рада України визначає засади зовнішньої політики, заслуховує щорічні та позачергові послання Президента України, схвалює рішення про надання військової допомоги іншим державам, про направлення підрозділів Збройних сил України до іншої держави чи про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України, дає згоду на обов'язковість міжнародних договорів України та денонсацію міжнародних договорів України. Крім того, Верховна Рада України здійснює і інші повноваження, віднесені до її компетенції.

Слід зазначити, що досить широке коло питань може вирішуватись Верховною Радою України **виключно шляхом прийняття законів**, тобто актів, які мають вищу юридичну силу. Це стосується відносин, які мають винятково важливе значення для особи, суспільства, держави, а саме:

- прав та свобод людини і громадянина та їх гарантій;
- основних засад використання природних ресурсів і освоєння космічного простору;
- засад зовнішніх зносин, зовнішньоекономічної діяльності;
- засад утворення політичних партій, інших об'єднань громадян, засобів масової інформації;
- територіального устрою України;
- засад місцевого самоврядування;
- основ національної безпеки, організації Збройних Сил України і забезпечення громадського порядку;
- бюджетних відносин, податків і зборів, статусу національної та іноземних валют на території України;
- одиниць ваги, міри і часу, порядку встановлення державних стандартів;
- амністії та ін.

Контрольні запитання.

1. Дайте визначення понять “парламент” та “парламентаризм”.
2. Охарактеризуйте основні етапи становлення парламентаризму в Україні.
3. Назвіть нормативно-правові акти, які регулюють діяльність Верховної Ради України.
4. Що таке сесії та які види сесій Верховної Ради передбачені Конституцією України?
5. Що таке “пленарне засідання”?
6. Охарактеризуйте функції Верховної Ради України. В чому полягає сутність її установчої функції?
7. Назвіть принципи контрольної діяльності Верховної Ради України.
8. Які функції виконують комітети Верховної Ради України? Який нормативно-правовий документ визначає функції комітетів?
9. Які функції та повноваження покладено на Уповноваженого ВР України з прав людини?
10. Які повноваження має Голова Верховної Ради?

Заняття друге (2 год.)

Питання для обговорення:

1. Конституційно-правовий статус народного депутата України (загальна характеристика).
2. Повноваження народного депутата України та підстави їх дострокового припинення.
3. Гарантії депутатської діяльності.
4. Конституційні основи законотворчої діяльності Верховної Ради України.
5. Суб’єкти права законодавчої ініціативи.

Самостійна робота

Творчо-аналітичне завдання № 1

Депутат Верховної Ради України звернувся до Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України з депутатським запитом щодо виконання ним Закону України «Про мови в Україні». Однак міністерство проігнорувало цей запит. Проаналізуйте зазначену ситуацію. Як вирішити це питання? Який законодавчий акт регулює це питання?

Творчо-аналітичне завдання №2

Керуючись конституційним законодавством України, складіть схему “Механізм прийняття та застосування закону”.

Теми рефератів

1. Депутатські групи їх правовий статус.
2. Депутатська недоторканність: вітчизняний та зарубіжний досвід.
3. Місце та роль комітетів Верховної Ради України в законодавчому процесі.

Методичні рекомендації

Вивчаючи це питання, потрібно ознайомитися не лише зі статтями 76-81 Конституції України, а й нормами, що містяться в Законі України «Про статус народного депутата України» та Регламенті Верховної Ради України.

Статус народного депутата України – це врегульоване нормами права положення депутата як повноважного та відповідального представника народу України в суспільстві і державі.

У чинному законодавстві врегульовано положення народного обранця в суспільстві і державі, виражено **головні елементи структури конституційних основ його статусу**:

- характер депутатського мандату;
- повноваження народних представників;
- гарантії депутатської діяльності;
- відповідальність і підзвітність народного депутата.

Народні депутати України є повноважними та відповідальними представниками народу України у Верховній Раді України. Вони покликані виражати і захищати суспільні інтереси та інтереси своїх виборців, брати активну участь у здійсненні законодавчої та контрольної функцій Верховної Ради України. Виконуючи свої функції і повноваження, народні депутати керуються Конституцією, законами України, постановами Верховної Ради України, а також своєю совістю.

Народним депутатом України може бути лише громадянин України, який на день виборів досяг 21 року, має право голосу і проживає в Україні протягом останніх п'яти років. Народний депутат повинен мати громадянство України, бо саме ця властивість визначає наявність повноцінних правових зв'язків між особою і державою, у тому числі й наявність усіх юридичних прав і обов'язків, передбачених Конституцією України.

Не може бути обраним до Верховної Ради України громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку.

Народні депутати України здійснюють свої повноваження на постійній основі. Це означає, що вони повинні відмовитись від іншого представницького мандата і не можуть перебувати на державній службі, їм заборо-

няється займатись будь-якою діяльністю, крім наукової та викладацької. Повноваження народних депутатів України набувають чинності з моменту складання ними перед Верховною Радою України відповідної присяги. Якщо народний депутат відмовляється скласти присягу, то він втрачає депутатський мандат, і у відповідному виборчому окрузі мають відбутися нові вибори до Верховної Ради України.

Конституція України закріплює ряд гарантій, покликаних забезпечити необхідні правові умови для виконання депутатами своїх повноважень. Однією з таких спеціальних гарантій є *депутатська недоторканність*.

Зміст *депутатської недоторканості* полягає в тому, що громадянин, який має статус народного депутата України, поряд з гарантіями особистої недоторканності людини, встановленими Конституцією України (ст. 29), користується додатковою конституційною гарантією, що зумовлена особливим характером його статусу як повноважного представника народу.

Так, народного депутата України *не можна притягнути до кримінальної відповідальності, затримати чи заарештувати, якщо на це немає згоди Верховної Ради України*. Це означає й те, що народні депутати України не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання у парламенті та його органах, за винятком відповідальності за образу чи наклеп.

Повноваження народних депутатів припиняються за загальним правилом одночасно з припиненням повноважень Верховної Ради України відповідного скликання.

Але Конституція (ст. 81) передбачає й можливість **дострокового припинення депутатських повноважень** у разі :

- їх складення за особистою заявою депутата;
- набрання законної сили обвинувальним вироком щодо депутата;
- визнання депутата судом недієздатним або безвісно відсутнім;
- припинення громадянства депутата або його виїзду на постійне проживання за межі України;
- якщо протягом двадцяти днів з дня виникнення обставин, які призводять до порушення вимог щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності, ці обставини ним не усунуто (на підстав закону за рішенням суду);
- смерті депутата.

Рішення про дострокове припинення повноважень народного депутата приймається більшістю від конституційного складу Верховної Ра-

ди України (має проголосувати не менше 226 народних депутатів).

Чинне законодавство визначає умови діяльності народного депутата у Верховній Раді. Так, він *зобов'язаний* бути присутнім та брати участь у засіданнях Верховної Ради та її органів, брати участь у контролі за виконанням законів та рішень тощо.

Для виконання своїх обов'язків в Раді депутат наділений відповідними *правами*. Передусім, тільки він користується правом ухвального голосу в питаннях, що розглядаються на засіданнях Верховної Ради та її органів, до складу яких він входить. Він має право обирати і бути обраним до органів Ради, пропонувати питання для розгляду, висловлювати свою думку щодо персонального складу органів і кандидатур, які обираються, призначаються або затверджуються Радою, або ставити питання про недовіру їм. Йому належить право законодавчої ініціативи, вносити пропозиції та поправки до проектів законів, звертатися із запитом, брати участь у дебатах, порушувати питання про перевірку діяльності підприємств, установ та організацій, розташованих на території України, щодо дотримання ними законодавства.

Важливими формами депутатської діяльності є депутатський запит і депутатське звернення.

Депутатський запит – це поставлена на сесії Верховної Ради України вимога народного депутата України до певних органів та посадових осіб дати офіційне роз'яснення з питань, віднесених до їх компетенції.

Депутатське звернення – це викладена в письмовій формі пропозиція народного депутата, звернена до посадових осіб державних органів, керівників підприємств, установ та організацій, здійснити певні дії, дати офіційне роз'яснення чи викласти позицію з питань, віднесених до їх компетенції.

Саме положення Верховної Ради України в системі державних органів виступає основною гарантією безперешкодної діяльності народних органів. Одночасно законодавець передбачив низку *організаційних, правових і матеріальних гарантій депутатської діяльності*, які дають змогу кожному народному депутатові особисто здійснювати свої права і виконувати обов'язки. Організаційні і правові гарантії забезпечують депутатам реальну владу, охорону їх особистих прав та інтересів, допомогу і сприяння від різних державних і громадських органів, підприємств і службових осіб. Гарантії встановлюються державою в інтересах ефективного здійснення законодавчої влади Верховною Радою України, в інтересах виборців. Такими гарантіями насамперед виступають права депутата на умови, які забезпечують безперешкодне здійснення

депутатських повноважень, а також обов'язки органів і службових осіб створювати ці умови. Наприклад, державні органи, службові особи підприємств і об'єднань громадян зобов'язані сприяти депутатам в здійсненні їхніх повноважень.

Народні депутати України є суб'єктами законотворчого процесу та, згідно ст. 93 Конституції України, суб'єктами законодавчої ініціативи.

Законотворчий процес, як і інший юридичний процес, має два значення: по-перше, це порядок діяльності (в даному випадку по створенню закону) і друге – саме ця діяльність. Законодавчий процес, як юридичне поняття необхідно строго відокремлювати від загальносоціального поняття правотворчості.

Законодавчий процес – це сукупність послідовних дій, за допомогою яких реалізуються законотворчі повноваження Верховної Ради.

Законодавчий процес як і будь-який юридичний, процес має свої стадії. Зазвичай виділяють такі основні, відносно самостійні, *стадії*:

- 1/ внесення законопроекту (законотворча ініціатива);
- 2/ попередній розгляд законопроекту в комітетах;
- 3/ обговорення законопроекту на пленарних засіданнях Верховної Ради з його наступним прийняттям або відхиленням (здійснюється, як правило, у трьох читаннях);
- 4/ підписання та оприлюднення закону.

Коло суб'єктів права законодавчої ініціативи в Україні включає, окрім народних депутатів України, також Президента України, Кабінет Міністрів України та Національний банк України (ст. 93 Конституції України). Це коло є вичерпним, тобто його не можна довільно звужити чи розширити. Проекти законів або законодавчі пропозиції, що виходять від державних і громадських органів, які не володіють правом законодавчої ініціативи, або окремих громадян, можуть бути внесені до Верховної Ради через органи і осіб, які володіють правом законодавчої ініціативи.

Контрольні запитання.

1. Що означає поняття «правовий статус народного депутата»? Які основні риси «правового статусу народного депутата»? В чому полягає їх сутність?
2. Назвіть основні форми депутатської діяльності.
3. Які повноваження має народний депутат України?

4. Назвіть та охарактеризуйте основні права народного депутата України. Які способи їх здійснення Ви знаєте?
5. Визначте основні обов'язки народного депутата.
6. Що розуміють під гарантіями депутатської діяльності?
7. Назвіть основні етапи розробки, розгляду і прийняття законів у Парламенті України.
8. Хто є суб'єктом права законодавчої ініціативи?
9. Який порядок використання права законодавчої ініціативи?

Рекомендована література до теми

Основна література:

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Закон України “Про статус народного депутата України” від 17.11.1992 р. № 2790-XII (в ред. Закону від 22 березня 2001 р. № 2328-III) (зі змін.) // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 42. – Ст. 212.
3. Закон України „Про комітети Верховної Ради України” від 4 квітня 1995 р. № 116/95-ВР (зі змін.) // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 19. – Ст. 134.
4. Закон України “Про Рахункову палату” від 11 липня 1996 р. (зі змін.) // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 24. – Ст. 137.
5. Закон України “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” від 23 грудня 1997 р. №776/97-ВР (зі змін.) // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 20. – Ст. 99.
6. Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 р. № 1861-VI (зі змін.) // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 14-15; 16-17. – Ст. 133.

Навчальна та науково-монографічна література:

1. Журавський В.С. Становлення і розвиток українського парламентаризму (теоретичні та організаційно-правові проблеми). – К.: Парламентське вид-во, 2002.
2. Конституційне право України: підручник / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко. – 2-ге вид., переробл. – К.: Прав. єдність, 2010. – 432 с.
3. Конституційно-процесуальне право України: навч. посіб. / О.В. Совгіря. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 536 с.
4. Кравченко В.В. Конституційне право України: навч. посібник. Вид. 6-е, виправл. та доповн. – К.: Атіка, 2009. – С. 251-326.
5. Кравченко В.В. Конституційне право України. Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2002. – С. 167-209.

6. Майданник О. О. Конституційне право України: Навч. посіб. – К.: Алерта, 2011. – 380 с.
7. Фрицький О.Ф. Конституційне право України: підручник. – 3-є вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком-Інтер, 2006. – 512 с.
8. Шляхтун П.П. Конституційне право України: підручник. – 2-ге вид. – К.: Освіта України, 2010. – 525 с.
9. Шляхтун П.П. Конституційне право: словник термінів: довід. вид. – К.: Либідь, 2005. – 568 с.

Тема № 12. Конституційно-правовий статус
Президента України. (2 год.)

Питання для обговорення:

1. Поняття, правова природа та призначення інституту глави держави. Становлення інституту глави держави в Україні.
2. Конституційно-правові основи обрання Президента України (загальна характеристика).
3. Повноваження Президента України.
4. Підстави і порядок припинення повноважень Президента України. Правові наслідки імпідменту.
5. Президент України як гарант державного суверенітету та територіальної цілісності України. Рада національної безпеки і оборони України.

Самостійна робота

Творчо-аналітичне завдання № 1

Основоючись на положеннях Конституції України, складіть схему “Президент України у механізмі “стримувань і противаг”.

Творчо-аналітичне завдання № 2

Користуючись відповідними статтями Конституції України та Регламенту Верховної Ради України, визначте основні підстави, умови та стадії процедури усунення Президента з посади у порядку імпідменту. Ваші висновки оформіть у вигляді схеми.

Теми рефератів

1. Правовий статус Адміністрації Президента України.
2. Акти Президента України, їх юридична сила та особливості.

Методичні рекомендації

Вивчаючи цей інститут конституційного права, слід звернути увагу на те, що статус Президента України визначається передусім ст. 102 Конституції України.

Президент України – глава держави, який виступає від її імені, є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.

Питання про вибори Президента України, його статус та повноваження визначається чинним законодавством. Так, згідно ч. 5. ст. 103 Конституції України, чергові вибори Президента України проводяться в останню неділю березня п'ятого року повноважень Президента України. У разі дострокового припинення повноважень Президента України вибори Президента України проводяться в період дев'яноста днів з дня припинення повноважень.

Президент України обирається громадянами України, які досягли 18 років, на основі загального, рівного і прямого виборчого права таємним голосуванням строком на п'ять років. Законом передбачені певні вимоги, яким має відповідати кандидат на посаду Президента України. Президентом України може бути обраний громадянин України, не молодший тридцяти п'яти років на день виборів, який має право голосу і не обмежений у виборчих правах, проживає на території України протягом 10 останніх перед днем виборів років, володіє державною (українською) мовою. Одна й та сама особа не може бути Президентом України більше ніж два строки підряд. Президент України не може мати іншого представницького мандата, займати посади в громадських чи державних органах і організаціях, займатися підприємницькою діяльністю. Президент України користується правом недоторканності і за посягання на його честь і гідність винні особи несуть відповідальність відповідно до чинного законодавства.

Основні напрямки діяльності Президента України, згідно з ч. 2 ст. 102 Конституції, такі:

- по-перше, на нього покладається обов'язок бути гарантом державного суверенітету, тобто неподільності, верховенства, незалежності державної влади в Україні;

- по-друге, Президент виступає як гарант територіальної цілісності України. На нього покладається обов'язок забезпечення як недоторканості зовнішніх кордонів України, так і безумовного припинення спроб будь-яких сил всередині країни розчленити територію України або відокремити якусь її частину.

- по-третє, Президент діє як гарант Конституції щодо забезпечення відповідності внутрішньої та зовнішньої політики інтересам держави, Основному Закону України, є гарантом прав і свобод людини і громадянина. Це означає, що він зобов'язаний створювати умови, які забез-

печували б чітке і своєчасне реагування відповідних органів держави на будь-які факти порушення конституційних приписів.

- нарешті, Президент як гарант прав і свобод людини і громадянина повинен також сприяти створенню відповідних механізмів контролю та забезпечення реалізації цих прав і свобод, а відстоюючи їх – створювати умови нетерпимого ставлення до будь-яких випадків порушення таких прав і свобод.

При здійсненні функцій глави держави Президент користується повноваженнями, які закріплюються у ст.106 Конституції України.

Стаття 106 Конституції закріплює перелік конкретних **повноважень**, які покладаються на Президента України. Усю їх сукупність можна поділити на кілька груп, серед яких перш за все слід назвати такі:

- представництво України в міжнародних відносинах, прийняття вірчих та відкличних грамот дипломатичних представництв інших держав;

- повноваження, що стосуються діяльності Верховної Ради (наприклад, призначення позачергових виборів до Верховної Ради України у строки, встановлені Конституцією; припинення її повноважень, якщо протягом 30 днів чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися);

- повноваження у сфері законодавства (наприклад, право вето з наступним поверненням законів на повторний розгляд Верховної Ради);

- повноваження у сфері забезпечення державної незалежності, національної безпеки та оборони країни (прийняття рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення військового стану, керування Радою національної безпеки і оборони і т. ін.);

- повноваження, пов'язані із прийняттям до громадянства України та його припиненням, наданням притулку в Україні;

- установчі повноваження (призначення за згодою Верховної Ради України Прем'єр-міністра України та припинення його повноважень; призначення за поданням Прем'єр-міністра України членів Кабінету Міністрів України, керівників інших центральних органів виконавчої влади, а також голів місцевих державних адміністрацій та припинення їхніх повноважень на цих посадах; призначення за згодою Верховної Ради України на посаду Генерального прокурора України та звільнення його з посади; утворення та ліквідація за поданням Прем'єр-міністра України міністерств та інших центральних органів виконавчої влади тощо).

Названі групи повноважень нерозривно пов'язані із сутністю посади Президента як глави держави. Тому Президент не може передавати (делегувати) свої повноваження іншим особам або органам.

Для забезпечення виконання своїх повноважень Президент наділяється правом видавати *укази і розпорядження*, які є обов'язковими для

виконання на всій території України. Ці акти мають створюватись на основі Конституції і законів України, їм відповідати, спрямовуватися на виконання їх положень. У свою чергу, укази і розпорядження Президента виступають правовою базою видання органами виконавчої влади їх актів. За юридичними ознаками укази і розпорядження Президента можуть бути нормативними, в яких містяться або правила поведінки загального характеру, розраховані на багаторазове застосування, або індивідуальні, що стосуються конкретних відносин чи осіб і мають одноразовий характер (призначення на посаду, нагородження).

Остання частина ст.106 Конституції України передбачає положення, за яким акти Президента, які видаються в межах його повноважень, передбачених пунктами 3, 4, 5, 8, 10, 14, 15, 17, 18, 21, 22, 23, 24 цієї статті, скріплюються підписами Прем'єр-міністра України і міністра, який безпосередньо відповідальний за акт його виконання. Це забезпечує врахування Президентом реальних можливостей виконавчих структур для втілення в життя прийнятих ним указів.

Президент України виконує свої повноваження до вступу на посаду новообраного Президента України, але Конституція України передбачає підстави **дострокового припинення повноважень** Президента України в разі його відставки, неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я, усунення з поста в порядку імпичменту та смерті.

Імпічмент – особлива процедура обвинувачення вищих посадових осіб держави у вчиненні злочинів та службових правопорушень.

Імпічмент (ст.111 Конституції) є одним із елементів передбаченої Конституцією України системи *гарантій*, мета яких - виключити можливість узурпації всієї повноти влади Президентом України, перетворення його в авторитарного правителя. До них також можна віднести:

1) обмеження терміну повноважень Президента України п'ятирічним строком (ч. 1 ст. 103);

2) його обрання на загальних прямих виборах (ч. 1 ст. 103);

3) заборона мати Президентіві України інший представницький мандат, обіймати посаду в органах державної влади або в об'єднаннях громадян (ч. 4 ст. 103);

3) заборона займати пост Президента України однією й тією ж самою особою більше ніж два строки підряд (ч. 3 ст. 103);

4) можливість визнання Конституційним Судом України актів Президента неконституційними, через що вони втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України відповідного рішення.

При Президентові України функціонує допоміжний орган – *Адміністрація Президента*, завданням якої є надання кваліфікованих порад Президентові України для винесення рішень, підготовки проектів документів, проведення експертних оцінок стану суспільства, аналізу існуючих проблем і надання рекомендацій щодо їх ефективного вирішення.

Для забезпечення успішної діяльності при Президенті України й під його головуванням утворюється *Рада національної безпеки та оборони України* (ст. 107).

Під **національною безпекою і обороною** слід розуміти конкретний напрямок діяльності, пов'язаний з упередженням, виявленням та подоланням того, що деструктивно впливає на стабільне існування країни, її громадян, важливих суспільних і державних інституцій.

Конституція встановлює, що координаційним органом з питань здійснення національної безпеки і оборони є Рада національної безпеки і оборони України.

Основними її завданнями слід вважати визначення життєво важливих національних інтересів і пріоритетів України, виявлення внутрішніх і зовнішніх загроз національній безпеці й обороні України. Розробку стратегії та створення програм забезпечення національної безпеки і оборони України. Координацію діяльності органів виконавчої влади в процесі планування і здійснення заходів по виконанню прийнятих рішень і т. ін. У цілому Рада національної безпеки і оборони України має координаційні і контрольні завдання і функції щодо діяльності органів виконавчої влади у відповідній сфері.

Головою Ради національної безпеки і оборони є Президент України. Він формує персональний склад Ради, керує її роботою, головує на її засіданнях, планує питання, що виносяться на розгляд, вводить своїми указами у дію рішення Ради національної безпеки і оборони України і т.д. Конституцією встановлено, що до складу Ради за посадою входять Прем'єр-міністр України, Міністр оборони України, Голова Служби безпеки України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр закордонних справ. Інших членів Ради призначає Президент України. Організаційною формою діяльності Ради є її засідання, у яких може брати участь Голова Верховної Ради України. Більш детально компетенція та функції Ради визначаються Законом “Про Раду національної безпеки і оборони України” від 5 березня 1998 р.

Контрольні запитання.

1. Дайте визначення поняття “глава держави”.

2. Охарактеризуйте порядок заміщення посади Президента України.
3. Визначте місце і роль Президента України в системі органів державної влади України.
4. Які є представницькі повноваження Президента України?
5. Охарактеризуйте повноваження Президента України щодо формування органів виконавчої влади.
6. Як ви розумієте конституційне положення: “Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України”?
7. Визначте Конституційні гарантії діяльності Президента України.
8. Які контрольні повноваження має Президент України?
9. Охарактеризуйте процедуру усунення з посади Президента України в порядку імпічменту.
10. Які повноваження має Президент України у сфері організації оборони країни?

Рекомендована література до теми
Основна література:

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Закон України „Про вибори Президента України” від 5 березня 1999 р. № 474-XIV в ред. Закону від 18.03.2004 р. № 1630-IV (зі змін.) // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 20-21. – Ст. 291.
3. Закон України “Про Раду національної безпеки і оборони України” від 5 березня 1998 р. № 183/98-ВР (зі змін.) // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 35. – Ст. 237.
4. Закон України “Про Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим” від 2 березня 2000 р. №1524-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 21. – Ст. 158.
5. Указ Президента України “Питання Адміністрації Президента України» від 18 березня 2010 р. № 364/2010 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 21. – С. 9. – Ст. 867.

Навчальна та науково-монографічна література:

1. Конституційне право України: підручник / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко. – 2-ге вид., переробл. – К.: Прав. єдність, 2010. – 432 с.
2. Конституційне право України: Хрестоматія / Упоряд. В.С. Журавський, Ю.М. Тодика. – К.: Ін Юре, 2003.
3. Конституційно-процесуальне право України: навч. посіб. / О.В. Совгіря. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 536 с.

4. Кравченко В.В. Конституційне право України: навч. посібник. Вид. 6-е, виправл. та доповн. – К.: Атіка, 2009. – С. 327-352.
5. Кравченко В.В. Конституційне право України. Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2000. – С. 210-229.
6. Майданник О. О. Конституційне право України: Навчальний посібник. – К.: Алерта, 2011. – 380 с.
7. Фрицький О.Ф. Конституційне право України: підручник. – 3-є вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком-Інтер, 2006. – 512 с.
8. Шляхтун П.П. Конституційне право України: підручник. – 2-ге вид. – К.: Освіта України, 2010. – 525 с.
9. Шляхтун П.П. Конституційне право: словник термінів: довід. вид. – К.: Либідь, 2005. – 568 с.

Додаткова література:

1. Агафонов С. Правовий статус Президента України // Право України. – 2000. – № 9. – С. 24-26.
2. Бисага Ю.М., Белов Д.М. Контрасигнація актів глави держави: український та зарубіжний досвід // Правова держава: Щорічник наук. пр. – 2006. – Вип. 17. – С. 136-140.
3. Головатенко В. Правові акти Президента України: юридична природа, статус, функції // Право України. – 2004. – № 3. – С. 15-19.
4. Зелінська М. Трансформація інституту президентства: ретроспектива // Віче. – 2006. – червень (№ 11-12). – С. 44-45.
5. Кресіна І.О., Коваленко А.А., Балан С.В. Інститут імпідменту: порівняльно-правовий аналіз. – К.: Ін-т Корецького, 2004. – 176 с.
6. Кривенко Л. Конституційні моделі легітимації глави держави і баланс повноважень між інститутами влади // Віче. – 2000. – № 9. – С. 19-36.
7. Крусян А. Президент України: особливості конституційно – правового статусу та тенденції його удосконалення // Юридичний вісник. – 2011. – № 1. – С. 49-57.
8. Михеєнко Р. Виконавча влада і конституційні статуси Президента України та Кабінету Міністрів України // Право України. – 2000. – № 8. – С. 24-28.
9. Серьогіна С.Г. Теоретично-правові та організаційні засади функціонування інституту президентства в Україні: Монографія. – Х.: Кси-лон, 2001. – 276 с.
10. Тодыка Ю.Н., Яворский В.Д. Президент Украины: конституционно-правовой статус: Монография. – Х.: Факт, 1999. – 256 с.
11. Шатіло В. Місце Президента України в системі органів державної влади // Право України. – 2003. – № 5. – С. 24-26.

Тема № 13. Конституційно-правовий статус
Кабінету Міністрів України. (2 год.)

Питання для обговорення:

1. Поняття та функції виконавчої влади. Місце виконавчих органів в системі державної влади.
2. Конституційний статус Кабінету Міністрів України.
3. Основні функції і повноваження Кабінету Міністрів України.
4. Порядок формування Кабінету Міністрів України.
5. Склад та структура Кабінету Міністрів України.

Самостійна робота

Творчо-аналітичне завдання № 1

Порівняйте правовий статус Кабінету Міністрів України, закріплений чинною Конституцією та Ради Міністрів Української РСР за Конституцією УРСР 1978 р. Заповніть відповідну таблицю.

Творчо-аналітичне завдання № 2

Посилаючись на відповідні конституційно-правові норми, опишіть механізм взаємодії:

- а) Кабінету Міністрів та Президента України;
- б) Кабінету Міністрів та Верховної Ради України

Теми рефератів

1. Акти Кабінету Міністрів України.
2. Процедура та правові наслідки “вотуму недовіри”.

Методичні рекомендації

З метою управління економікою всієї країни, реалізації функцій у різних сферах виконавчо-розпорядчої діяльності в державі діє розгалужена і різноманітна система органів виконавчої влади, які утворюються залежно від предмета, сфери діяльності та території, на яку поширюються їх повноваження.

Виконавча влада – це сукупність державних органів і установ, які здійснюють владно-політичні і владно-адміністративні функції.

Вищим органом у системі органів виконавчої влади в Україні є **Кабінет Міністрів України**.

Кабінет Міністрів України є центральним колегіальним органом державної виконавчої влади, який здійснює виконавчу владу безпосередньо та через міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Раду міністрів Автономної Республіки Крим та

місцеві державні адміністрації, спрямовує та координує діяльність цих органів.

Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених Конституцією України. Кабінет Міністрів України у своїй діяльності керується Конституцією України, Законом “Про Кабінет Міністрів України”, іншими законами України, а також указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України.

Кабінет Міністрів України відповідно до Конституції України, Закону “Про Кабінет Міністрів України” затверджує Регламент Кабінету Міністрів України, який визначає порядок проведення засідань КМ України, підготовки та прийняття рішень, інші процедурні питання його діяльності.

До складу Кабінету Міністрів України входять – Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр України, три віце-прем'єр-міністри та міністри України.

Посадовий склад (кількість та перелік посад) новосформованого Кабінету Міністрів України визначається Президентом за поданням Прем'єр-міністра України одночасно з призначенням персонального складу Кабінету Міністрів України у порядку, встановленому статтею 9 Закону “Про Кабінет Міністрів України”. Посади членів Кабінету Міністрів України належать до політичних посад, на які не поширюється трудове законодавство та законодавство про державну службу.

Прем'єр-міністр України призначається на посаду Президентом України. за згодою більше ніж половини від конституційного складу Верховної Ради України. Президент України після прийняття рішення про відставку Кабінету Міністрів України або про припинення повноважень Прем'єр-міністра України вносить до Верховної Ради України *письмове подання* про надання згоди на призначення на посаду Прем'єр-міністра України.

Верховна Рада України розглядає подання Президента України про надання згоди на призначення на посаду Прем'єр-міністра України не пізніше ніж у *п'ятиденний строк* з дня внесення такого подання до Верховної Ради України.

Члени Кабінету Міністрів України призначаються на посаду Президентом України за поданням Прем'єр-міністра України. При формуванні нового складу Кабінету Міністрів України новопризначений Прем'єр-міністр України вносить до Президенту подання про призначення членів Кабінету Міністрів України відповідно до вимог Конституції України та

Закону “Про Кабінет Міністрів”. У цьому поданні пропонується повний посадовий склад Кабінету Міністрів України.

Кабінет Міністрів України складає повноваження перед новообраним Президентом України. Відставка Кабінету Міністрів України настає внаслідок:

- 1) прийняття Верховною Радою України резолюції недовіри Кабінету Міністрів України;
- 2) прийняття Президентом України рішення про відставку Кабінету Міністрів України;
- 3) відставки Прем'єр-міністра України;
- 4) смерті Прем'єр-міністра України (ст. 12 Закону “Про Кабінет Міністрів України”).

Член Кабінету Міністрів України (крім Прем'єр-міністра України) може бути звільнений з посади Президентом України за рішенням Президента України або шляхом прийняття відставки члена Кабінету Міністрів України за поданою ним заявою про відставку.

Найважливішою **функцією Кабінету Міністрів** є систематичний нагляд за виконанням вимог Конституції та законів України, актів Президента України органами виконавчої влади всіх рівнів та прийняття заходів по усуненню їх порушень. Свої повноваження Кабінет Міністрів реалізує, приймаючи постанови і розпорядження з стратегічних та поточних питань управління, а також використовуючи право законодавчої ініціативи (ст. 93 Конституції України) шляхом підготовки законопроектів та подання їх на розгляд Верховної Ради. Активна участь Кабінету Міністрів в законодавчому процесі, обов'язковість його висновків по всіх проектах, що передбачають витрати, які сплачуються за рахунок бюджету, надають можливість уряду здійснювати покладені на нього функції та визначену економічну програму.

До основних завдань Кабінету Міністрів України належать:

- забезпечення державного суверенітету та економічної самостійності України, здійснення внутрішньої та зовнішньої політики держави, виконання Конституції та законів України, актів Президента України;
- вжиття заходів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина, створення сприятливих умов для вільного і всебічного розвитку особистості;
- забезпечення проведення бюджетної, фінансової, цінової, інвестиційної, у тому числі амортизаційної, податкової, структурно-галузевої політики; політики у сферах праці та зайнятості населення, соціального захисту, охорони здоров'я, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування;

- розроблення і виконання загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, культурного розвитку, охорони довкілля, а також розроблення, затвердження і виконання інших державних цільових програм;

- забезпечення розвитку і державної підтримки науково-технічного та інноваційного потенціалу держави;

- забезпечення рівних умов для розвитку всіх форм власності; здійснення управління об'єктами державної власності відповідно до закону;

- здійснення заходів щодо забезпечення обороноздатності та національної безпеки України, громадського порядку, боротьби із злочинністю, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій;

- організація і забезпечення провадження зовнішньоекономічної діяльності, митної справи;

- спрямування та координація роботи міністерств, інших органів виконавчої влади;

- виконання інших функцій, визначених Конституцією та законами України, актами Президента України.

Принципи діяльності Кабінету Міністрів України

- верховенства права,
- законності,
- поділу державної влади,
- безперервності,
- колегіальності,
- солідарної відповідальності,
- відкритості та прозорості.

Програма діяльності Кабінету Міністрів України базується на передвибірній програмі Президента України та подається до Верховної Ради України Прем'єр-міністром України. Вона вважається схваленою, якщо за неї проголосувала більшість від конституційного складу Верховної Ради України. Рішення про схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України приймається у формі постанови Верховної Ради України. Верховна Рада України може надати Кабінету Міністрів України можливість доопрацювати Програму діяльності Кабінету Міністрів України. Повторний розгляд Програми діяльності Кабінету Міністрів України Верховною Радою України проводиться не пізніше ніж на п'ятнадцятий день після прийняття такого рішення.

Основні повноваження Кабінету Міністрів України:

- *у сфері економіки та фінансів:* забезпечує проведення державної економічної політики, здійснює прогнозування та державне регулювання національної економіки; забезпечує розроблення і виконання за-

гальнодержавних програм економічного та соціального розвитку; визначає доцільність розроблення державних цільових програм з урахуванням загальнодержавних пріоритетів та забезпечує їх виконання; здійснює відповідно до закону управління об'єктами державної власності, у тому числі корпоративними правами, тощо;

- *у сферах соціальної політики, охорони здоров'я, освіти, науки, культури, спорту, туризму, охорони навколишнього природного середовища та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій:* забезпечує проведення державної соціальної політики, вживає заходів щодо підвищення реальних доходів населення та забезпечує соціальний захист громадян; сприяє розвитку соціального діалогу, відповідно до закону проводить консультації із всеукраїнськими об'єднаннями профспілок і всеукраїнськими об'єднаннями організацій роботодавців щодо проектів законів, інших нормативно-правових актів з питань розроблення та здійснення державної політики у сфері трудових відносин, оплати праці, охорони праці, соціального захисту; забезпечує підготовку проектів законів щодо державних соціальних стандартів і соціальних гарантій; забезпечує розроблення та виконання державних програм соціальної допомоги;

- *у сферах правової політики, законності,* забезпечення прав і свобод людини та громадянина: забезпечує проведення державної правової політики; здійснює контроль за додержанням законодавства органами виконавчої влади, їх посадовими особами, а також органами місцевого самоврядування з питань виконання ними делегованих повноважень органів виконавчої влади; вживає заходів щодо захисту прав і свобод, гідності, життя і здоров'я людини та громадянина від протиправних посягань, охорони власності та громадського порядку, забезпечення пожежної безпеки, боротьби із злочинністю, протидії корупції; здійснює заходи щодо забезпечення виконання судових рішень органами виконавчої влади та їх керівниками; створює умови для вільного розвитку і функціонування системи юридичних послуг та правової допомоги населенню; забезпечує фінансування видатків на утримання судів у межах, визначених законом про Державний бюджет України;

- *у сфері зовнішньої політики:* забезпечує у межах своїх повноважень зовнішньополітичну діяльність України, розробляє та затверджує державні програми в цій сфері, погоджує програми перебування офіційних закордонних делегацій, до складу яких входять представники Кабінету Міністрів України, та інші пов'язані з цим документи; забезпечує відповідно до закону про міжнародні договори вирішення питань щодо укладення та виконання міжнародних договорів України; приймає рішення про придбання за кордоном у власність України нерухомого

майна (будівництво, реконструкцію об'єктів) для потреб закордонних дипломатичних установ України;

- у сфері національної безпеки та обороноздатності: здійснює заходи щодо охорони та захисту державного кордону України і території України; здійснює заходи щодо зміцнення національної безпеки України, розробляє та затверджує державні програми з цих питань; здійснює заходи щодо забезпечення боездатності Збройних Сил України;

- у сфері вдосконалення державного управління та державної служби: здійснює заходи щодо кадрового забезпечення органів виконавчої влади; розробляє і здійснює заходи, спрямовані на вдосконалення системи органів виконавчої влади з метою підвищення ефективності їх діяльності та оптимізації витрат, пов'язаних з утриманням апарату управління; вживає в межах своїх повноважень заходів щодо заохочення та приймає відповідно до закону рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності посадових осіб, які призначаються на посади та звільняються з посад Кабінетом Міністрів України.

Для здійснення організаційного, експертно-аналітичного, правового, інформаційного та матеріально-технічного забезпечення діяльності Кабінету Міністрів України створюється урядовий апарат, до складу якого, зокрема, входять *Секретаріат Кабінету Міністрів України та тимчасові консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи.*

Контрольні запитання.

1. Визначте місце виконавчої влади в системі органів державної влади.
2. Які нормативно-правові акти визначають конституційно-правовий статус Кабінету Міністрів України?
3. Виконання яких основних завдань покладається на КМ України?
4. На яких принципах ґрунтується діяльність КМ України?
5. Хто входить до складу Кабінету Міністрів України?
6. Охарактеризуйте порядок призначення Прем'єр-міністра України та членів Кабінету Міністрів України.
7. Що входить до компетенції Кабінету Міністрів України?
8. Назвіть підстави дострокового припинення повноважень Уряду України.
9. Що ви знаєте про Програму діяльності Уряду України?

Рекомендована література до теми

Основна література:

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

2. Закон України «Про Кабінет Міністрів України» від 7 жовтня 2010 р. № 2591-VI (в ред. Закону № 3610-VI 7 липня 2011 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 9. – С. 429. – Ст. 58.

Навчальна та науково-монографічна література:

1. Конституційне право України: підручник / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко. – 2-ге вид., переробл. – К.: Прав. єдність, 2010. – 432 с.

2. Конституційне право України: Хрестоматія / Упоряд. В.С. Журавський, Ю.М. Тодика. – К.: Ін Юре, 2003.

3. Конституційно-процесуальне право України: навч. посіб. / О.В. Совгіря. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 536 с.

4. Кравченко В.В. Конституційне право України: навч. посібник. Вид. 6-е, виправл. та доповн. – К.: Атіка, 2009. – С. 353-386.

5. Кравченко В.В. Конституційне право України. Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2000. – С. 230-243.

6. Майданник О. О. Конституційне право України: Навчальний посіб. – К.: Алерта, 2011. – 380 с.

7. Фрицький О.Ф. Конституційне право України: підручник. – 3-є вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком-Інтер, 2006. – 512 с.

8. Шляхтун П.П. Конституційне право України: підручник. – 2-ге вид. – К.: Освіта України, 2010. – 525 с.

9. Шляхтун П.П. Конституційне право: словник термінів: довід. вид. – К.: Либідь, 2005. – 568 с.

Додаткова література:

1. Аверьянов В. Уряд у механізмі поділу влади: недосконалість вітчизняної конституційної моделі // Право України. – 2005. – № 4. – С. 30-34.

2. Авер'янов В. Український уряд у вимірі конституційно-правових вимог // Вибори і демократія. – 2004. – № 2. – С. 58-65.

3. Бульба О. Деякі аспекти реформування моделі поділу влади в Україні // Право України. – 2004. – № 4 – С. 28-30.

4. Дахова І.І. Поняття компетенції Кабінету Міністрів України // Право і безпека. – 2003. – Т. 2. – № 1. – С.16-19.

5. Коваленко А.А. Розвиток виконавчої влади в Україні на сучасному етапі: теорія і практика: Монографія / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – 509 с.

6. Коліушко І. Виконавча влада та проблеми адміністративної реформи в Україні. Монографія. – К.: Факт, 2002. – 260 с. (С.11-57).

7. Михеєнко Р. Виконавча влада і конституційні статуси Президента України та Кабінету Міністрів України // Право України. – 2000. – № 8. – С. 24-28.

8. Органи державної влади України / За ред. В.Ф. Погорілка: Монографія. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2002. – 248 с.

9. Павленко Р. Законодавче регулювання впливу політичних партій на формування і діяльність уряду // Парламент. – 2001. – № 2. – С. 15-25.

Тема № 14. Конституційно-правовий статус органів судової влади в Україні. (4 год.)

Заняття перше (2 год.)

Питання для обговорення

1. Засади судочинства в Україні.
2. Суди загальної юрисдикції в системі органів судової влади. Система судів загальної юрисдикції, порядок їх формування.
3. Функції і повноваження судів загальної юрисдикції.
4. Правовий статус суддів в Україні.

Самостійна робота

Творчо-аналітичне завдання № 1

На підставі чинного законодавства складіть таблицю, в якій вкажіть повноваження всіх ланок системи судів загальної юрисдикції

Творчо-аналітичне завдання № 2

Основаючись на аналізі положень чинної Конституції України, визначте, яким чином судова влада виступає противагою законодавчій і виконавчій владі. Складіть графічну схему.

Теми рефератів

1. Роль Вищої ради юстиції у формуванні суддівського корпусу.
2. Місце судової влади в системі народовладдя.

Методичні рекомендації

Судова влада посідає особливе місце серед трьох складових гілок державної влади. Згідно ст. 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається.

Судова влада реалізується шляхом здійснення правосуддя у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального, а також конституційного судочинства. Судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції.

Судова влада виконує такі **функції**:

1. *Відправлення правосуддя*, під яким розуміють вид державної діяльності, що полягає в розгляді та вирішенні різних соціальних конфліктів, пов'язаних з дійсним або удаваним порушенням норм права. Правосуддя - це основна функція судової влади, тож вона виступає головним об'єктом конституційного регулювання. Це знайшло відображення в назві та змісті розділу VIII Конституції України – «Правосуддя», де визначаються основні конституційні засади організації та функціонування судової влади.

2. *Судовий контроль (нагляд) за законністю та обґрунтованістю застосування засобів процесуального примусу*. Конституція України передбачила судові рішення як єдину підставу застосування органами, що здійснюють слідство, дізнання, оперативно-розшукову діяльність таких засобів процесуального примусу: арешт; утримання під вартою; огляд чи обшук житла, іншого володіння; обмеження таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 29-31).

3. *Тлумачення правових норм*, яке пов'язане з реалізацією повноваження Конституційного Суду України давати офіційне тлумачення Конституції та законів України (п. 2 ч. 1 ст. 150 Конституції України).

4. *Офіційне посвідчення фактів, що мають юридичне значення*, зокрема визнання людини померлою чи безвісти відсутньою, встановлення родинних зв'язків тощо.

5. *Обмеження конституційної та іншої галузевої правосуб'єктності громадян України* - постановлення судом рішення щодо визнання громадянина недієздатним, що призводить до обмеження конституційного права обирати і бути обраним тощо.

Отже, судову систему України складають Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції. Організація, повноваження і порядок діяльності цих судів визначаються спеціальними законами України.

Суди загальної юрисдикції забезпечують захист прав і свобод громадян через розгляд кримінальних, цивільних, адміністративних та інших справ. Систему судів загальної юрисдикції складають:

- місцеві суди;
- апеляційні суди,
- вищі спеціалізовані суди;
- Верховний Суд України.

Система судів загальної юрисдикції будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності. Суди загальної юрисдикції утворюються і ліквідовуються Президентом України за поданням Міні-

стра юстиції України на підставі пропозиції голови відповідного вищого спеціалізованого суду.

Стаття 21 Закону України „Про судоустрій і статус суддів” визначає види і склад **місцевих судів**. Так, *місцевими загальними судами є:*

- районні,
- районні у містах,
- міські,
- міськрайонні.

Новелою чинного законодавства є ліквідація військових судів (з 15 вересня 2010 року).

Місцевими господарськими судами є господарські суди Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя, а місцевими адміністративними судами є окружні адміністративні суди, а також інші суди, передбачені процесуальним законом.

Місцевий суд складається з суддів місцевого суду, з числа яких призначаються голова та заступник голови суду. У місцевому суді, кількість суддів в якому перевищує п'ятнадцять, може бути призначено не більше двох заступників голови суду. Місцевий суд є судом першої інстанції і розглядає справи, віднесені процесуальним законом до його підсудності.

У системі судів загальної юрисдикції діють **апеляційні суди** як суди апеляційної інстанції з розгляду цивільних і кримінальних, господарських, адміністративних справ, справ про адміністративні правопорушення. Апеляційними судами з розгляду цивільних, кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення є:

- апеляційні суди областей,
- апеляційні суди міст Києва та Севастополя,
- Апеляційний суд Автономної Республіки Крим.

Апеляційними судами з розгляду господарських справ, апеляційними судами з розгляду адміністративних справ є відповідно *апеляційні господарські суди та апеляційні адміністративні суди*, які утворюються в апеляційних округах відповідно до указу Президента України.

Вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні **вищі спеціалізовані суди**: Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищий господарський суд України, Вищий адміністративний суд України. Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є **Верховний Суд України**.

Згідно ст. 38 Закону, Верховний Суд України:

1) переглядає справи з підстав неоднакового застосування судами (судом) касаційної інстанції однієї і тієї ж норми матеріального права у

подібних правовідносинах у порядку, передбаченому процесуальним законом;

2) переглядає справи у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом;

3) надає висновок про наявність чи відсутність у діяннях, в яких обвинувачується Президент України, ознак державної зради або іншого злочину; вносить за зверненням Верховної Ради України письмове подання про неможливість виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я;

4) звертається до Конституційного Суду України щодо конституційності законів, інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України.

Верховний Суд України очолює Голова Верховного Суду України, який обирається на посаду строком на п'ять років та звільняється з посади Пленумом Верховного Суду України більшістю голосів від загального складу Пленуму шляхом таємного голосування. Голова Верховного Суду України може бути достроково звільнений з посади з підстав, встановлених законом. Повноваження Голови Верховного Суду України також припиняються достроково внаслідок висловлення йому недовіри Пленумом Верховного Суду України.

До складу Верховного Суду України входять двадцять суддів - по п'ять суддів від кожної спеціалізованої юрисдикції (цивільної, кримінальної, господарської, адміністративної), з числа яких обираються Голова Верховного Суду України та його заступник. Суддею Верховного Суду України може бути особа, яка має стаж роботи на посаді судді не менше п'ятнадцяти років або суддя Конституційного Суду України. У Верховному Суді України діє Пленум Верховного Суду України, склад і порядок діяльності якого визначаються Законом «Про судоустрій та статус суддів».

Правосуддя згідно з Конституцією України (ч. 1 ст. 127) здійснюють професійні судді та, у визначених законом випадках, народні засідателі і присяжні. Судові рішення ухвалюються судами іменем України. Вони є обов'язковими для всіх суб'єктів на всій території України. За їх невиконання встановлено юридичну відповідальність.

На **посаду судді** може бути рекомендований громадянин України, не молодший 25 років, який має вищу юридичну освіту і стаж роботи у галузі права не менш як три роки, проживає в Україні не менш як десять років та володіє державною мовою. Перше призначення на посаду професійного судді строком на п'ять років здійснюється Президентом

України на підставі подання Вищої ради юстиції. Усі інші судді обираються *безстроково* Верховною Радою України на підставі рекомендації Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (постійно діючого органу у системі судоустрою України) за умови відсутності визначених законом обставин, що перешкоджають цьому. Професійним суддям забороняється належати до політичних партій, професійних спілок, брати участь в будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої.

Конституцією та законами України гарантується незалежність і недоторканність суддів. *Незалежність суддів* означає, що вони підкоряються тільки законам і що будь-який вплив на суддів заборонений. *Недоторканність суддів* поширюється на листування, засоби зв'язку, документи, службові та приватні приміщення. Гарантії незалежності й недоторканності суддів виявляються також у тому, що вони обіймають свої посади безстроково, крім суддів Конституційного Суду України та суддів, призначених на посаду судді вперше.

Конституція України також встановлює, що за неповагу до суду і судді винні особи притягуються до юридичної відповідальності. Необхідно звернути увагу на те, що відповідно до ч. 1 ст. 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суддя не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до винесення обвинувального вироку судом. Верховна Рада України зупиняє повноваження судді та дає згоду на його затримання чи арешт у випадках, передбачених законом.

Судочинство в Україні провадиться суддею одноособово, колегією суддів чи судом присяжних. Основними його засадами є: законність; рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; забезпечення доведеності вини; змагальність сторін і свобода в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їхньої переконливості; підтримання державного обвинувачення в суді прокурором; забезпечення обвинуваченому права на захист, гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішень суду, крім випадків, установлених законом; обов'язковість рішень суду.

Згідно з Конституцією України в державі діє **Вища рада юстиції**. Вона складається з 20 членів. Верховна Рада України, Президент України, з'їзд суддів України, з'їзд адвокатів України, з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ признача-

ють до Вищої ради юстиції по три члени, а Всеукраїнська конференція працівників прокуратури – двох.

За посадою до складу Вищої ради юстиції входять Голова Верховного Суду України, Міністр юстиції України, Генеральний прокурор України. Строк повноважень членів Вищої ради юстиції, крім тих, хто входить до її складу за посадою, становить шість років.

Вища рада юстиції має наступні повноваження:

1) вносить подання Президентові України про призначення суддів на посади або про звільнення їх з посад; за поданням відповідної ради суддів призначає суддів на посади голови суду, заступника голови суду та звільняє їх з цих посад;

2) розглядає справи та ухвалює рішення стосовно порушення суддями і прокурорами вимог щодо несумісності;

3) здійснює дисциплінарне провадження стосовно суддів Верховного Суду України і суддів вищих спеціалізованих судів;

4) розглядає скарги на рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів апеляційних і місцевих судів, а також прокурорів.

Контрольні запитання.

1. Сформулюйте поняття судової системи.
2. Назвіть складові елементи судової системи України.
3. Охарактеризуйте конституційні принципи здійснення правосуддя, закріплені Конституцією України 1996 р.
4. Визначте порядок формування судових органів в Україні.
5. Які організаційно-правові та матеріальні гарантії незалежності суддів Ви знаєте?
6. Що таке судова інстанція?
7. Назвіть функції Верховного Суду України.
8. Які вимоги до суддів висуває конституційне законодавство України і в чому полягає їхнє призначення?
9. Які повноваження має Вища рада юстиції?

Заняття друге (2 год.)

Питання для обговорення:

1. Місце конституційного суду в системі органів державної влади.
2. Склад Конституційного Суду України та принципи його діяльності.
3. Функції і повноваження Конституційного Суду України.
4. Акти Конституційного Суду України.

Самостійна робота

Творчо-аналітичне завдання № 1

Складіть порівняльну таблицю, в якій:

А) вкажіть функції Верховного Суду України та Конституційного Суду України;

Б) порядок призначення (обрання) суддів Конституційного та Верховного Судів України.

Творчо-аналітичне завдання № 2

Гр. Тимчук В.В. звернувся до Конституційного Суду України зі скаргою на вирок Харківського обласного суду відносно свого сина Тимчука О. В. про неправильне його засудження. Чи входить розгляд подібних справ до компетенції Конституційного Суду України? Обґрунтуйте висновок.

Теми рефератів

1. Тлумачення конституційних норм як вид правової діяльності.
2. Роль Конституційного Суду України у процедурі внесення змін до Конституції України.

Методичні рекомендації

При вивченні цієї теми необхідно звернути увагу на те, що створення Конституційного Суду зумовлене передусім потребою у надійному захисті принципів правової держави. Складовою частиною такої діяльності є здійснення контролю за відповідністю законів та інших нормативно-правових актів Конституції, тлумачення окремих її положень. Інститут конституційного контролю є гарантом додержання конституційної законності, забезпечення найвищої юридичної сили конституційних приписів.

Згідно зі ст. 147 Конституції **Конституційний Суд України** є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні, який вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України.

Повноваження, порядок створення і діяльності Конституційного Суду України регламентується Конституцією України (розділ XII), Законом «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 р., Регламентом Конституційного Суду України.

Конституційний Суд є незалежним від законодавчої, виконавчої та судової влади і, як конституційний орган держави, не входить до системи судів України загальної юрисдикції. *Специфіка його діяльності*

полягає в тому, що він не здійснює правосуддя в повному розумінні цього слова, оскільки вирішує лише питання про відповідність (конституційність) законів та інших правових актів Конституції України.

До складу Конституційного Суду України входять 18 суддів, які представляють три гілки влади: законодавчу, виконавчу і судову. Особливістю порядку формування суддівського корпусу є призначення до його складу суддів Верховною Радою України, Президентом України і з'їздом суддів України. В Україні кожний із зазначених суб'єктів призначає (обирає) по шість суддів Конституційного Суду терміном на дев'ять років, без права бути призначеними повторно. Обмеження терміну призначення, а також неприпустимість призначення на цю посаду повторно зумовлюються значними владними повноваженнями, якими наділений Конституційний Суд.

Верховна Рада України призначає суддів таємним голосуванням за пропозицією Голови Верховної Ради, або пропозицією не менш як 1/4 народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України, з поданням висновків щодо кожної кандидатури відповідного парламентського комітету. Призначеними на посади суддів Конституційного Суду України вважаються кандидати, які набрали найбільшу кількість голосів депутатів, але більше половини голосів депутатів від конституційного складу Верховної Ради України. Якщо кілька кандидатів набрали однакову кількість голосів і після їх призначення було б перевищено необхідне для призначення число суддів, щодо цих кандидатів проводиться повторне голосування.

Президент України, призначаючи суддів, проводить з цього питання консультації з Прем'єр-міністром та міністром юстиції України і видає указ про їх призначення, скріплений підписом Прем'єр-міністра та міністра юстиції.

З'їзд суддів за пропозицією делегатів відкритим голосуванням визначає кандидатури на посади суддів для включення їх у бюлетені для таємного голосування. Призначеним на посаду судді КС України вважається кандидат, який у результаті таємного голосування одержав більшість голосів від числа обраних делегатів з'їзду суддів України.

Суддею КСУ може бути громадянин України, який на день призначення досяг 40-річного віку, має вищу юридичну освіту і стаж роботи за фахом не менш як 10 років, проживає в Україні протягом останніх 20 років і володіє державною мовою. Суддя КСУ призначається на дев'ять років без права бути призначеним на повторний строк. На свою посаду суддя офіційно вступає з дня складення ним присяги судді Конституційного Суду України. Голова КСУ обирається на спеціальному плена-

рному засідання КСУ зі складу суддів КСУ таємним голосуванням на трирічний строк.

Закон передбачає гарантії незалежності та недоторканності суддів, підстави щодо звільнення з посади та вимоги щодо не-сумісництва суддів. При виконанні своїх повноважень судді Конституційного Суду:

- є незалежними і підкоряються тільки Конституції України;
- їм гарантується особиста недоторканність, яка полягає в тому, що суддя не може бути затриманий та заарештований без згоди Верховної Ради України до винесення вироку суду;
- вони не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання в Конституційному Суді України і в його комісіях, за винятком відповідальності за образу або наклеп при розгляді справ, прийнятті рішень і винесенні висновків Конституційним Судом України.

Важливою гарантією їх незалежності є те, що судді не можуть перебувати в політичних партіях та профспілках, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої.

Згідно ст. 126 Конституції України, *суддя звільняється з посади органом, який його обрав або призначив, у разі:*

- закінчення терміну, на який його обрано чи призначено;
- досягнення суддею 65 років;
- неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я;
- внаслідок порушення суддею вимог щодо несумісності (частина друга ст. 16 закону);
- порушення суддею присяги;
- набрання законної сили обвинувальним вироком щодо цього;
- припинення ним українського громадянства;
- визнання його безвісно відсутнім;
- подання суддею заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням. Повноваження судді припиняються також у разі його смерті.

Порядок організації і діяльності Конституційного Суду України, процедура розгляду ним справ визначається Законом «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 р. із наступними змінами.

Принципи діяльності Конституційного Суду України:

- верховенства права – при прийнятті рішення Конституційний Суд України керується нормами Конституції України, яка закріплює ідеї справедливості;

- незалежності – Конституційний Суд України незалежно приймає рішення з питань своєї компетенції. У його діяльність ніхто не має права втручатися, нав'язувати йому свою точку зору. Судді при здійсненні своїх повноважень підкоряються тільки Конституції України та Закону «Про Конституційний Суд України»;

- колегіальності – згідно зі ст. 4 Закону «Про Конституційний Суд України» розгляд справ і прийняття рішень здійснюється Судом колегіально;

- гласності – справи Конституційний Суд України розглядає на своїх засіданнях відкрито. У судовому засіданні можуть брати участь Президент України, народні депутати України, Генеральний прокурор України та інші посадові особи. Закриті засідання можливі тільки у випадках, передбачених законом. Рішення у будь-якому випадку ухвалюються публічно;

- повноти і всебічності розгляду справ та обґрунтування прийнятих ним рішень – акти Конституційного Суду України приймаються відкритим голосуванням.

Повноваження Конституційного Суду України можна поділити на такі різновиди:

- повноваження, пов'язані з вирішенням питань про відповідність Конституції законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Право на таке звернення до Конституційного Суду мають: Президент України, не менш як 45 народних депутатів України, Верховний Суд України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховна Рада Автономної Республіки Крим;

- повноваження, пов'язані з офіційним тлумаченням Конституції України та законів України. Мета такого тлумачення полягає в необхідності єдиного розуміння і застосування Конституції та законів. Тлумачення Конституційного Суду України є офіційним і обов'язковим для всіх суб'єктів правовідносин;

- повноваження, пов'язані з розглядом справ про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість. Звертатись із запитом до Конституційного Суду мають право Президент України та Кабінет Міністрів України;

- повноваження, пов'язані з винесенням висновків щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту;

- повноваження, пов'язані з вирішенням спорів про компетенцію – сюди відносять спори про компетенцію між парламентом і Президентом, парламентом і урядом, вищими державними органами України і Автономної Республіки Крим та ін.;

- повноваження, що здійснюються з питань скарг на порушення конституційних прав і свобод громадян. Таким правом звернення до Конституційного Суду користується Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

Формами звернення до Конституційного Суду України є конституційне подання та конституційне звернення.

Конституційне подання – це письмове клопотання до Конституційного Суду про визнання правового акта або окремих його положень неконституційними, про визнання конституційності міжнародного договору або про необхідність тлумачення Конституції України та законів України.

Конституційним поданням визнається також звернення парламенту України про надання висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту. *Суб'єктами такого подання* згідно з законом є Президент України, не менш як 45 народних депутатів, Верховний Суд України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховна Рада Автономної Республіки Крим. Цей перелік є вичерпним і не підлягає розширеному тлумаченню.

Конституційне звернення – це клопотання до Конституційного Суду України про необхідність офіційного тлумачення Конституції та законів України з метою забезпечення реалізації або захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина, а також прав юридичних осіб.

Конституційне звернення також подається у письмовій формі і *правом такого звернення* користуються зазначені в п. 1 ст. 150 Конституції суб'єкти, а також громадяни України, іноземці, особи без громадянства та юридичні особи.

Конституційний Суд України з питань, передбачених у ст. 150 Конституції України ухвалює рішення, які є обов'язковими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені. Невиконання рішень Конституційного Суду зумовлює настання відповідальності згідно з чинним законодавством. *Акти або їх окремі положення,*

що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність.

Контрольні запитання.

1. Охарактеризуйте роль конституційної юстиції в забезпеченні принципів правової держави.
2. Що слід розуміти під поняттями “конституційний нагляд” та “конституційний контроль”?
3. Які принципи визначають діяльність Конституційного Суду?
4. Яким вимогам має відповідати кандидат на посаду судді Конституційного Суду?
5. Опишіть порядок формування Конституційного Суду.
6. Визначте компетенцію Конституційного Суду України.
7. Визначте коло суб’єктів звернення до Конституційного Суду.
8. Охарактеризуйте форми та стадії конституційного провадження.

Рекомендована література до теми

Основна література:

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. № 2453-VI (зі змін.) // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41-42, № 43. – Ст. 529.
3. Закон України „Про Конституційний Суд України” від 16 жовтня 1996 р. № 422/96-ВР (зі змін.) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 49. – Ст. 272.
4. Закон України "Про Вищу раду юстиції" від 15 січня 1998 р. (в ред. від 3 серпня 2010 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1998. - № 25. – Ст. 146.

Навчальна та науково-монографічна література:

1. Конституційне право України: підручник / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко. – 2-ге вид., переробл. – К.: Прав. єдність, 2010. – 432 с.
2. Конституційне право України: Хрестоматія / Упоряд. В.С. Журавський, Ю.М. Тодика. – К.: Ін Юре, 2003.
3. Конституційно-процесуальне право України: навч. посіб. / О.В. Совгіря. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 536 с.
4. Кравченко В.В. Конституційне право України: навч. посібник. Вид. 6-е, виправл. та доповн. – К.: Атіка, 2009. – С. 387-401.

5. Кравченко В.В. Конституційне право України. Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2000. – С. 244-255.

6. Майданник О. О. Конституційне право України: Навчальний посібник. – К.: Алерта, 2011. – 380 с.

7. Фрицький О.Ф. Конституційне право України: підручник. – 3-є вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком-Інтер, 2006. – 512 с.

8. Шляхтун П.П. Конституційне право України: підручник. – 2-ге вид. – К.: Освіта України, 2010. – 525 с.

9. Шляхтун П.П. Конституційне право: словник термінів: довід. вид. – К.: Либідь, 2005. – 568 с.

Додаткова література:

1. Бондаренко Н. О. Проблемні питання конституційної юстиції в Україні // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 107–113 [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11bnojvu.pdf>

2. Власов Ю.Л. Проблеми реалізації конституційного принципу верховенства права // Правова держава: Щорічник наук. пр. – 2006. – Вип. 17. – С. 81-86.

3. Грицаєнко Л. Деякі аспекти судово-правової реформи в Україні: реальність та перспективи // Право України. – 2004. – № 5. – С. 33-38.

4. Іващенко В.І. Правосуддя в системі розподілу державної ладі // Південноукраїнський правничий часопис. – 2010. – № 2. – С.14-15.

5. Назаров І. Судова реформа як частина правової реформи в Україні // Вісник Вищої ради юстиції. – 2011. – №1 (5). – С. 63-76. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Vvryu/2011_1/DOC/11nivlru.pdf

6. Обрусна С.Ю. Судова реформа в Україні: теоретико-методологічний аспект // Держава та регіони. Сер. Право. – 2010. – Вип. 4. – С. 12-20.

7. Паламарчук О.С. Розвиток судової влади в Україні (теоретико-правові аспекти дослідження) // Держава і право. Юрид. і політ. науки: Зб. наук. пр. – 2007. – Вип. 35. – С. 76-81.

8. Провізіон Т.О. Конституційна юстиція в Україні: до визначення змісту поняття // Держава і право: зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К., 2010. – Вип. 47. – С. 198-204.

9. Савенко М. Конституційний Суд і омбудсмен у державному механізмі захисту прав та свобод людини і громадянина // Вісник Конституційного Суду України. – 2000. – № 1. – С. 68-84.

10. Свіркін Д.О. Державна реформа судової влади в Україні // Держава та регіони. Сер. Право. – 2010. – Вип. 2. – С. 179-184.

11. Селиванов А., Стрижак А. Вопросы теории конституционного правосудия в Украине. Актуальные вопросы современного развития конституционного правосудия. – К.: Логос, 2010. – 269 с.

12. Ткачук П. Конституційний Суд України: теоретико-правові питання діяльності // Вісник КСУ. – 2006. – № 4. – С. 23-38.

13. Чуприна Ю.Ю. Судова влада України: історичні особливості становлення та розвитку // Держава та регіони. Сер. Держ. упр. – 2010. – Вип. 4. – С. 28-32.

14. Шемшученко Ю., Мурашин Г. Конституційний Суд як орган конституційної юрисдикції // Вісник КСУ. – 2006. – № 4. – С. 3-11.

Тема № 15. Конституційний статус прокуратури в Україні. (2 год.)

Питання для обговорення:

1. Конституційні основи діяльності контрольно-наглядових органів, їх відповідність міжнародним стандартам.
2. Прокуратура, її завдання, функції та структура.
3. Порядок діяльності та акти органів прокуратури.
4. Конституційний статус Генерального прокурора України.

Самостійна робота

Творчо-аналітичне завдання № 1

Дайте порівняльну характеристику юридичних властивостей загально - наглядових та процесуальних актів органів прокуратури. Заповніть відповідну таблицю.

Творчо-аналітичне завдання № 2

Складіть схему «Система органів прокуратури України».

Теми рефератів

1. Проблеми здійснення громадського контролю над діяльністю прокуратури в Україні.
2. Діяльність органів прокуратури у сфері забезпечення прав та свобод людини і громадянина в Україні.

Методичні рекомендації

При підготовці до семінарського заняття необхідно передусім звернути увагу на те, що у державному механізмі прокуратура виступає як самостійна державно-правова інституція, яка при реалізації своєї компетенції тісно взаємодіє з усіма гілками влади, проте не підпорядковується ні виконавчій, ні судовій владі. Її діяльність є елементом системи стримувань і противаг між гілками влади, які формуються та утверджуються в державі після прийняття нової Конституції.

Прокуратура України – централізований орган державної влади, що діє в системі правоохоронних органів держави та забезпечує захист від неправомірних посягань на суспільний і державний лад, права й свободи людини, а також основи демократичного устрою.

Відповідно до ст. 121 Конституції України на прокуратуру покладено наступні функції:

- підтримання державного обвинувачення в суді;
- представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом;
- нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство;
- нагляд за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, а також під час застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

Правоохоронна діяльність прокуратури спрямована на утвердження та забезпечення прав і свобод людини. Сьогодні дієвий механізм органів прокуратури є одним з важливих чинників законності та правопорядку, сприяє реалізації принципу верховенства права.

Правовою основою організації і діяльності органів прокуратури є Конституція, Закон України «Про прокуратуру», кримінально-процесуальне, цивільно-процесуальне, адміністративне, кримінально-виконавче, господарсько-процесуальне законодавство та інші закони України, а також визнані Україною відповідні міжнародні договори й угоди.

У Законі України «Про прокуратуру» закріплено наступні принципи організації та діяльності прокуратури:

- становлять єдину централізовану систему, яку очолює Генеральний прокурор України, з підпорядкуванням прокурорів нижчого рівня вищому;
- здійснюють свої повноваження на основі додержання Конституції України та чинних на території нашої держави законів, незалежно від будь-яких органів державної влади, посадових осіб, а також рішень громадських об'єднань чи їх органів;
- захищають у межах своєї компетенції права й свободи громадян на засадах їх рівності перед законом, незалежно від національного чи соціального походження, мови, освіти, ставлення до релігії, політичних переконань, службового чи майнового стану та інших ознак;

- вживають заходів щодо усунення порушень закону, від кого б вони не виходили, поновлення порушених прав і притягнення в установленому законом порядку до відповідальності осіб, які допустили ці порушення;

- діють гласно, інформують державні органи влади, громадськість про стан законності та заходи щодо її зміцнення.

Для ефективного виконання прокуратурою правозахисної ролі законодавством передбачено гарантії незалежності та повноваження, що значно відрізняють її від інших правоохоронних органів. Серед таких гарантії слід виділити наступні:

1) втручання органів державної влади, посадових осіб, засобів масової інформації, громадсько-політичних організацій та їх представників у діяльність прокуратури з нагляду за додержанням законів або з розслідування діянь, що містять ознаки злочину, заборонено.

2) вплив у будь-якій формі на працівника прокуратури з метою перешкодити виконанню ним службових обов'язків або добитися прийняття неправомірного рішення тягне за собою відповідальність, передбачену законом.

3) звернення представників влади, інших посадових осіб до прокурора з приводу конкретних справ і матеріалів, що перебувають у провадженні прокуратури, не можуть містити будь-яких вказівок або вимог щодо результатів їх вирішення.

Систему прокуратури України становлять:

- Генеральна прокуратура України;
- прокуратури Автономної Республіки Крим, міст Києва й Севастополя (на правах обласних);
- міські, районні, міжрайонні, інші прирівняні до них прокуратури;
- військові прокуратури регіонів, військова прокуратура Військово-Морських Сил України (на правах обласних), військові прокуратури гарнізонів (на правах міських).

Генеральна прокуратура України є центральним органом системи прокуратури. Її очолює Генеральний прокурор України, який керує діяльністю всіх прокуратур і підпорядкованих закладів та забезпечує виконання завдань, покладених Конституцією й Законом України «Про прокуратуру».

Відповідно до Конституції України Генерального прокурора призначає на посаду та звільняє з неї Президент України за згодою Верховної Ради України. Генеральний прокурор України не менш як один раз на рік інформує Верховну Раду України про стан законності у країні. Верховна Рада може висловити недовіру Генеральному прокуророві,

наслідком чого є його відставка.

Генерального прокурора звільняють з посади також у разі:

- закінчення строку, на який його призначено;
- неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я;
- порушення вимог щодо несумісності;
- набрання законної сили обвинувального вироку щодо нього;
- припинення його громадянства;
- подання заяви про звільнення з посади за власним бажанням.

Генеральний прокурор України звільняється з посади також з інших підстав (ст. 2 Закону «Про прокуратуру»).

Строк повноважень Генерального прокурора та підпорядкованих йому прокурорів - п'ять років. Структуру Генеральної прокуратури України та Положення про її структурні підрозділи затверджує Генеральний прокурор України.

У Генеральній прокуратурі України, прокуратурі Автономної Республіки Крим, прокуратурах областей, міст Києва й Севастополя та прирівняних до них прокуратурах утворюють колегії. *Колегію Генеральної прокуратури* України утворюють у складі Генерального прокурора, його першого заступника, заступників прокурора, прокурора Автономної Республіки Крим, інших керівних працівників органів прокуратури. Персональний склад колегії Генеральної прокуратури України затверджують Генеральним прокурором. Колегії прокуратур є дорадчими органами і розглядають найбільш важливі питання, що стосуються додержання законності, стану правопорядку, діяльності органів прокуратури, виконання наказів Генерального прокурора України, кадрові питання, заслуховують звіти підпорядкованих прокурорів, начальників структурних підрозділів та інших працівників прокуратури.

Визначені законом повноваження прокуратури реалізують у формі *актів прокурорського реагування*. Протест прокурора — один із основних правових засобів реагування прокурора на виявлені порушення закону, в якому міститься вимога про усунення порушення, приведення акта відповідно до чинного законодавства або його відміну.

Письмовий припис про усунення порушень закону вносить прокурор, його заступник органу чи посадовій особі, які допустили порушення, або вищому в порядку підпорядкованості органу, посадовій особі, які правомочні усунути; порушення. Його вносять у разі, коли порушення закону має очевидний характер і може завдати суттєвої шкоди інтересам держави, підприємства, установи та організації, а також громадянам, якщо не буде негайно усунуто.

Подання прокурора є актом прокурорського реагування, спрямованим на усунення порушень закону, причин цих порушень і умов, що їм

сприяють. Право внесення подання належить прокуророві та його заступникові. *Подання ґрунтується на матеріалах прокурорської перевірки, а підставою для його внесення є виявлені факти порушень і, як правило, стосуються групи таких порушень.*

Постанову про дисциплінарне провадження, провадження про адміністративне правопорушення або про порушення кримінальної справи виносить прокурор щодо посадової особи або громадянина в разі порушення ними закону.

Вимога прокурора про надання йому документів і матеріалів, довідок та інформації, а також про проведення перевірок і ревізій є одним із актів прокурорського реагування. Посадові особи та громадяни повинні з'являтися за викликом прокурора і давати пояснення щодо обставин, які з'ясовує прокурорська перевірка.

Досить схожим з вимогою прокурора є такий акт прокурорського реагування, як вказівка прокурора органам, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство. Вона є обов'язковою до виконання, дають її у випадках, передбачених кримінально - процесуальним законодавством, а саме: про розслідування злочинів, про обрання, зміну, скасування запобіжного заходу, кваліфікацію злочину, проведення окремих слідчих дій і розшук осіб, які вчинили злочин.

Акти прокуратури повинні бути законними, обґрунтованими, мотивованими, юридично грамотними, повинні містити правову аргументацію та пояснювати порядок їх оскарження.

Контрольні запитання.

1. Які функції здійснюють органи прокуратури?
2. Визначте принципи організації та діяльності органів прокуратури України.
3. Назвіть правові засоби прокурорської діяльності.
4. Назвіть та охарактеризуйте види актів прокурорського регулювання.
5. Які прокуратури відносяться до спеціалізованих?
6. Які вимоги висуваються до кандидата на посаду прокурора?
7. Визначте роль прокуратури в кримінальному, цивільному та господарському судочинстві.

Рекомендована література до теми

Основна література:

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Закон України “Про прокуратуру” від 5.11.1991 р. № 1789-XII (зі змін.) // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 53. – Ст. 793.

Навчальна та науково-монографічна література:

1. Конституційне право України: підручник / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко. – 2-ге вид., переробл. – К.: Прав. єдність, 2010. – 432 с.
2. Конституційне право України: Хрестоматія / Упоряд. В.С. Журавський, Ю.М. Тодика. – К.: Ін Юре, 2003.
3. Конституційно-процесуальне право України: навч. посіб. / О.В. Совгіря. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 536 с.
4. Кравченко В.В. Конституційне право України: навч. посібник. Вид. 6-е, виправл. та доповн. – К.: Атіка, 2009. – С. 402-410.
5. Кравченко В.В. Конституційне право України. Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2000. – С. 256-258.
6. Майданник О. О. Конституційне право України: Навч. посіб. – К.: Алерта, 2011. – 380 с.
7. Фрицький О.Ф. Конституційне право України: підручник. – 3-є вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком-Інтер, 2006. – 512 с.
8. Шляхтун П.П. Конституційне право України: підручник. – 2-ге вид. – К.: Освіта України, 2010. – 525 с.
9. Шляхтун П.П. Конституційне право: словник термінів: довід. вид. – К.: Либідь, 2005. – 568 с.

Додаткова література:

1. Бринцев В.Д. Конституційні межі законодавчого унормування функції нагляду прокуратури в Україні // Право України. – 2009. – № 2. – С. 139-143.
2. Ворсинов Г.Т. Проблеми розвитку прокуратури в умовах становлення демократичної правової держави // Вісник Академії правових наук України. – Харків. – 1996. – № 5. – С. 29-35.
3. Давиденко Л.М. Місце прокуратури у системі державної влади в Україні // Вісник Академії прав. наук України. – 1995. – № 3. – С. 65-71.
4. Кизименко К.О. Виникнення та основні етапи розвитку законодавства про прокуратуру в Україні // Держава і право. Юрид. і політ. науки: Зб. наук. пр. – 2006. – № 34. – С. 210-217.

5. Миколенко В. А. Роль органів прокуратури в реалізації функцій держави в сучасних умовах державотворення в Україні: сучасний стан та шляхи вдосконалення // Вісник Харківського національного університету внутр. справ – 2011. – № 2 (53). - [Електр. ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKhnuvs/2011_53/53/8.pdf

6. Миколенко В. А. Місце прокуратури у системі влади в Україні // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 613-617 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11mvavvu.pdf>

7. Назаров І. Прокуратура України на шляху до європейських стандартів // Право України. – 2007. – № 2. – С. 85-88.

8. Рудейчук В. Про прокурорську владу, місце і роль прокуратури в правовій державі // Право України. – 1996. – № 5. – С. 43-48.

9. Руденко В.Ю. Місце та роль прокуратури в системі державних інститутів, що захищають права і свободи людини і громадина // Держава і право: зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К., 2010. – Вип. 48. – С. 195-199.

10. Ярмиш А.Н. Місце та роль прокуратури в системі державної влади // Вісник Харк. нац. ун. внутр. справ. – 2003. – № 21. – Ч. 2. – С. 14-19.

Тема № 16. Територіальний устрій України. (2 год.)

Питання для обговорення

1. Поняття і значення територіального устрою України.
2. Сутність конституційних принципів територіальної організації України
3. Основні засади територіального устрою України.
4. Види адміністративно-територіальних одиниць в Україні.
5. Порядок вирішення питань щодо зміни територіального устрою України.

Самостійна робота

Творчо-аналітичне завдання № 1

З початком політико-правових перетворень в Україні після відновлення державної незалежності в серпні 1991 року реальністю стала необхідність проведення адміністративно-територіальної реформи в Україні.

Якими, як на Вашу думку, є основні причини необхідності проведення цієї реформи? Яким Вам бачиться майбутній адміністративно-територіальний поділ України? Обґрунтуйте свою відповідь.

Творчо-аналітичне завдання № 2

Чим відрізняється місто від району за своїм правовим статусом? Складіть відповідну порівняльну таблицю.

Теми рефератів

- 1.Правова природа та принципи унітарної держави.
- 2.Державна цілісність України та її правова регламентація.

Методичні рекомендації

Під час вивчення цієї теми слід з'ясувати поняття та основні засади адміністративно-територіального устрою нашої держави, види адміністративно-територіальних одиниць, порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою країни.

Для належної організації держави й управління її територією важливе значення має форма державного устрою країни. Слід розрізняти поняття «державний устрій» і «адміністративно-територіальний устрій».

Під **державним устроєм** розуміють політико-територіальну організацію держави, характер взаємовідносин держави в цілому та її складових.

Відповідно до ст. 2 Конституції Україна за формою державного устрою є унітарною державою. Це означає, що Україна – єдина централізована держава, територія якої поділяється на адміністративно-територіальні одиниці. Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою. Особливість державного устрою України в тому, що до її складу як невід'ємна складова входить адміністративна автономія – Автономна Республіка Крим.

Важливим елементом державної організації є адміністративно-територіальний устрій держави (розд. IX Конституції України).

Конституцією України визначено такі основні засади територіального устрою нашої держави:

- єдність та цілісність державної території;
- поєднання централізації та децентралізації у здійсненні державної влади, що означає розподіл компетенції між вищими органами державної влади та органами місцевого самоврядування;
- збалансованість соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, культурних та інших особливостей.

Адміністративно-територіальний устрій України – це обумовлена географічними, історичними, економічними, етнічними, соціальними, культурними та іншими чинниками внутрішня територіальна організація держави з поділом її на адміністративно-територіальні одиниці.

Слід зазначити, що адміністративно-територіальний устрій відіграє важливу роль у державі:

1) з урахуванням його особливостей побудована система державних органів і місцевого самоврядування;

2) він сприяє ефективному управлінню економікою і соціально-культурним будівництвом на певній території та забезпеченню збалансованості соціально-економічного розвитку областей;

3) дає змогу враховувати побажання населення в розв'язанні питань територіального поділу та здійснення управління на місцях.

У ст. 133 Конституції України визначено, що систему адміністративно-територіального устрою України складають: Автономна Республіка Крим, 24 області, райони, міста, райони в містах, селища і села. Міста Київ та Севастополь мають спеціальний статус, який визначається законами України. Ці територіальні одиниці розрізняються за такими основними критеріями:

1) **за географічними ознаками:** регіони (АРК, області, райони, міста-регіони Київ та Севастополь) та населені пункти (міста, селища, села);

2) за своїм **статусом:** адміністративно-територіальні одиниці (області, райони), самоврядні територіальні одиниці (міста, селища, села). Крім того, АРК має особливий статус територіальної автономії, а райони в містах характеризуються ознаками як адміністративно-територіальних, так і самоврядних одиниць);

3) **за місцем у системі адміністративно-територіального устрою** України: територіальні одиниці первинного рівня (міста без районного поділу, райони у містах, селища, села), середнього рівня (райони, міста з районним поділом) та вищого рівня (Автономна Республіка Крим, області, міста Київ та Севастополь).

Розгляд питань, пов'язаних з адміністративно-територіальним устроєм в Україні, віднесено до компетенції Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування і визначається Конституцією України.

Як відмічають вітчизняні дослідники, сьогодні існуючий адміністративно-територіальний устрій не відповідає Конституції України, не враховує повною мірою інтереси місцевого самоврядування, яке розглядається як складова державного управління з підпорядкуванням по вертикалі органам влади вищого рівня. Саме тому в Україні активно обговорюються питання, пов'язані з перспективами та напрямками реформування існуючої системи адміністративно-територіального устрою. Метою такого реформування є поліпшення стандартів життя, наближення надання певних послуг населенню, сприяння розвитку місцевого самоврядування.

Контрольні запитання.

1. Сформулюйте сутність понять “держаний устрій” та “адміністративно-територіальний устрій”.
2. Перерахуйте форми державного устрою та назвіть їхні юридичні ознаки.
3. Чи існує відмінність між поняттями "державна територія", "етнографічна" (національна) територія та "територія історичного розселення"? Чи можна говорити про ці явища як про конституційно-правові категорії?
4. Назвіть і охарактеризуйте конституційні принципи державно-територіальної організації України.
5. Яким є адміністративно-територіальний поділ України? Назвіть види адміністративно-територіальних одиниць в Україні.
6. Що таке автономія? Які види автономії Ви знаєте?
7. Чому столиця нашої держави має особливий правовий статус?
8. Які чинники впливають на територіальний устрій держави?

Рекомендована література до теми

Основна література:

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 31. – Ст. 429.
3. Закон України “Про столицю України – місто-герой Київ” від 15 січня 1999 р. №401-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 11. – Ст. 79.
4. Закон України “Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим” від 23 грудня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 5-6. – Ст. 43.
5. Конституція Автономної Республіки Крим від 21 жовтня 1998 р., затв. Законом України від 23 грудня 1998 р. №350-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 5-6. – Ст. 43.

Навчальна та науково-монографічна література:

1. Конституційне право України: підручник / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко. – 2-ге вид., переробл. – К.: Прав. єдність, 2010. – 432 с.
2. Конституційне право України: Хрестоматія / Упоряд. В.С. Журавський, Ю.М. Тодика. – К.: Ін Юре, 2003.

3. Конституційно-процесуальне право України: навч. посіб. / О.В. Совгіря. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 536 с.

4. Кравченко В.В. Конституційне право України: навч. посібник. Вид. 6-е, виправл. та доповн. – К.: Атіка, 2009. – С. 401-422.

5. Майданник О. О. Конституційне право України: Навчальний посібник. – К.: Алерта, 2011. – 380 с.

6. Фрицький О.Ф. Конституційне право України: підручник. – 3-є вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком-Інтер, 2006. – 512 с.

7. Шляхтун П.П. Конституційне право України: підручник. – 2-ге вид. – К.: Освіта України, 2010. – 525 с.

8. Шляхтун П.П. Конституційне право: словник термінів: довід. вид. – К.: Либідь, 2005. – 568 с.

Додаткова література:

1. Бойко Ю.В. Рационалізація адміністративно-територіального устрою України як необхідна передумова реформування місцевого самоврядування // Держава і право: зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К., 2010. – Вип. 48. – С. 176-183.

2. Гетьман А. Реформа адміністративно-територіального устрою України: наукові підходи, основні напрямки // Юридичний вісник. – 2011. – № 1. – С. 28-33.

3. Заяць І. Обласний поділ України: етапи та тенденції розвитку // Право України. – 1999. – № 9. – С. 110-116.

4. Магновський І. Міста Київ і Севастополь: особливості конституційно-правового статусу // Юридичний вісник. – 2010. – № 1. – С. 43-46.

5. Орзіх М. Конституційні засади реорганізації державного устрою України в умовах адміністративної реформи // Актуальні проблеми держави і права. Збірник наукових праць. – Одеса: Юридична література, 2001. – Вип. 12. – С. 9-12.

6. Павлова М. Концепція «нової моделі» адміністративно-територіального устрою України // Юридичний вісник. – 2011. – № 1. – С. 79-83.

7. Тварковська Л.І. До питання щодо науково-теоретичного визначення поняття «територіальний устрій держави» // Держава і право: зб. наук. пр. Юр. і політ. науки. – К., 2010. – Вип. 48. – С. 212-217.

8. Телешун С. Поняття державного устрою України: проблеми теорії і практики // Право України. – 2000. – № 6. – С. 14 – 19.

9. Хонда М.П. Поняття столиці України - міста Києва та його конституційно-правового статусу // Держава і право. Юрид. і політ. науки: Зб. наук. пр. – 2007. – Вип. 35. – С. 233-239.

10. Шаповал В. Територіальна організація держави в конституційному праві // Вісник Конституційного Суду України. – 2002. – № 5. – С. 43-54.

Тема № 17. Конституційно-правовий статус центральних та місцевих органів виконавчої влади в Україні. (2 год.)

Питання для обговорення

1. Поняття і види центральних органів виконавчої влади, порядок їх створення, реорганізації та ліквідації.
2. Функції та компетенція центральних органів виконавчої влади.
3. Структура центральних органів виконавчої влади.
4. Конституційно-правовий статус місцевих державних адміністрацій, їхні функції та компетенція.
5. Взаємодія місцевих державних адміністрацій з органами виконавчої влади вищого рівня та місцевим самоврядуванням.

Самостійна робота

Творчо-аналітичне завдання № 1

На основі аналізу Конституції України, Закону України “Про місцеві державні адміністрації” визначте компетенції місцевих державних адміністрацій у сфері регіонального та місцевого розвитку. Складіть відповідну схему.

Творчо-аналітичне завдання № 2

У 2010 р. з метою підвищення ефективності управління в систему центральних органів виконавчої влади України були внесені зміни: деякі міністерства були ліквідовані, а ряд міністерств були реорганізовані. Який нормативний акт регулює ці питання? Який орган має право утворювати і ліквідовувати міністерства та інші центральні органи виконавчої влади? Аргументуйте свої висновки посиланням на відповідні нормативно-правові акти.

Теми рефератів

1. Центральні органи виконавчої влади в Україні: історія та сучасність.
2. Напрямки вдосконалення конституційно-правового регулювання діяльності місцевих державних адміністрацій в контексті адміністративної реформи в Україні.

Методичні рекомендації

Правовий статус міністерств, інших центральних органів виконавчої влади та їх посадових осіб визначено Конституцією України, Законами України «Про центральні органи виконавчої влади» від 3 березня 2011 р. і «Про державну службу» від 16 грудня 1993 р., Указами Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 9 грудня 2010 р. та “Деякі питання організації роботи міністерств, інших центральних органів виконавчої влади” від 24 грудня 2010 року.

Центральним органом виконавчої влади називають орган, який забезпечує проведення в життя державної політики у відповідній галузі на всій території України, здійснює керівництво дорученою йому сферою управління, несе відповідальність за стан її розвитку і безпосередньо підпорядковується Кабінету Міністрів України або за рішенням Президента іншому центральному органу виконавчої влади.

Згідно Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» та Указу Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» виділені такі **види центральних органів виконавчої влади**:

- міністерства;
- державні служби та інші центральні органи виконавчої влади, статус яких прирівнюється до Державної служби;
- центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом.

Міністерство є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у в одній чи декількох сферах.

Державна служба (державна інспекція, державне агентство) – центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів через відповідного члена Кабінету Міністрів України і який забезпечує реалізацію державної політики в одній чи декількох сферах.

Державна служба (державна інспекція, державне агентство) вносить пропозиції щодо формування державної політики відповідним членам Кабінету Міністрів України; забезпечує її реалізацію у визначеній сфері діяльності; здійснює управління в цій сфері, а також міжгалузеву координацію та функціональне регулювання з питань, віднесених до його відання. Державну службу (інспекцію, агентство) очолює її голова.

Центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом – орган, щодо якого може встановлюватись спеціальний порядок утворення, реорганізації, ліквідації, підконтрольності, підзвітності, а також призначення і звільнення керівників та вирішення інших питань.

Керівників центральних органів виконавчої влади призначає на посади Президент України за поданням Прем'єр-міністра України; працівників центральних апаратів міністерств призначають на посади та звільняють з

посад відповідні міністри, інших центральних органів виконавчої влади - їх керівники; керівників територіальних органів міністерства призначає на посади та звільняє з посад у встановленому порядку міністр, іншого центрального органу виконавчої влади - керівник цього органу.

Систему місцевих органів державної виконавчої влади складають:

- обласні державні адміністрації;
- Київська та Севастопольська міські державні адміністрації;
- районні державні адміністрації;
- районні державні адміністрації в містах Києві та Севастополі;
- територіальні органи міністерств, державних комітетів, центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом (управління, відділи).

Організація, повноваження та порядок діяльності місцевих держадміністрацій визначаються Конституцією України (статті 118-120), законами України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 р., «Про столицю України – місто-герой Київ» від 15 січня 1999 р. та іншими законодавчими актами.

Місцеві державні адміністрації здійснюють виконавчу владу в областях, районах, містах Києві та Севастополі. У межах своїх повноважень вони здійснюють виконавчу владу на території відповідних адміністративно-територіальних одиниць, а також реалізують повноваження, делеговані їм відповідними радами. Особливості здійснення виконавчої влади в містах Києві та Севастополі згідно з Конституцією України визначаються окремими законами України. В районах Автономної Республіки Крим створюються районні держадміністрації, які підпорядковуються Раді міністрів Автономної Республіки Крим, Кабінету Міністрів України та Президентові України.

9. Місцеві держадміністрації – це спеціально створені на місцях урядові органи, які наділені повноваженнями щодо здійснення державної влади. Вони *діють на засадах:*

- відповідальності перед людиною і державою за свою діяльність;
- верховенства права;
- законності;
- пріоритетності прав людини;
- гласності;
- поєднання державних і місцевих інтересів.

До складу місцевої держадміністрації входять її голова, його перший заступник, заступники, керівники управлінь, відділів та інших структурних підрозділів. У межах бюджетних асигнувань, виділених на утримання відповідної місцевої держадміністрації, її голова визначає структуру держадміністрації, утворює відділи, управління та інші структурні

підрозділи галузевої, міжгалузевої та внутрішньогалузевої компетенції. Голова місцевої державної адміністрації призначається на посаду Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України на строк повноважень Президента України.

Повноваження голів місцевих державних адміністрацій припиняються Президентом України. Підставами їх припинення є:

- порушення вимог несумісності;
- висловлення недовіри більшістю (дві третини) голосів від складу відповідної ради;
- за власною ініціативою Президента України тощо.

Голови місцевих державних адміністрацій, їх заступники, керівники управлінь, відділів, інших структурних підрозділів місцевих держадміністрацій не можуть бути народними депутатами України або мати інший представницький мандат, суміщати свою службову діяльність з іншою, в тому числі на громадських засадах, крім викладацької, наукової та творчої діяльності у позаробочий час, входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства чи іншої організації, що має на меті одержання прибутку. Не можуть бути призначені на посади в місцеві державні адміністрації особи, які мають судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена або не знята в установленому законом порядку.

Згідно з Законом України «Про місцеві державні адміністрації» *голова адміністрації в межах своїх повноважень видає розпорядження, керівники управлінь, відділів та інших структурних підрозділів – накази. Розпорядження голів місцевих держадміністрацій, прийняті в межах їх компетенції, є обов'язковими для виконання на відповідній території всіма органами, підприємствами, установами та організаціями, посадовими особами та громадянами.*

Місцеві держадміністрації та їх голови при здійсненні своїх повноважень відповідальні перед Президентом України і перед Кабінетом Міністрів України, підзвітні та підконтрольні йому. Обласні держадміністрації в межах своїх повноважень спрямовують діяльність районних держадміністрацій та здійснюють контроль за їх діяльністю. Водночас якщо відповідні районні чи обласні ради делегували частину своїх повноважень місцевим держадміністраціям, то останні при здійсненні таких повноважень підзвітні й підконтрольні також і цим радам.

Розпорядження голови державної адміністрації, що суперечать Конституції України, законам України, рішенням Конституційного Суду України, іншим актам законодавства або є недоцільними, неекономними, неефективними за очікуваними чи фактичними результатами, скасовуються Прези-

дентом України, Кабінетом Міністрів України, головою місцевої держадміністрації вищого рівня або в судовому порядку.

До відання місцевих державних адміністрацій належить вирішення питань:

- забезпечення законності, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян;
- соціально-економічного розвитку відповідних територій;
- бюджету, фінансів та обліку;
- управління майном, приватизації та підприємництва;
- промисловості, сільського господарства, будівництва, транспорту і зв'язку;
- науки, освіти, культури, охорони здоров'я, фізкультури і спорту, сім'ї, жінок, молоді та неповнолітніх;
- використання землі, природних ресурсів, охорони довкілля;
- зовнішньоекономічної діяльності;
- оборонної роботи та мобілізаційної підготовки;
- соціального захисту, зайнятості населення, праці та заробітної плати.

Місцеві держадміністрації здійснюють також ті повноваження місцевого самоврядування, які делеговані їм відповідними обласними чи районними радами. Делегування радами своїх повноважень супроводжується передачею держадміністраціям фінансових, матеріально-технічних та інших ресурсів, необхідних для їх здійснення.

Органами державної виконавчої влади на місцях є також **територіальні органи міністерств та інших центральних органів виконавчої влади**, що не входять до системи місцевих державних адміністрацій і не підпорядковані їм. Голови місцевих державних адміністрацій координують діяльність територіальних органів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади та сприяють їм у виконанні покладених на ці органи завдань.

Контрольні запитання.

1. Визначте сутність поняття “центральный орган виконавчої влади”.
2. Які види центральних органів виконавчої влади Ви знаєте?
3. Що таке “центральный орган виконавчої влади зі спеціальним статусом”? Визначте особливості конституційно-правового статусу таких органів.
4. Які відмінності існують між міністерствами і державними службами?
5. Охарактеризуйте структуру центральних органів виконавчої влади.
6. Які функції виконують місцеві державні адміністрації?

7. Які нормативно-правові акти визначають правовий статус місцевих державних адміністрацій?

8. Охарактеризуйте порядок призначення голів місцевих державних адміністрацій.

Рекомендована література до теми

Основна література

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

2. Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17 березня 2011 р. № 3166-V /Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 38. – С. 1696. – Ст. 385.

3. Закон України “Про місцеві державні адміністрації” від 9 квітня 1999 р. № 586-XIV (зі змін.) // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 20-21. – Ст. 190.

4. Указ Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 9 грудня 2010 р. № 1085/2010 (зі змін.) //Офіційний вісник Президента України. – 2010. – 9 грудня. – № 32 / Спеціальний випуск/. – С. 3. – Ст. 1026.

5. Указ Президента України “Деякі питання організації роботи міністерств, інших центральних органів виконавчої влади” від 24 грудня 2010 р. № 1199/2010 //Офіційний вісник Президента України. – 2010. – 24 грудня. – № 34 / Спеціальний випуск/. – С. 3. – Ст. 1087.

Навчальна та науково-монографічна література:

1. Конституційне право України: підручник / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко. – 2-ге вид., переробл. – К.: Прав. Єдність, 2010. – 432 с.

2. Конституційне право України: Хрестоматія / Упоряд. В.С. Журавський, Ю.М. Тодика. – К.: Ін Юре, 2003.

3. Конституційно-процесуальне право України: навч. Посіб. / О.В. Совгіря. – К.: Юрінком Інтер, 2010. — 536 с.

4. Кравченко В.В. Конституційне право України: навч. посібник. Вид. 6-е, виправл. та доповн. – К.: Атіка, 2009. – С. 353-386.

5. Кравченко В.В. Конституційне право України. Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2000. – С. 230-243.

6. Майданник О. О. Конституційне право України: Навчальний посібник. – К.: Алерта, 2011. – 380 с.

7. Фрицький О.Ф.Конституційне право України: підручник. – 3-є вид., перероб. І доп. – К.: Юрінком-Інтер, 2006. – 512 с.

8. Шляхтун П.П. Конституційне право України: підручник. – 2-ге вид. – К.: Освіта України, 2010. – 525 с.
9. Шляхтун П.П. Конституційне право: словник термінів: довід. вид. – К.: Либідь, 2005. – 568 с.

Додаткова література:

1. Авер'янов В. Система органів виконавчої влади: проблеми реформування у світлі конституційних вимог // Право України. – 2003. – № 9. – С. 24-30.
2. Борденюк В. Конституційно-правові аспекти вдосконалення організації виконавчої влади та місцевого самоврядування у містах Києві та Севастополі // Вісник Конституційного Суду України. – 2004. – № 3. – С. 49-58; № 4. – С. 27-35.
3. Величко В. Институт местных государственных администраций в Украине (становление и сущность) // Бизнес Информ. – 1998. – № 23. – С. 23-25
4. Дробуш І. Розмежування функцій органів місцевого самоврядування та органів державної виконавчої влади // Право України. – 2001. – № 10. – С. 20-24.
5. Коваленко А.А. Розвиток виконавчої влади в Україні на сучасному етапі: теорія і практика: Монографія / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – 509 с.
6. Коліушко І. Виконавча влада та проблеми адміністративної реформи в Україні. Монографія. – К. Факт, 2002. – 260 с.
7. Пахомов І. Конституція України і виконавча влада // Право України. – 2002. – № 9. – С. 38-40.
8. Скрипнюк В. М. Розвиток системи державної влади в Україні: конституційно-правові аспекти: монографія. – К.: Логос, 2010. – 504 с.
9. Шаповал В. Конституційний механізм державної влади в незалежній Україні: політико-правові проблеми організації виконавчої влади // Право України. – 1997. – № 1. – С. 44-52.

Тема 18. Конституційно-правовий статус органів влади Автономної Республіки Крим. (2 год.)

Питання для обговорення

1. Поняття та основні ознаки Автономної Республіки Крим.
2. Конституція АР Крим, її зміст і юридичні особливості.
3. Предмети відання та межі нормативного регулювання АР Крим.
4. Система органів влади в АР Крим та їх повноваження.

Самостійна робота

Творчо-аналітичне завдання № 1

Який державний орган України має право скасовувати постанови і рішення Ради Міністрів Автономної Республіки Крим у разі їх невідповідності Конституції України та законам України? Якими законодавчими актами це визначається?

Творчо-аналітичне завдання № 2

Користуючись текстом Конституції Автономної Республіки Крим та Конституції України, визначте повноваження Верховної Ради Автономної Республіки Крим та Верховної Ради України. Результати роботи відобразіть у вигляді порівняльної таблиці.

Теми рефератів

1. Історія утворення Автономної Республіки Крим.
2. Спеціальний правовий статус міста Севастополя.

Методичні рекомендації

Вивчаючи цю тему, слід звернути увагу на те, що Автономна Республіка Крим (АРК) є автономною адміністративно-територіальною одиницею у складі України. Зміст правового статусу АРК закріплено у ст. 134-139 Основного Закону України.

Конституція України визначає Автономну Республіку Крим як невід'ємну складову України, що в межах визначених Конституцією України повноважень вирішує питання, віднесені до її відання.

Для Автономної Республіки Крим характерні такі державні **ознаки**:

- Крим є адміністративною автономією зі статусом АР Крим;
- Автономна Республіка Крим має свою Конституцію;
- в Автономній Республіці Крим діє система державних органів на чолі з Верховною Радою АР Крим і Радою Міністрів АР Крим;
- з огляду на конституційний статус АР Крим її повноваження значно розширені у вирішенні питань господарського, соціального і культурного розвитку території;
- найвищі органи АР Крим у межах своїх повноважень можуть видавати нормативно-правові акти, які становлять регіональну систему актів АР Крим.

Поряд з ознаками, що характеризують АР Крим як територіальну автономію, вона має деякі **особливості в здійсненні своїх повноважень**, а саме:

- межі повноважень АР Крим визначаються Конституцією України;
- її Конституцію затверджує Верховна Рада України;

- нормативно-правові акти найвищих органів державної влади Автономної Республіки Крим не можуть суперечити Конституції та законам України і приймаються відповідно до Конституції України й актів її найвищих органів державної влади та на їх виконання;

- повноваження та порядок формування і діяльності найвищих органів державної влади Автономної Республіки Крим визначаються Конституцією і законами України, а також нормативно-правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим з питань, віднесених до її компетенції;

- суди АР Крим належать до єдиної системи судів України;

- Конституція України визначає питання, нормативно-правове регулювання яких має право здійснювати Автономна Республіка Крим;

- Конституція України визначає питання, які належать до відання Автономної Республіки Крим;

- в Автономній Республіці Крим діє Представництво Президента України, яке виконує спостережні функції.

Представницьким органом Автономної Республіки Крим є **Верховна Рада Автономної Республіки Крим**, яка здійснює свої повноваження на підставі Конституції і законів України, Конституції і нормативно-правових актів АР Крим з метою сприяння реалізації прав та інтересів населення автономії та вирішенню питань життєдіяльності регіону.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим» Верховна Рада Автономної Республіки Крим здійснює свою діяльність на таких *принципах*: верховенства права; конституційності, законності, гласності, колегіальності; поєднання інтересів Автономної Республіки Крим із загальнодержавними інтересами України; урахування особливостей, передбачених ст.132 Конституції України; правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності в межах повноважень, визначених Конституцією і законами України, Конституцією Автономної Республіки Крим; судового захисту.

Верховна Рада Автономної республіки Крим складається зі 100 депутатів, які обираються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Строк повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим – чотири роки. Верховна Рада Автономної Республіки Крим є повноважною за умови обрання не менш як двох третин від її загального складу.

Діяльність Верховної Ради Автономної Республіки Крим здійснюється сесійно у формі пленарних засідань і засідань органів Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

У ст. 9 Закону України «Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим» передбачено, що Верховна Рада Автономної Республіки Крим здійснює нормативне регулювання з питань:

- 1) сільського господарства і лісів;
- 2) меліорації і кар'єрів;
- 3) громадських робіт, ремесел та промислів, благодійництва;
- 4) містобудування і житлового господарства;
- 5) туризму, готельної справи, ярмарків;
- 6) музеїв, бібліотек, театрів, інших закладів культури, історико-культурних заповідників;
- 7) транспорту загального користування, автошляхів, водопроводів;
- 8) мисливства, рибальства;
- 9) санітарної і лікарняної служб.

До відання Верховної Ради Автономної Республіки Крим належить:

1) прийняття Конституції Автономної Республіки Крим та подання її на затвердження Верховної Ради України, внесення у встановленому порядку змін до неї, а також прийняття нормативно-правових актів, контроль за їх виконанням;

2) призначення виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, затвердження складу виборчої комісії автономії;

3) прийняття рішення про проведення місцевого референдуму;

4) визначення порядку управління республіканським майном;

5) визначення порядку управління майном, що перебуває на балансі автономії;

6) визначення переліку майна автономії, що не підлягає приватизації;

7) затвердження бюджету автономії та внесення змін до нього, контроль за його виконанням, прийняття рішення про звіт щодо його виконання;

8) встановлення податків і пільг щодо їх сплати відповідно до законів України;

9) прийняття рішень щодо випуску місцевих позик;

10) утворення позабюджетних цільових (у тому числі валютних) фондів, затвердження положень про ці фонди, затвердження звітів про використання зазначених фондів;

11) вирішення питань про створення спільних підприємств, у тому числі з іноземними інвестиціями;

12) затвердження програм автономії з питань соціально-економічного і культурного розвитку, раціонального природокористу-

вання, охорони довкілля згідно із загальнодержавними програмами, внесення змін до них і контроль за їх виконанням;

13) вирішення питань адміністративно-територіального устрою відповідно до законодавства України; визнання статусу місцевостей як курортів; встановлення зон санітарної охорони курортів;

14) участь у забезпеченні прав та свобод громадян, національної злагоди, сприяння охороні правопорядку і громадської безпеки;

15) забезпечення функціонування і розвитку державної та національних мов і культур в Автономній Республіці Крим і використання пам'яток історії;

16) участь у формуванні основних засад внутрішньополітичної та зовнішньоекономічної діяльності України, розробленні та реалізації загальнодержавних програм з питань, що стосуються автономії;

17) утворення Президії, постійних і тимчасових комісій Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обрання голів постійних і тимчасових комісій;

18) обрання Голови Верховної Ради Автономної Республіки Крим, його Першого заступника і заступника, звільнення їх з посади;

19) затвердження регламенту Верховної Ради автономії;

20) утворення апарату Верховної Ради Автономної Республіки Крим, затвердження його структури, чисельності і витрат на його утримання; визначення порядку організації та діяльності апарату;

21) призначення на посаду та звільнення з посади за поданням Голови Верховної Ради автономії Голови Ради міністрів автономії відповідно до Конституції України;

22) призначення за поданням Голови Ради міністрів автономії членів Ради міністрів автономії;

23) затвердження за поданням Голови Ради міністрів автономії структури і чисельності Ради міністрів, апарату Ради міністрів автономії та кошторису витрат на їх утримання;

24) створення і ліквідація за пропозицією Голови Ради міністрів автономії міністерств і республіканських комітетів автономії в межах коштів, передбачених бюджетом;

25) звільнення з посади членів Ради міністрів автономії на підставі і в порядку, що передбачені чинним законодавством;

26) заслуховування інформацій начальника Головного управління Міністерства внутрішніх справ України в Криму, начальника Головного управління Служби безпеки України в Криму, прокурора автономії, порушення перед відповідними органами питання про звільнення їх з посади;

27) зупинення дії постанов, розпоряджень Ради міністрів автономії у випадках, якщо вони суперечать чинному законодавству, з одночасним зверненням до Президента України щодо їх скасування;

28) ініціювання запровадження надзвичайного стану і встановлення зон надзвичайної екологічної ситуації в автономії або в окремих її місцевостях;

29) заснування засобів масової інформації;

30) затвердження символіки, заснування Грамоти та Почесної грамоти Верховної Ради автономії та інших відзнак автономії;

31) розгляд запитів депутатів, прийняття рішень щодо запитів;

32) участь у розробленні та реалізації державних програм повернення депортованих народів, а також програм національно-культурного розвитку корінних народів і національних меншин та інші повноваження.

Верховна Рада Автономної Республіки Крим приймає Конституцію республіки та вносить зміни до неї, які набирають чинності після затвердження їх Верховною Радою України.

Верховна Рада Автономної Республіки Крим у межах своїх повноважень ухвалює нормативно-правові акти (постанови і рішення), які є обов'язковими для виконання на території автономії. У разі невідповідності актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим Конституції та законам України, Президент України може зупинити дію цих актів з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності.

Контрольні запитання.

1. Що таке “територіальна автономія”?
2. Назвіть основні ознаки правового статусу АР Крим.
3. Охарактеризуйте основні повноваження АР Крим.
4. Які історичні обставини зумовили створення АР Крим?
5. В чому сутність виняткової компетенції АР Крим?
6. Які принципи і гарантії автономії передбачені Конституцією Автономної Республіки Крим?
7. Назвіть та охарактеризуйте повноваження Верховної Ради Автономної Республіки Крим та Ради Міністрів АР Крим.
8. Які функції виконує Представник Президента України в АР Крим?

Рекомендована література до теми

Основна література

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

2. Закон України “Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим” від 23 грудня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 5-6. – Ст. 43.

3. Закон України „Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів” від 10 липня 2010 р. № 2487-VI (зі змін.) // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 35-36. – Ст. 491

4. Закон України “Про Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим” від 2 березня 2000 р. №1524-III (зі змін.)// Відомості Верховної Ради України. – 2000. – №21. – Ст. 158.

5. Закон України “Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим” від 10 лютого 1998 р. №90/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 29. – Ст. 191.

6. Конституція Автономної Республіки Крим від 21 жовтня 1998 р., затв. Законом України від 23 грудня 1998 р. №350-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 5-6. – Ст. 43.

Навчальна та науково-монографічна література:

1. Конституційне право України: підручник / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко. – 2-ге вид., переробл. – К.: Прав. єдність, 2010. – 432 с.

2. Конституційне право України: Хрестоматія / Упоряд. В.С. Журавський, Ю.М. Тодика. – К.: Ін Юре, 2003.

3. Конституційно-процесуальне право України: навч. посіб. / О.В. Совгіря. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 536 с.

4. Кравченко В.В. Конституційне право України: навч. посібник. Вид. 6-е, виправл. та доповн. – К.: Атіка, 2009. – С. 419-422.

5. Майданник О. О. Конституційне право України: Навчальний посібник. – К.: Алерта, 2011. – 380 с.

6. Фрицький О.Ф. Конституційне право України: підручник. – 3-є вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком-Інтер, 2006. – 512 с.

7. Шляхтун П.П. Конституційне право України: підручник. – 2-ге вид. – К.: Освіта України, 2010. – 525 с.

8. Шляхтун П.П. Конституційне право: словник термінів: довід. вид. – К.: Либідь, 2005. – 568 с.

Додаткова література:

1. Адміністративно-територіальний устрій України: проблемні питання та можливі шляхи їх вирішення / Кол. авт., під заг. ред. В.Г. Яцу-би. – К., 2003. – 321 с.

2. Гарчева Л.П. Значение Конституции АР Крым // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 1999. – № 7. – С. 29-37.

3. Копиленко О.Л. Конституція Автономної Республіки Крим: проблеми прийняття, затвердження, реалізації. – К. 2001. – 362 с.

4. Копиленко О.Л. Автономна Республіка Крим: проблеми правового статусу. – К.: Таксон, 2002. – 342 с.

5. Максакова Р.М. Основні ознаки Конституції АР Крим // Держава та регіони. Серія: Право. – 2010. – Вип. 1. – С. 5-12.

6. Максакова Р.М. Правова природа Конституції АР Крим // Вісник Конституційного Суду України. – 2010. – № 2. – С. 138-146.

7. Орзих М. Конституційні засади реорганізації державного устрою України в умовах адміністративної реформи // Актуальні проблеми держави і права. Збірник наукових праць. – Одеса: Юридична література, 2001. – Вип. 12. – С. 9-12.

8. Пархоменко В. Яким бути закону про статус Севастополя // Віче. – 2004. – № 1. – С. 43-44.

9. Рисич Й.Л. Конституція Автономної республіки Крим: Політико-правовий аспект інституту територіального устрою України // Вісник Національного університету внутр. справ. – 1999. – № 7. – С. 123-125.

Тема № 19. Конституційно-правові основи місцевого самоврядування в Україні. (4 год.)

Заняття перше (2 год.)

Питання для обговорення:

1. Поняття та зміст місцевого самоврядування як політико-правового явища.
2. Основні принципи місцевого самоврядування України.
3. Система місцевого самоврядування України.
4. Функції і повноваження місцевого самоврядування.
5. Матеріально-фінансова основа місцевого самоврядування в Україні.

Самостійна робота

Творчо-аналітичне завдання № 1

Порівняйте та проаналізуйте зміст положень Європейської хартії місцевого самоврядування з положеннями Розділу XI Конституції України 1996 року ("Місцеве самоврядування") і відповідними положеннями Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні".

Чи є в Європейській хартії про місцеве самоврядування положення, які не знайшли своєї реалізації в чинній Конституції України та в Законі України "Про місцеве самоврядування в Україні"? Якщо вони є, то чим це можна пояснити? Обґрунтуйте свої відповіді.

Творчо-аналітичне завдання № 2

Проаналізувавши положення Законів України "Про місцеве самоврядування в Україні" та "Про місцеві державні адміністрації", складіть

порівняльну таблицю повноважень органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій.

Теми рефератів

1. Роль Європейської хартії місцевого самоврядування в становленні місцевої демократії: європейський досвід.
2. Історичні традиції місцевого самоврядування в Україні.

Методичні рекомендації

Вивчаючи цю тему, необхідно насамперед з'ясувати суть місцевого самоврядування, його місце і роль у системі функціонування механізму Української держави.

В Україні управління на місцях здійснюється як органами місцевого самоврядування, так і місцевими державними адміністраціями на відповідній території.

У ст. 2 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. сформульовано поняття місцевого самоврядування.

Місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

У місцевому самоврядуванні безпосередньо виявляються форми народовладдя – інститути прямої та представницької демократії. Демократичність у системі місцевого самоврядування полягає в тому, що громадяни безпосередньо вирішують суспільно-політичні, економічні та соціальні завдання. Вони приймають рішення під час проведення референдумів, загальних зборів громадян, обирають органи територіальної громади та ін. Місцеве самоврядування здійснюється також через різні представницькі органи, що обираються громадянами, через сільські, селищні, міські ради, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст.

Місцеве самоврядування в Україні здійснюється на таких **принципах**:

- народовладдя;
- законності;
- гласності;
- колегіальності;
- поєднання місцевих і державних інтересів;
- виборності;

- правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності в межах повноважень, визначених законами;
- підзвітності та відповідальності перед територіальними громадами їх органів та посадових осіб;
- державної підтримки та гарантії місцевого самоврядування; судового захисту прав місцевого самоврядування.

Система місцевого самоврядування визначена в ст. 5 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні».

До **системи місцевого самоврядування** входять: територіальна громада; сільська; селищна, міська ради; сільський, селищний, міський голови; виконавчі органи сільської, селищної, міської рад; районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст; органи самоорганізації населення.

Територіальна громада – основний суб'єкт місцевого самоврядування, її складають жителі села (кількох сіл), селища, міста. Відповідно до Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень є територіальна громада села, селища, міста (п. 1 ст. 6), яку становлять жителі, що постійно проживають у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр (частина перша ст. 1). *Право членів територіальної громади брати участь у здійсненні місцевого самоврядування реалізується в таких формах:*

- місцеві референдуми;
- вибори депутатів місцевої ради та передбачених законом посадових осіб місцевого самоврядування (місцеві вибори);
- загальні збори громадян за місцем проживання;
- колективні та індивідуальні звернення;
- громадські слухання; місцеві ініціативи;
- участь у роботі органів місцевого самоврядування та робота на виборних посадах міського самоврядування;
- інші форми, які не заборонені законом

Органи місцевого самоврядування обираються жителями відповідних територій на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

З принципами місцевого самоврядування тісно пов'язані його **завдання та функції**.

До **основних завдань** місцевого самоврядування можна віднести:

- зміцнення засад конституційного ладу України;
- забезпечення реалізації конституційних прав людини і громадянина;
- створення умов для забезпечення життєво важливих потреб та законних інтересів населення;
- розвиток місцевої демократії.

Відповідно до цих завдань визначаються й функції місцевого самоврядування.

Функції місцевого самоврядування – це основні напрямки діяльності територіальних громад, органів місцевого самоврядування по вирішенню завдань місцевого самоврядування.

Найважливішими з функцій місцевого самоврядування є:

- залучення населення до участі у вирішенні питань місцевого та загальнодержавного значення;
- володіння, використання та управління комунальною власністю;
- забезпечення комплексного соціально-економічного та культурного розвитку відповідної території;
- надання соціальних послуг населенню;
- забезпечення законності, громадської безпеки, правопорядку, охорона прав, свобод і законних інтересів громадян;
- соціальний захист населення, сприяння працевлаштуванню громадян;
- захист прав місцевого самоврядування.

Функції місцевого самоврядування отримали юридичне закріплення в Законі України “Про місцеве самоврядування в Україні” у вигляді предметів відання органів місцевого самоврядування.

Матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об’єкти їхньої спільної власності, що перебувають у управлінні районних і обласних рад.

Територіальні громади сіл, селищ і міст можуть об’єднувати на договірних засадах об’єкти комунальної власності, а також кошти бюджетів для виконання спільних проектів або для спільного фінансування (утримання) комунальних підприємств, організацій і установ, створювати для цього відповідні органи і служби.

Держава бере участь у формуванні доходів бюджетів місцевого самоврядування, фінансово підтримує місцеве самоврядування. Витрати органів місцевого самоврядування, що виникли внаслідок рішень органів державної влади, компенсуються державою.

Територіальні громади села, селища, міста безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування управляють майном, що є в комунальній власності; затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку і контролюють їх виконання; затверджують бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролюють їх виконання; встановлюють місцеві податки і збори відповідно до закону; забезпечують проведення місцевих референдумів та реалізацію їх результатів; утворюють, реорганізують та ліквідовують комунальні підприємства, організації й установи, а також контролюють їх діяльність; вирішують інші питання місцевого значення, віднесені законом до їхньої компетенції.

Реалізація місцевого самоврядування в Україні забезпечується системою гарантій.

Гарантії місцевого самоврядування - це економічні, політичні та правові умови і засоби повної і ефективної реалізації територіальними громадами, органами місцевого самоврядування завдань та функцій місцевого самоврядування.

Найважливіші правові гарантії місцевого самоврядування отримали закріплення в Конституції України та Законі «Про місцеве самоврядування в Україні». *До основних організаційних гарантій належить:*

- віднесення питань обрання органів місцевого самоврядування, обрання чи призначення їх посадових осіб до повноважень місцевого самоврядування;
- заборона органам виконавчої влади та їх посадовим особам втручатися в законну діяльність органів та посадових осіб місцевого самоврядування, а також вирішувати питання, віднесені Конституцією та законами України до повноважень органів та посадових осіб місцевого самоврядування, крім випадків виконання делегованих їм радами повноважень, та в інших випадках, передбачених законом;
- положення про те, що акти ради, сільського, селищного, міського голови, голови районної в місті ради, виконавчого комітету сільської, селищної, міської, районної у місті (у разі її створення) ради, прийняті в межах наданих їм повноважень, є обов'язковими для виконання всіма розташованими на відповідній території органами виконавчої влади, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами та організаціями, посадовими особами, які постійно або тимчасово проживають на відповідній території тощо.

Фінансово-економічні гарантії самостійності місцевого самоврядування:

- встановлення Конституцією України матеріальної і фінансової основи місцевого самоврядування; положення Конституції України щодо захисту законом права комунальної власності на рівних умовах з правами власності інших суб'єктів;
- закріплення обов'язків держави фінансувати здійснення окремих повноважень органів виконавчої влади, наданих органам місцевого самоврядування, та компенсувати витрати органів місцевого самоврядування, що виникли внаслідок рішень органів державної влади і попередньо не забезпечені відповідними фінансовими ресурсам;
- обов'язок держави фінансове підтримувати місцеве самоврядування, брати участь у формуванні доходів місцевих бюджетів, здійснювати контроль за законним, доцільним, економним, ефективним витрачанням коштів та належним їх обліком, гарантувати органам місцевого самоврядування дохідну базу, достатню для забезпечення населення послугами на рівні мінімальних соціальних потреб тощо.

Гарантії захисту прав місцевого самоврядування:

- передбачені Конституцією України обов'язковість до виконання на відповідній території актів органів місцевого самоврядування;
- судовий порядок захисту права місцевого самоврядування;
- право органів та посадових осіб місцевого самоврядування право звертатися до суду щодо визнання незаконними актів місцевих органів виконавчої влади, інших органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, які обмежують права територіальних громад, повноваження органів та посадових осіб місцевого самоврядування;
- підзвітність і підконтрольність місцевих державних адміністрацій районним, обласним радам з державних питань;
- відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування перед територіальними громадами.

Всі зазначені гарантії мають важливе значення для реального здійснення місцевим самоврядуванням своїх завдань і функцій.

Контрольні запитання.

1. Визначте зміст поняття “місцеве самоврядування”.
2. Які Ви знаєте теорії місцевого самоврядування?
3. Яка з відомих Вам теорій найбільшою мірою проявилась в сучасній системі місцевого самоврядування в Україні?
4. На яких принципах будується місцеве самоврядування в Україні?
5. Що Ви знаєте про Європейську хартію місцевого самоврядування.

6. Охарактеризуйте елементи системи місцевого самоврядування в Україні.

7. Назвіть чинні нормативно-правові акти, що визначають організацію та функціонування системи місцевого самоврядування в Україні.

8. Що розуміють під функціями місцевого самоврядування? Назвіть основні функції місцевого самоврядування.

9. Назвіть основні повноваження місцевого самоврядування.

10. Що сьогодні складає фінансово-економічну основу місцевого самоврядування в Україні?

11. Охарактеризуйте систему гарантій місцевого самоврядування в Україні.

Заняття друге (2 год.)

Питання для обговорення

1. Конституційно-правовий статус місцевих рад.

2. Конституційно-правовий статус виконавчих органів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів.

3. Конституційно-правовий статус органів самоорганізації населення.

4. Взаємовідносини органів місцевого самоврядування з органами виконавчої влади.

Самостійна робота

Творчо-аналітичне завдання № 1

Чи може міська рада скасувати незаконний наказ керівника підприємства державної форми власності, якщо він порушує права працівників? Який закон регулює це питання і як вирішити конкретну ситуацію?

Творчо-аналітичне завдання № 2

Складіть порівняльну таблицю, в якій визначте особливості правового статусу депутатів місцевих рад та народних депутатів України.

Теми рефератів

1. Проблема розмежування повноважень між органами місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями.

2. Особливості правового статусу службовців органів місцевого самоврядування.

Методичні рекомендації

Територіальна громада як первинний суб'єкт місцевого самоврядування має особливе значення для вирішення питань місцевого самоврядування. Разом з тим, більша частина роботи виконується органами місцевого самоврядування, зокрема сільськими, селищними, міськими, районними у містах радами та їх виконавчими органами, а також ра-

йонними і обласними радами. Кожна рада – це самостійний орган місцевого самоврядування.

Сільські, селищні, міські ради є органами місцевого самоврядування, що представляють відповідні територіальні громади та здійснюють від їх імені та в їх інтересах функції і повноваження місцевого самоврядування (ст. 10 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні»).

Загальний склад сільської, селищної, міської, районної в місті ради визначається відповідною радою самостійно в межах, визначених Законом України «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів».

Вибори депутатів сільських, селищних, міських, районних у містах рад є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування за пропорційною системою. Рада вважається правомочною за умови обрання не менш як двох третин депутатів від загального складу місцевої ради.

Термін повноважень сільських, селищних, міських, районних у містах рад – п'ять років. Згідно з Законом «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 78) повноваження ради можуть бути припинені достроково за рішенням місцевого референдуму, Верховної Ради України у випадках: а) якщо рада прийняла рішення з порушенням Конституції та законів України, прав і свобод громадян, ігноруючи при цьому вимоги компетентних органів про приведення цих рішень відповідно до закону; б) якщо сесії ради не проводяться без поважних причин у терміни, встановлені Законом «Про місцеве самоврядування в Україні», або рада не вирішує питань, віднесених до її відання.

Сільські, селищні, міські ради правомочні розглядати і вирішувати питання, віднесені Конституцією та законами України до їх відання. Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 26) визначає виключну компетенцію сільських, селищних, міських рад, яку становлять питання, що можуть бути вирішені виключно на пленарних засіданнях відповідної ради. До них, зокрема, належать питання: щодо самоорганізації ради та формування її органів; організації і функціонування системи місцевого самоврядування; питання економічного та соціального розвитку території, бюджету, управління комунальної власності.

Питання самоорганізації ради та формування її органів, які вирішуються виключно на пленарних засіданнях відповідної ради: затвердження регламенту ради; утворення і ліквідація постійних та інших комісій ради, затвердження та зміна її складу, обрання голів комісій; утворення виконав-

чого комітету ради, визначення його чисельності, затвердження персонального складу; внесення змін до складу виконавчого комітету та його розпуск; обрання за пропозицією сільського, селищного, міського голови на посаду та звільнення з посади секретаря ради; затвердження за пропозицією сільського, селищного, міського голови структури виконавчих органів ради, загальної чисельності апарату ради та її виконавчих органів, витрат на їх утримання; утворення за поданням сільського, селищного, міського голови інших виконавчих органів ради; визначення відповідно до закону кількісного складу ради; затвердження плану роботи ради та заслуховування звіту про його виконання.

Питання організації та функціонування системи місцевого самоврядування, що є предметом виключної компетенції місцевих рад: прийняття рішення про проведення місцевого референдуму; прийняття відповідно до законодавства рішень щодо організації проведення референдумів та виборів органів державної влади, місцевого самоврядування та сільського, селищного, міського голови; прийняття рішень про наділення органів самоорганізації населення окремими власними повноваженнями органів місцевого самоврядування, а також про передачу коштів, матеріально-технічних та інших ресурсів, необхідних для їх здійснення; прийняття рішень про дострокове припинення повноважень органів територіальної самоорганізації населення у випадках, передбачених законом; затвердження статуту територіальної громади.

До виключної компетенції місцевих рад України в сфері економічного і соціального розвитку території, бюджету, управління комунальною власністю віднесені: затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць, цільових програм та інших питань місцевого самоврядування; затвердження місцевого бюджету, внесення змін до нього; затвердження звіту про виконання відповідного бюджету; встановлення місцевих податків і зборів та розмірів їх ставок у межах, визначених законом; прийняття рішень щодо надання відповідно до чинного законодавства пільг по місцевих податках і зборах; прийняття рішень щодо відчуження відповідно до закону комунального майна; затвердження місцевих програм приватизації, а також переліку об'єктів комунальної власності, які не підлягають приватизації тощо. До виключної компетенції місцевих рад також відноситься вирішення відповідно до закону питань регулювання земельних відносин.

Місцеві ради здійснюють контрольні повноваження, які є виключно компетенцією рад. До них віднесені: заслуховування звіту сільського, селищного, міського голови про діяльність виконавчих органів ради; прийняття

рішення про недовіру сільському, селищному, міському голові; заслуховування звітів постійних комісій, керівників виконавчих органів та посадових осіб, яких вона призначає або затверджує; заслуховування повідомлень депутатів про роботу в раді, виконання ними доручень ради; розгляд запитів депутатів, прийняття рішень по запитах; прийняття рішень щодо дострокового припинення повноважень депутата ради в порядку, встановленому законом; скасування актів виконавчих органів ради, які не відповідають Конституції чи законам України, іншим актам законодавства, рішенням відповідної ради, прийнятим у межах її повноважень; прийняття рішення щодо дострокового припинення повноважень сільського, селищного, міського голови у випадках, передбачених законом.

До інших питань, які є предметом виключної компетенції міських рад, також віднесено: заснування засобів масової інформації відповідної ради; призначення і звільнення їх керівників; прийняття рішень про об'єднання в асоціації або вступ до асоціацій, інших форм добровільних об'єднань органів місцевого самоврядування та про вихід з них; створення відповідно до закону міліції, яка утримується за кошти відповідного місцевого бюджету; затвердження і звільнення керівників та дільничних інспекторів цієї міліції; заслуховування повідомлення керівників органів внутрішніх справ про їх діяльність щодо охорони громадського порядку на відповідній території, порушення перед відповідними органами вищого рівня питання про звільнення з посади керівників цих органів у разі визнання їх діяльності незадовільною; прийняття рішень з питань адміністративно-територіального устрою в межах і порядку, визначених законом; затвердження договорів, укладених сільським, селищним, міським головою від імені ради, з питань, віднесених до її виключної компетенції; встановлення відповідно до законодавства правил з питань благоустрою територій населеного пункту, забезпечення в ньому чистоти і порядку, торгівлі на ринках, додержання тиші в громадських місцях, за порушення яких передбачено адміністративну відповідальність; прийняття в межах, визначених законом, рішень з питань боротьби зі стихіями, епідеміями, епізоотіями, за порушення яких передбачено адміністративну відповідальність; затвердження відповідно до положення змісту, опису та порядку використання символіки територіальної громади тощо.

Місцеві ради реалізують свої функції і повноваження в межах відповідних *організаційно-правих форм роботи*. Сесія є основною організаційною формою роботи сільських, селищних, міських, районних, обласних, районних у місті, а також міст Києва та Севастополя рад. Сесія – це сукупність пленарних засідань ради, а також засідань її постійних комісій. Вона скли-

кається в міру необхідності, але не рідше одного разу на квартал. Сесії проводяться гласно. У разі необхідності рада може прийняти рішення про проведення закритого пленарного засідання. Рада в межах своїх повноважень на сесії приймає нормативні та інші акти у формі *рішень*.

Для вивчення, попереднього розгляду і підготовки питань, які належать до її відання, здійснення контролю за виконанням рішень ради, її виконавчого комітету рада створює постійні комісії, які покликані виконувати підготовчу і контрольну функції.

Обласні та районні ради мають іншу, ніж сільські, селищні, міські ради, природу. Вони не виступають представницькими органами обласних та районних громад. Конституція України не визнає наявності таких громад і не розглядає населення області, району як суб'єкти місцевого самоврядування.

Обласні, районні ради – це органи місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст, у межах повноважень, визначених Конституцією України, Законом «Про місцеве самоврядування в Україні» та іншими законами.

Конституція України (ст. 143) до відання обласних, районних рад відносить:

- затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку відповідних областей і районів та контроль за їх виконанням;
- затвердження районних і обласних бюджетів, які формуються з коштів державного бюджету для їх відповідного розподілу між територіальними громадами або для виконання спільних проектів та з коштів, залучених на договірних засадах з місцевих бюджетів для реалізації спільних соціально-економічних і культурних програм, та контроль за їх виконанням;
- вирішення інші питання, віднесені законом до їхньої компетенції.

Очолює обласну, районну раду її голова, який обирається відповідною радою з числа її депутатів у межах строку повноважень ради таємним голосуванням. Голова ради працює в раді на постійній основі.

Обласна, районна рада не утворює власних виконавчих органів, а відповідні повноваження делегуються нею обласній, районній державній адміністрації. Організаційне, правове, інформаційне, аналітичне, матеріально-технічне забезпечення діяльності ради, її органів, депутатів, здійснює виконавчий апарат ради, який утворюється відповідною радою. Він сприяє здійсненню відповідною радою взаємодії і зв'язків з територіальними громадами, місцевими органами виконавчої влади,

органами та посадовими особами місцевого самоврядування. Виконавчий апарат ради за посадою очолює голова відповідної ради.

Згідно з частиною другою ст. 141 Конституції України територіальні громади обирають на чотири роки відповідно сільського, селищного та міського голову, який очолює виконавчий орган ради та головує на її засіданнях.

Сільський, селищний, міський голова є головною посадовою особою територіальної громади відповідно села (добровільного об'єднання в одну територіальну громаду жителів кількох сіл), селища, міста.

Він здійснює такі функції:

- представляє територіальну громаду у відносинах з іншими територіальними громадами, органами державної влади, підприємствами, установами, організаціями;
- головує на пленарних засіданнях відповідної ради;
- очолює виконавчий комітет відповідної ради.

В межах своїх повноважень сільський, селищний, міський голова видає *розпорядження*.

У реалізації функцій і повноважень місцевих рад велика роль належить **виконавчим комітетам, відділам, управлінням та іншим створюваним цими радами органам**. Головними функціями виконавчих органів рад є:

- виконавча, тобто організація виконання рішень відповідної ради,
- розпорядча, тобто самостійний розгляд чи вирішення питань, віднесених до відання місцевого самоврядування.

Виконавчі органи сільських, селищних, міських, районних у містах рад є підконтрольними і підзвітними відповідним радам, а з питань здійснення делегованих їм повноважень органів виконавчої влади – також підконтрольними відповідним органам виконавчої влади.

Делеговані повноваження – повноваження органів виконавчої влади, надані органам місцевого самоврядування законом, а також повноваження органів місцевого самоврядування, які передаються відповідним місцевим державним адміністраціям за рішенням обласних, районних рад.

Виконавчий комітет ради утворюється радою на термін її повноважень у складі відповідно сільського, селищного, міського голови, районної в місті ради – голови відповідної ради, заступника (заступників) сільського, селищного, міського голови з питань діяльності виконавчих

органів ради, керуючого справами (секретаря) виконавчого комітету, а також керівників відділів, управлінь та інших виконавчих органів ради, інших осіб. До складу виконавчого комітету сільської, селищної, міської ради входить також за посадою секретар відповідної ради. Очолює виконавчий комітет відповідно сільський, селищний, міський голова, голова районної в місті ради. Після закінчення повноважень ради, кількісний склад виконавчого комітету визначається самостійно відповідною радою, а його персональний склад затверджується радою за пропозицією сільського, селищного, міського голови, районної в місті ради – за пропозицією голови відповідної ради.

Виконавчий комітет сільської, селищної, міської, районної в місті ради може розглядати і вирішувати питання, віднесені Законом «Про місцеве самоврядування в Україні» до відання виконавчих органів ради. Суттєве значення має те, що він має право попередньо розглядати проекти місцевих програм соціально-економічного і культурного розвитку, цільових програм з інших питань, місцевого бюджету, проекти рішень з інших питань, що вносяться на розгляд відповідної ради.

Одним із елементів міського самоврядування є органи самоорганізації населення. Відповідно до частини шостої ст. 140 Конституції України сільські, селищні, міські ради можуть дозволяти за ініціативою жителів створювати будинкові, вуличні, квартальні та інші органи самоорганізації населення і наділяти їх частиною власної компетенції, фінансів, майна.

Контрольні запитання.

1. Охарактеризуйте систему виборних органів місцевого самоврядування в Україні.
2. Визначте зміст поняття “правовий статус депутатів місцевих рад”.
3. Які гарантії діяльності депутатів місцевих рад Ви знаєте?
4. Охарактеризуйте систему виконавчих органів місцевих рад.
5. Як формуються виконавчі органи місцевих рад?
6. Визначте місце та роль сільських, селищних та міських голів в системі місцевого самоврядування. Охарактеризуйте їхні повноваження.
7. Що слід розуміти під поняттям “органи самоорганізації населення”?
8. Яку роль відіграє керівництво місцевих рад в організації їхньої діяльності?

Рекомендована література до теми

Основна література

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

2. Закон України „Про всеукраїнський та місцеві референдуми” від 3 липня 1991 р. № 1286-XII (із змін.) // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 33. – Ст. 443.

3. Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні” від 21 травня 1997 р. №280/97-ВР (із змін.) // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.

4. Закон України „Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів” від 10 липня 2010 р. № 2487-VI (зі змін.) // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 35-36. – Ст. 491.

5. Закон України “Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування” від 15 липня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 38. – Ст. 249.

6. Закон України “Про органи самоорганізації населення” від 11 липня 2001 р. (зі змін.)// Офіційний вісник України. – 2001. – № 32. – Ст. 1449.

7. Закон України „Про статус депутатів місцевих рад” від 11.06.2002 р. № 93-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 40. – Ст. 290.

8. Закон України “Про службу в органах місцевого самоврядування” від 7 червня 2001 р. №2493-III (із змін.) // Офіційний вісник України. – 2001. – № 26. – Ст. 1151; 2003. – № 28. – Ст. 1366; 2003. – № 43. – Ст. 2258; 2004. – № 45. – Ст. 2964; 2004. – № 50. – Ст. 3255; 2005. – № 6. – Ст. 338.

Навчальна та науково-монографічна література:

1. Конституційне право України: підручник / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко. – 2-ге вид., переробл. – К.: Прав. єдність, 2010. – 432 с.

2. Конституційне право України: Хрестоматія / Упоряд. В.С. Журавський, Ю.М. Тодика. – К.: Ін Юре, 2003.

3. Конституційно-процесуальне право України: навч. посіб. / О.В. Совгіря. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 536 с.

4. Кравченко В.В. Конституційне право України: навч. посібник. – Вид. 6-е, виправл. та доповн. – К.: Атіка, 2009. – С. 423-509.

5. Кравченко В.В. Конституційне право України. Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2002. – С. 259-267.

6. Майданник О. О. Конституційне право України: Навч. посіб. – К.: Алерта, 2011. – 380 с.

7. Фрицький О.Ф. Конституційне право України: підручник. – 3-є вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком-Інтер, 2006. – 512 с.

8. Шляхтун П.П. Конституційне право України: підручник. – 2-ге вид. – К.: Освіта України, 2010. – 525 с.

9. Шляхтун П.П. Конституційне право: словник термінів: довід. вид. – К.: Либідь, 2005. – 568 с.

Додаткова література:

1. Актуальні проблеми становлення та розвитку місцевого самоврядування в Україні: Кол. Монографія / За ред. Кравченка В.В., Баймуратова М.О., Батанова О.В. – К.:Атіка, 2007. – 864 с.
2. Батанов О. Територіальна громада – первинний суб'єкт муніципальної влади в Україні: поняття та ознаки // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2008. – № 2 (12). – С. 51–57.
3. Бойко Ю.В. Реформування місцевого самоврядування в Україні в контексті європейської інтеграції: теоретичні та прагматичні питання // Держава і право: зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К., 2010. – Вип. 47. – С. 182–188.
4. Борденюк В. Місцеве самоврядування в механізмі держави: конституційно-правовий аспект // Право України. – 2003. – № 4. – С. 12–14.
5. Голосніченко Д. Делеговані повноваження та форми їх передачі в органах виконавчої влади і місцевого самоврядування//Право України. – 2007. – № 6. – С. 75–78.
6. Делія Ю. Місцеве самоврядування як право територіальної громади //Право України. – 2005. – № 5. – С. 42–45.
7. Задорожня Г.В. Функції органів місцевого самоврядування: загальнотеоретичний аспект //Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2007. – № 8. – С. 14–21.
8. Європейська Хартія місцевого самоврядування. Офіційний переклад // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2002. – № 10: Місцеве самоврядування в Україні. – С.10–17.
9. Калиновський Б. Державні гарантії здійснення конституційних принципів місцевого самоврядування в Україні//Право України. – 2005. – № 9. – С. 15–18.
10. Косінський В. Процесуальні особливості здійснення повноважень органами місцевого самоврядування в Україні // Право України. – 2000. – № 1. – С.17–19.
11. Лихачов С. В. Щодо функцій органів місцевого самоврядування в Україні // Форум права. – 2010. – № 2. – С. 272–276 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010.pdf>
12. М'ягченко М. Про визначення поняття „органи самоорганізації населення” // Право України. – 2002. – № 6. – С. 46–48.
13. Озерська А.В. Правові аспекти функціонування органів самоорганізації населення в системі місцевого самоврядування // Економіка. Фінанси. Право. – 2004. – № 4. – С. 16–19.
14. Шаповал В. Функції сільського, селищного, міського голови // Юридична Україна.– 2006. – № 8. – С. 26–30.

IV. ГЛОСАРІЙ

Абсентеїзм – неявка частини виборців на виборчі дільниці для голосування і, таким чином, відмова їх від реалізації свого активного виборчого права.

Автономія – у політико-правовому значенні форма самоуправління частини території унітарної держави. Автономна територіальна одиниця, як правило, самостійна у вирішенні питань місцевого значення в межах, установлених центральною владою.

Автономна Республіка Крим – автономна адміністративна одиниця в складі України, невід’ємна частина Української держави.

Активне виборче право – право громадян обирати виборні органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Верховенство права – конституційно закріплений у Конституції України принцип, який означає, що норми Конституції України є нормами прямої дії. Конституція України має найвищу юридичну силу і суб’єкти суспільних відносин зобов’язані беззастережно виконувати відповідні конституційні положення. Закони та інші нормативно-правові акти не повинні суперечити Конституції України. У разі порушення прав громадянина він має право безпосередньо звернутися до суду, посилаючись на Конституцію України.

Вибори – процес, унаслідок якого певна спільність людей шляхом голосування формує державний орган або заповнює вакантну виборну посаду.

Виборча дільниця – територіальна виборча одиниця для проведення голосування і підрахунку голосів на виборах.

Виборча система – порядок організації і проведення виборів до представницьких органів державної влади, місцевого самоврядування і здійснення громадянами своїх виборчих прав.

Виборчий процес – один із основних елементів виборчої системи, що забезпечує організацію проведення виборів у встановленому законом порядку.

Виборчі комісії – передбачені Конституцією і законами України органи для організації та проведення виборів, а саме: Центральна виборча комісія, виборча комісія Автономної Республіки Крим, окружні, дільничні виборчі комісії. Крім того, для проведення виборів у місцеві ради утворюються територіальні виборчі комісії.

Виборче право – сукупність правових норм, що закріплюють порядок утворення представницьких органів державної влади та органів мі-

сцевого самоврядування і здійснення громадянами своїх виборчих прав шляхом голосування.

Безпосередня (пряма) демократія – безпосередня участь громадян у здійсненні державної влади, їх пряме волевиявлення під час прийняття державних рішень.

Гарантії депутатської діяльності – засоби й способи, що забезпечують сприятливі умови для виконання депутатами своїх повноважень.

Гарантії місцевого самоврядування – це економічні, політичні та правові умови і засоби повної і ефективної реалізації територіальними громадами, органами місцевого самоврядування завдань та функцій місцевого самоврядування.

Гарантії прав і обов'язків – засоби й умови, які забезпечують повне і неухильне здійснення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків суб'єктів.

Громадянин – особа, яка перебуває у сталих юридичних зв'язках з конкретною державою, що виражається саме в наявності відповідного громадянства.

Громадянство – необмежений у просторі й часі правовий зв'язок особи з конкретною державою, який зумовлює поширення на особу всіх конституційних прав та обов'язків.

Громадянське суспільство – це сукупність суспільних (економічних, соціальних, політичних) відносин формальних і неформальних структур, у межах яких задовольняються різноманітні потреби і реалізуються інтереси індивідів та їх груп.

Делеговані повноваження – повноваження органів виконавчої влади, надані органам місцевого самоврядування законом, а також повноваження органів місцевого самоврядування, які передаються відповідним місцевим державним адміністраціям за рішенням обласних, районних рад.

Демократія – форма організації державної влади й суспільного життя, держава побудована на визнанні народу як джерела влади.

Депутат – виборний член представницького державного органу. В Україні – повноважний представник волі виборців у радах народних депутатів.

Депутатський запит – це вимога депутата, поставлена на сесії до органів та посадових осіб, дати офіційне роз'яснення з питань, що мають суспільне значення і належать до відання Ради.

Депутатська недоторканність – одна з гарантій депутатської діяльності. Відповідно до ст. 80 Конституції України депутатська недоторканність означає, що народні депутати України не можуть бути без

згоди Верховної Ради України притягнуті до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані.

Державні органи – система органів держави, що наділені державно-владними повноваженнями і покликані здійснювати від імені держави управлінські функції.

Державні символи – це встановлені Конституцією або спеціальними законами особливі розпізнавальні знаки конкретної держави, які відображають її суверенітет, а в деяких випадках символізують певний історичний або ідеологічний зміст.

Державний суверенітет – верховенство державної влади всередині країни та її незалежність у зовнішньополітичній сфері.

Джерела конституційного права – нормативно-правові акти, за допомогою яких встановлюються і отримують юридичну силу державно-правові норми.

Законодавча влада – це делегована народом своїм представникам у парламенті (конгресі, сеймі тощо) влада (виключне право) видавати закони, тобто нормативні акти, які мають вищу юридичну силу.

Законодавчий процес – юридично регламентований порядок законодавчої діяльності Верховної Ради України.

Іноземні громадяни – це особи, які не є громадянами України і мають докази своєї належності до громадянства іншої держави.

Імпічмент – спеціальна процедура усунення з посади вищих посадових осіб держави.

Інститут конституційного права – це система норм, що регулює однорідні і органічно пов'язані між собою конституційно-правові відносини в межах даної галузі права.

Конституційний лад – передбачена Конституцією форма організації держави і система суспільних відносин, що охоплює багатогранні аспекти соціально-економічного, духовного та політичного розвитку країни.

Народовладдя – широка і реальна участь громадян держави в управлінні справами держави і суспільства. У Конституції України закріплено, що вся влада в Україні належить народові, який є носієм суверенітету, єдиним джерелом влади.

Народний суверенітет – повновладдя народу, здійснення ним своєї невід'ємної і неподільної влади самостійно і незалежно від будь-яких інших соціальних сил.

Конституція – основний закон держави, який закріплює основи конституційного ладу і державного устрою конкретної країни, основи правового статусу особи, порядок організації та компетенцію органів держави, виборчу систему.

Конституція Автономної Республіки Крим – нормативний акт, що закріплює конституційні основи і повноваження Автономної Республіки Крим, систему державних органів та місцевого самоврядування в республіці, гарантії статусу і повноважень Автономної Республіки Крим. Конституція Автономної Республіки Крим приймається на підставі Конституції України і відповідає їй. Чинна Конституція АРК прийнята Верховною Радою Автономної Республіки Крим 21 жовтня 1998 р.

Конституція України – основний нормативний акт Української держави, який закріплює її конституційний лад, основи правового статусу особи, державний і територіальний устрій, систему й принципи організації та діяльності державних органів, виборчу систему.

Конституційно-правові відносини – це суспільні відносини, які урегульовано нормою конституційного права і змістом яких є юридичний зв'язок між суб'єктами у формі взаємних прав і обов'язків, передбачених даною правовою нормою.

Конституційно-правова відповідальність – самостійний, встановлений в нормах конституційного права України вид юридичної відповідальності, спрямований на забезпечення правової охорони Конституції України, який передбачає необхідність для суб'єктів конституційного правопорушення відповідати за свою юридична значиму поведінку, що реалізується у сфері конституційно-правових відносин.

Конституційно-правова норма – це встановлене або санкціоноване державою загальнообов'язкове правило поведінки, що регулює конституційно-правові відносини.

Конституційне право України – це провідна галузь права, яка являє собою сукупність правових норм, що закріплюють і регулюють основи соціально-економічної структури суспільства, його політичну систему, правовий статус особи з метою забезпечення умов для здійснення державної влади в країні.

Конституціоналізм – наукова концепція (про конституційну державу, конституційне правління), згідно з якою конституція встановлює процедуру здійснення владних функцій, обмежує функції державної влади.

Місцева державна адміністрація – місцевий орган виконавчої влади, який здійснює в межах своїх повноважень виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а також реалізує повноваження, делеговані їй відповідною радою.

Місцеве самоврядування – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади (жителів села, селища, міста) самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцево-

го самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Місцевий референдум – форма прийняття територіальною громадою рішень з питань, що належать до відання місцевого самоврядування шляхом прямого голосування.

Наука конституційного права – це складова частина юридичної науки України, яка розкриває закономірності й тенденції конституційного регулювання суспільних відносин у державі, становлення конституціоналізму, конституційної законності, формулює основний понятійний апарат, наукові категорії, що їх застосовує, аналізує чинне конституційно-правове законодавство, роль, функції та призначення конституційно-правових інститутів.

Народовладдя – широка і реальна участь громадян держави в управлінні справами держави і суспільства. У Конституції України закріплено, що вся влада в Україні належить народові, який є носієм суверенітету, єдиним джерелом влади.

Народний суверенітет – повновладдя народу, здійснення ним своєї невід’ємної і неподільної влади самостійно і незалежно від будь-яких інших соціальних сил.

Національний режим – вид правового режиму, за яким громадянину або юридичній особі однієї держави надаються на території іншої держави ті самі права, пільги, що їх надає ця держава своїм громадянам або юридичним особам.

Натуралізація – надання державою громадянства іноземцям, які порушили відповідне клопотання про громадянство перед уповноваженим компетентним державним органом.

Омбудсмен – у західних країнах особа, що здійснює парламентський контроль за діяльністю уряду; призначається парламентом і має широкі контрольні повноваження щодо додержання конституційних прав та свобод людини і громадянина. Аналогічна посада існує в Україні – Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

Оптація – добровільний вибір громадянства при переході території від однієї держави до іншої.

Органи самоорганізації населення – представницькі органи, що створюються частиною жителів, які тимчасово або постійно проживають на відповідній території в межах села, селища, міста.

Основні принципи Автономної Республіки Крим – це визначені в ст. 3 Конституції АРК основні вихідні положення – демократія та народовладдя; верховенство права; конституційність; дотримання і забезпечення прав і свобод особи й громадянина; законність, виборність, коле-

гіальність; гласність; поєднання інтересів Автономної Республіки Крим із загальнодержавними інтересами України.

Особа без громадянства (апатрид) – особа, що не має прав громадянства жодної держави.

Парламент – виборний законодавчий орган у ряді зарубіжних країн. Таким представницьким вищим органом законодавчої влади в Україні є Верховна Рада України.

Пасивне виборче право – право громадян бути обраними до складу виборних органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Плебісцит – опитування населення з найважливіших питань державного життя. Плебісцит, як правило, провадиться з питань визначення статусу відповідної території, відокремлення і самостійного існування націй, форми державного управління тощо.

Правова держава – це держава, в якій панує право, де діяльність держави, її органів та посадових осіб здійснюється на підставі і в межах, визначених правом, де держава відповідає перед особою за свою діяльність.

Правовий статус особи – сукупність закріплених у законодавстві прав, свобод, обов'язків громадян та гарантії їх здійснення.

Право притулку – право держави дозволити в'їзд і проживання на своїй території іноземцю, який зазнає утисків на батьківщині за політичну, наукову або релігійну діяльність.

Правомочний склад ради – кількість депутатів, обраних до відповідної ради, повноваження яких визнано і не припинено в установленому законом порядку, яка становить не менш як дві третини від загального складу ради.

Предмет галузі права – суспільні відносини, що регулюються нормами відповідної галузі права.

Предмет конституційного права – конституційно-правові відносини, що регулюються нормами конституційного права. До них належать два види суспільних відносин, які виникають: 1) з приводу устрою держави й організації державної влади в країні; 2) між людиною і державою і стосуються основоположних принципів правового статусу особи, зокрема наділення громадян конституційними правами й обов'язками та реалізації ними прав і демократичних свобод.

Представницький орган місцевого самоврядування – виборний орган (рада), який складається з депутатів та відповідно до закону наділяється правом представляти інтереси територіальної громади і приймати від її імені рішення.

Президент – У країнах з республіканською формою правління – глава держави. В Україні Президент України є главою держави і виступає від її імені, обирається громадянами України строком на п'ять років.

Правосуддя – в Україні діяльність спеціальних державних органів – судів, яка здійснюється ними в судових засіданнях у формі конституційного, цивільного, кримінального та адміністративного судочинства.

Районні та обласні ради – органи місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст.

Система науки конституційного права України – підпорядкована сукупність відносно самостійних комплексів теоретичних положень, логічний взаємозв'язок яких визначається насамперед системою конституційного права України як галузі права.

Сільські, селищні, міські ради – органи місцевого самоврядування, що представляють відповідні територіальні громади та здійснюють від їх імені та в їх інтересах функції і повноваження місцевого самоврядування.

Суб'єкти конституційно-правових відносин – особи (фізичні та юридичні), на яких конституційно-правові норми покладають певні обов'язки і кому надають права. До суб'єктів конституційно-правових відносин відносяться: фізичні особи (громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства); спільноти людей (народ, який є джерелом влади в Україні); держава та її складові частини (наприклад, Автономна Республіка Крим); органи державної влади та місцевого самоврядування, депутати, політичні партії та масові громадські організації.

Сутність конституції – це найбільш важливі якості і властивості, які визначають всі структурні та функціональні характеристики основного закону суспільства й держави, що знаходять свій предметний вираз у його змісті.

Уряд – найвищий орган виконавчої влади, який здійснює безпосереднє управління країною. В Україні таким вищим органом у системі виконавчої влади є Кабінет Міністрів України.

Територіальна громада – жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр.

Функції місцевого самоврядування – це основні напрямки діяльності територіальних громад, органів місцевого самоврядування по вирішенню завдань місцевого самоврядування.

Юридичні властивості конституції – це такі її ознаки, що характеризують конституцію як Основний Закон держави та суспільства.

Навчальне видання

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Навчально-методичний посібник

Укладачі:

Мошак Олена Володимирівна
Юрченко Микола Миколайович

Підписано до друку 30.10.2012. Формат 60х90/16. Папір офсетний.
Гарнітура «Times New Roman» Друк цифровий. Ум. друк .арк. 9,85.
Наклад 100 прим.
Видавництво ОДУВС
м. Одеса, вул. Успенська, 1
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3507 від 25.06.2009 р.
тел. 0487024884; 0949547884 email – ndrvv1@gmail.com